

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Кравченко Софія Ігорівна

Гриф

Прим. № _____

УДК: 316.772.4

ДИСЕРТАЦІЯ

«Соціально-психологічні особливості консолідації політичних груп»

053 «психологія»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Траверсе
Тетяна Михайлівна.

Київ 2023

Кравченко С. І. Соціально-психологічні особливості консолідації політичних груп. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 053 «психологія». – Київський національний університет імені Т. Шевченка, Київ, 2022.

АНОТАЦІЯ

Кравченко С.І. Соціально-психологічні особливості консолідації політичних груп. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 05 «Соціальні та поведінкові науки» (053 – психологія). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню явища консолідації та соціально-психологічних особливостей консолідації політичних груп. У роботі здійснено теоретико-методологічний аналіз підходів до визначення консолідації. З'ясовано соціально-психологічні особливості консолідації для політичних груп (ідеологічних та електоральних).

Поняття консолідації як соціально-психологічного явища розмежовано з іншими поняттями про єдність (мобілізацією, солідарністю, інтеграцією та соціальною єдністю). Консолідація як характеристика групи з необхідністю передбачає наявність сформованої ціннісної системи групи, що є системотвірним компонентом консолідованої групи. Зміст та структуру консолідації утворюють такі складники: 1) ціннісно-орієнтаційної єдності, 2) спільних соціально-політичних мотивів, 3) спільного образу бажаного майбутнього України, 4) політичну ідентичність, 5) групову ідентичність, 6) рефлексивний капітал, утворений

спільними уявленнями щодо консолідації та способами їх досягнення, політичною самоефективністю, а також уявленнями щодо схожості та відмінності поглядів членів своєї групи, готовність до спільних дій, діалогу та пошуку консенсусних рішень.

Встановлено, що консолідація як характеристика групи не є уніфікацією інтересів та цілей, вона лише передбачає ідейне співпадіння (кон'юнкцію, парціальну єдність) **між елементами політичної групи** за найбільш значущими для них аспектами. Консолідація є системним соціально-психологічним явищем, її компоненти функціонують за принципом відцентрових і доцентрових сил. Кожен з рівнозначних складників консолідації сприяє її становленню та посилює. Водночас емерджентність консолідації як системи містить потенціал до посилення та укріплення її елементів.

Грунтуючись на методології діяльнісного, системного та структуралістського підходів, сформульовано соціально-психологічний зміст консолідації. Отже, консолідація політичних груп є процесом і результатом відтворення ціннісно-орієнтаційної єдності групи за принципом кон'юнкції за такими складниками: соціально-політичні мотиви, групова ідентичність, політична ідентичність, образ політичного майбутнього, уявлення щодо консолідації і способів її досягнення, політична самоефективність, готовність до спільних дій. Політична консолідація груп є динамічним соціально-психологічним явищем, має різні рівні, види, типи, та зміст компонентів, а також способи їхнього узгодження в межах визначеної структури. Це і зумовлює інакшість, відмінність суспільно-політичних груп.

Методологічна частина роботи містить розробку і адаптацію психологічних інструментів для вимірювання консолідації. Адаптована методика вимірювання політичної консолідації представлена шкалами: 1) ставлення індивіда до групи, 2) стосунки групи з державою, 3) стосунки

групи з соціумом. Також розроблено авторську методику для дослідження уявлень про консолідації та способи її досягнення, що також містить три дихотомічні шкали: 1) тоталітаризм/пріоритет права особистості, 2) монолітність/баланс інтересів, 3) категоричність/діалогічність.

Встановлено змістовні та структурні особливості консолідації політичних груп та розроблено теоретичну та емпіричну моделі. З'ясовано типи консолідації політичних груп, що відбивають певну специфічність кожної з них. Для правих активістів провідний зміст консолідації складають такі елементи: а) націоналізм, б) політико-культурна ідентифікація, в) ідеологічні мотиви, г) політична цінність обороноздатності держави, д) тоталітаризм як уявлення щодо способу досягнення консолідації. Консолідація політичної групи сформована національно-патріотичною позицією її представників, яка підтримується категоричними методами, зумовленими визначальними політичними уявленнями та переконаннями представників групи. Для них характерна ціннісно-орієнтаційна єдність, відчуття причетності, ідентифікація з великою соціальною групою (державою, нацією), пасіонарність та жертвовність заради майбутнього. Групі властива згуртованість, взаємопідтримка, що забезпечує довготривалість її існування. При цьому про групу не можна сказати як про відкриту до діалогу, готову до пошуку компромісних рішень, що створює умови ризику, пов'язані з надмірною радикалізованістю та замкнутістю такої системи.

Для активістів лівих поглядів політична консолідація має такий зміст: а) цінність самовираження, політична самоактуалізація, б) ідеологічний мотив політичної участі, в) спрямованість спілкування, г) політичні цінності (такі як досягнення високого рівня економічного розвитку держави, демократія, створення умов для волевиявлення, рівність), д) патріотизм, е) групова ідентичність. Цій групі властива сформована ціннісно-орієнтаційна система, в основі якої – соціальна

справедливість та рівність. Проте вона, як і ідентичність, не є політизованою. Це означає, що учасники такого об'єднання більше схильні до формування альянсів для підтримки саме соціальних рухів, таких як феміністичний, проти расизму, на підтримку ЛГБТК+ спільнот тощо. При цьому група є більш відкритою, порівняно з групою правих. Її учасники схильні до діалогу, сприймання протилежних поглядів, що є необхідною умовою розбудови консолідаційного простору. Обидві ідеологічні групи належать до стабільного типу консолідації.

Встановлено типи консолідації за критерієм електоральної групи. Так консолідація політичної групи прихильників П. Порошенка має такий зміст: а) політичний мотив потреби у спілкуванні, б) категоричність, монолітність, в) уявлення про схожість політичних поглядів всередині групи, г) спрямованість спілкування, д) групова ідентичність, е) цінність лібералізму, ж) колективна самоефективність. Консолідація цієї групи значною мірою об'єднана ідеєю категоричності та монолітності, що робить її функціонування залежною від суспільно-політичного контексту.

Консолідація електоральної політичної групи прихильників В. Зеленського має такий зміст: а) цінність толерантності, б) монолітність, в) групова ідентичність, г) ідентифікація з політичними поглядами, д) спільне уявлення щодо майбутнього України, ж) політичний мотив потреб у спілкуванні, е) політична самоефективність влади. Хоч у цієї групи немає сформованого ціннісного ядра, вона відрізняється сформованою ідентичністю, орієнтацією на політику та майбутнє України. Вираженість цих консолідаційних компонентів компенсує несформованість ціннісної складової. За таких умов можлива ефективність спільних політичних дій, в ході яких і формується ціннісна складова.

У результаті проведення емпіричної частини дослідження побудовано загальну емпіричну модель консолідації, яка містить основні змістовні складники політичного консолідування, що є спільними для всіх

політичних груп. Основними змістовними складниками є: а) політичний мотив потреби у встановленні контакту, б) групова ідентичність, в) уявлення щодо майбутнього України, г) патріотизм, д) націоналізм, е) монолітність як спосіб досягнення консолідації, є) цінність демократії, ж) цінність прав особистості, – все це свідчить про характер консолідованості політичних груп і спільні для них національно-патріотичні основи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Залишаються не з'ясованими: а) психологічні, соціально-психологічні механізми формування готовності до політичної консолідації; б) зміст і структура консолідації політичних груп в різних соціальних, політичних, культурних, сталих і динамічних, інших контекстах; в) умови і детермінанти, які посилюють чи послаблюють політичну консолідацію — усе це дозволить уточнити, конкретизувати, поглибити розуміння консолідаційних процесів та зробити динаміку політичної поведінки груп більш передбачуваною.

У контексті міждисциплінарних досліджень політичної консолідації авторські здобутки можуть бути інтегровані у дослідженнях щодо: а) ролі організацій, державних інституцій в становленні консолідації як політико-психологічного феномену (соціологія); б) ролі спільних переконань, систем уявлень та символічних систем у становленні консолідації (антропологія); в) становлення та формування динаміки політичних інститутів та процесів (політичні науки). Знання щодо можливостей консолідації політичних груп забезпечує суспільство стійкістю, сприяє формуванню просоціальної поведінки в ньому, і відтак є перспективним напрямком у побудові відкритих, інклюзивних суспільств.

Ключові слова: соціальні стосунки, довіра в групі, просоціальна поведінка, політична поведінка, політичні переконання, самоактуалізація,

ідентичність, кооперація, мобілізація, інтеграція, ідеологія, ціннісні орієнтації.

ABSTRACT

Kravchenko S.I. Socio-psychological features of political groups consolidation. - Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 05 «Social and Behavioral Sciences»» (053 - Psychology). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The dissertation deals with the study of the consolidation phenomenon and the socio-psychological features of the political groups consolidation.

The work provides the theoretical and methodological analysis of the approaches to defining consolidation. The socio-psychological features of political groups consolidation (ideological and electoral) are clarified.

The concept of consolidation as a socio-psychological phenomenon is distinguished from other concepts of unity (mobilization, solidarity, integration and social unity). Consolidation as a characteristic of a group necessarily implies the existence of the formed value system of a group, which is a fundamental component of the consolidated group. The content and structure of consolidation are formed by the following components: 1) value-oriented unity, 2) common socio-political motives, 3) common image of the desired future of Ukraine, 4) political identity, 5) group identity, 6) reflective capital formed by common ideas about consolidation and ways to achieve it, political self-efficacy, as well as ideas about the similarities and differences in the views of their group members, readiness for joint actions, dialogue and search for consensus solutions.

It is found that consolidation as a characteristic of a group is not a unification of interests and goals, but only implies an ideological coincidence

(conjunction, partial unity) **between the elements of a political group** in the most important aspects for them. Consolidation is a systemic socio-psychological phenomenon; its components function according to the principle of centrifugal and centripetal forces. Each of the equivalent components of consolidation contributes to its formation and strengthens it. At the same time, the emergence of consolidation as a system has the potential to strengthen and consolidate its elements.

Based on the methodology of the activity-based, systemic and structuralist approaches, the author formulates the socio-psychological content of consolidation. Thus, the consolidation of political groups is a process and result of reproducing the value-oriented unity of the group on the principle of conjunction by the following components: socio-political motives, group identity, political identity, image of the political future, ideas about consolidation and ways to achieve it, political self-efficacy, and readiness for joint action. Political consolidation of groups is a dynamic socio-psychological phenomenon that has different levels, types, kinds, and content of components, as well as ways of coordinating them within a certain structure. This determines the otherness, the difference between socio-political groups.

The methodological part of the paper includes the development and adaptation of psychological instruments for measuring consolidation. The adapted methodology for measuring political consolidation is represented by scales: 1) the individual's attitude to the group, 2) the group's relations with the state, 3) the group's relations with society. The author has also developed a methodology for studying perceptions of consolidation and ways to achieve it, which also contains three dichotomous scales: 1) totalitarianism/priority of individual rights, 2) monolithic/balance of interests, 3) categoricalness/dialogueness.

The author identifies the substantive and structural features of political group consolidation and develops theoretical and empirical models. The types

of consolidation of political groups reflecting the specificity of each of them are clarified. For right-wing activists, the main content of consolidation consists of the following elements: a) nationalism, b) political and cultural identification, c) ideological motives, d) the political value of the state's defense capability, and e) totalitarianism as a way to achieve consolidation. The consolidation of a political group is formed by the national-patriotic position of its representatives, which is supported by categorical methods, determined by the defining political ideas and beliefs of the group's representatives. They are characterized by value-oriented unity, a sense of belonging, identification with a large social group (state, nation), passion and sacrifice for the sake of the future. The group is characterized by cohesion and mutual support, which ensures its longevity. At the same time, the group cannot be said to be open to dialogue, ready to find compromise solutions, which creates risk conditions associated with excessive radicalization and closedness of such a system.

For left-wing activists, political consolidation has the following meanings: a) the value of self-expression, political self-actualization, b) the ideological motive for political participation, c) the focus of communication, d) political values (such as achieving a high level of economic development of the state, democracy, creating conditions for the expression of will, equality), e) patriotism, and f) group identity. This group is characterized by an established value and orientation system based on social justice and equality. However, it, like identity, is not politicized. This means that the members of such an association are more inclined to form alliances to support social movements, such as feminist, anti-racist, LGBTQ+, etc. At the same time, the group is more open-minded than the right-wing group. Its members are prone to dialogue and acceptance of opposing views, which is a prerequisite for building a consolidation space. Both ideological groups belong to the stable type of consolidation.

The types of consolidation by the criterion of the electoral group are identified. Thus, the consolidation of the political group of P. Poroshenko's supporters has the following content: a) political motive of the need for communication, b) categorical, monolithic, c) the idea of similarity of political views within the group, d) the direction of communication, e) group identity, f) the value of liberalism, g) collective self-efficacy. The consolidation of this group is largely united by the idea of categoricalness and monolithicity, which makes its functioning dependent on the socio-political context.

The consolidation of the electoral political group of V. Zelenskyy's supporters has the following components: a) the value of tolerance, b) monolithicity, c) group identity, d) identification with political views, e) common vision of the future of Ukraine, f) political motive of the need for communication, and g) political self-efficacy of the authorities. Although this group does not have an established value core, it is characterized by an established identity and orientation toward politics and the future of Ukraine. The severity of these consolidation components compensates for the lack of a value component. Under such conditions, joint political actions are effective, and the value component is formed in the course of them.

As a result of the empirical part of the study, a general empirical model of consolidation was built, which contains the main substantive components of political consolidation that are common to all political groups. The main substantive components are: a) political motive of the need to establish contact, b) group identity, c) ideas about the future of Ukraine, d) patriotism, e) nationalism, f) monolithicity as a way to achieve consolidation, g) value of democracy, h) value of individual rights, all of which indicate the nature of consolidation of political groups and the national and patriotic foundations they share.

The work does not cover all aspects of the considered problem. What remains to be clarified are: a) psychological, socio-psychological mechanisms of forming readiness for political consolidation; b) the content and structure of consolidation of political groups in different social, political, cultural, stable and dynamic, and other contexts; c) conditions and determinants that will strengthen or weaken political consolidation - all of them will help to clarify, specify, deepen understanding of consolidation processes and make the dynamics of political behavior of groups more predictable.

In the context of interdisciplinary research on political consolidation, the author's achievements can be integrated into studies of: a) the role of organizations and state institutions in the formation of consolidation as a political and psychological phenomenon (sociology); b) the role of common beliefs, belief systems and symbolic systems in the formation of consolidation (anthropology); c) the formation and shaping of the dynamics of political institutions and processes (political science). Knowledge about the possibilities of consolidation of political groups ensures the sustainability of society, promotes the formation of prosocial behavior in it, and thus is a promising direction in building open, inclusive societies.

Keywords: social relations, trust in the group, prosocial behavior, political behavior, political beliefs, self-actualization, identity, cooperation, mobilization, integration, ideology, value orientations.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кравченко, С. (2019). Трактуння явищ суспільної єдності в сучасній психології. *Збірник наукових праць Рівенського державного гуманітарного університету (12)*. С. 121-126
2. Кравченко, С. (2020). Розробка методу з дослідження соціальних уявлень про консолідацію і способи її досягнення. *Український психологічний журнал (УПЖ) №1(13)*. С. 122-138
3. Траверсе, Т. & Кравченко, С. (2020). Мотиви політичної участі ідеологічно право- і ліво- орієнтованої молоді. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України Том 5 (20)*. С. 114-117
4. Кравченко, С. & Чаплінська, Ю. (2020). Медіаобраз політика як чинник консолідації електоральних груп. *Наукові студії з соціальної та політичної психології №46 (49)*. С. 69-93

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. Теоретико-методологічні основи вивчення консолідації в соціальній психології	
1.1. Основні підходи до трактування явища консолідації в гуманітарних науках.....	10
1.2. Поняття консолідації в контексті соціально-психологічних понять про єдність.....	17
1.3. Зміст і структура консолідації політичних груп.....	23
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	55
Розділ II. Методи та методики дослідження консолідації політичних груп	
2.1. Підходи до дослідження політичної консолідації у соціально-психологічній науці.....	58
2.2. Адаптація методики з дослідження солідарності.....	62
2.3. Авторська методика з дослідження уявлень про консолідацію та способи її досягнення.....	75
2.4. Методики дослідження консолідації груп.....	87
2.5. Хід та організація емпіричної частини дослідження.....	94
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	98

Розділ III. Результати емпіричного дослідження консолідації політичних груп

3.1. Емпірична модель консолідації як соціально-психологічного феномену.....	100
3.2. Зміст та структура політичної консолідації ідеологічних груп (правих і лівих політичних поглядів)	108
3.3. Зміст та структура політичної консолідації електоральних груп.....	143
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	155
ВИСНОВКИ.....	159
Список використаних джерел.....	163
ДОДАТКИ.....	195

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Динаміка суспільно-політичних процесів загострила чимало проблем, серед яких проблема продуктивної взаємодії суспільно-політичних груп, їхньої солідарності, консолідації є однією з головних. З початком повномасштабної війни спостерігається єдність, однастайність українського суспільства, оскільки внутрішні суспільно-політичні суперечності виявилися не на стільки суттєвими перед її катастрофічною загрозою.

Явище консолідації вивчається в різних галузях наукового знання, що відбито в методологічних підходах до його дослідження: соціобіологічному (Р. Аксельрод, С. Боулс, Ф. Вааль, Ч. Гінтіс, К. Лоренц, А. Новак, Д. Ранд, Р.Сапольські), соціологічному (М. Вебер, Е. Дюркгайм, М. Кастельс, Е. Кловард, Е. Ллойд., Д. Локвуд, Т. Парсонс), антропологічному (П. Бергер, Т. Лукман, О. Полюшкевич, В. Тьорнер), політологічному (Е. Вет, Я. Клефнер, М. Оса, М. Родс, Л. Сабані, М. Ферера, Б. Флехтер), соціально-психологічному (М. Брюер, С. Вейт, М. Вул, А. Йер, Е. Кастано, Г. Келман, Б. Кландермас, Л. Крей, С. Московічі, Т. Пронк, К. Рейнольдс, Г. Тайфель, К. Ховарт, М. Шеріф, Д. Шпіні). Консолідацію трактують як механізм або умову (Б. Кландермас, МакАдам, Ф. Мьорфі, К. Тайлі, С. Терроу, Дж. Яспер), форму (Н. Віттер, М. Краус, Д. Майер, Т. Парк, В. Тейлор), рівень (К. Тайлі, Дж. Сосс., М. Соммерс М., Дж. Гудвін, Дж. Яспер, Ф. Шміттер), ознаку/властивість (Б. Кландермас, Е. Каірнс, Ю. Ніенс, А. Мелуччі, М. Парса) суспільно-політичного буття соціуму.

У соціально-психологічному змісті консолідації йдеться про: підтримку і допомогу групі у вирішенні тих чи інших завдань чи проблем (Кортланд Л); позитивне ставлення до своєї групи (М. Міфуне, Т. Ямагіші); узгодження дії членів групи, політичних ставлень, які вони

поділяють, ідентичність (К. Ньюфілд, К. Старзюк, Д. Гаучер); міра узгодженості позицій виборців і глибина вираженості політичної ідентифікації (Р. Браун, Р. Віллер, М. Феррера, Я. Янмаат), як інтенцію до колективних політичних дій (К. МакГарті, А. Мінеску, М. Чаїнська), або безпосередньо спільні політичні дії (Б. Кландермас.) тощо.

З усім тим, проблема конструктивної взаємодії політичних груп залишається недостатньо розробленою, що об'єктивно пов'язано з динамічністю буття вітчизняного соціуму, конкретною соціально-політичною ситуацією, можливостями тієї чи іншої наукової методологічної традиції, новітніми викликами суспільно-політичної практики. Зокрема, існують суперечності між: а) новітніми феноменами вітчизняної суспільно-політичної практики й розробленістю теоретичних концептів для їхнього пояснення; б) динамікою суспільно-політичних настроїв у вітчизняному суспільстві як проявом перших фаз психологічної реакції на ситуацію зовнішньої загрози й специфікою їхнього змісту, структури, тривалості; в) процесом формування української громадянської ідентичності та шаблонною дією попередньо сформованих стереотипів мислення і політичної поведінки громадян; г) інтерпретуванням особливостей сучасної війни та її неминучими наслідками.

Відтак, актуальність проблеми згуртованості, солідарності, консолідованості політичних груп соціуму та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – «Соціально-психологічні особливості консолідації політичних груп».

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з науковими розробками, що проводяться на факультеті психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темою: «Розвиток цілісної особистості в контексті соціальних змін: соціальні, психологічні та педагогічні аспекти» (номер державної реєстрації 0114U003481) та за

темою кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Особистість і групи в умовах ціннісно-сміслової трансформації суспільства» (номер державної реєстрації 0116U008624). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 29 листопада 2018 року. Уточнення теми (протокол № 14 від 30 червня 2022 року).

Мета дослідження – з’ясувати соціально-психологічні особливості консолідації ідеологічних та електоральних політичних груп.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання**:

1. У результаті теоретико-методологічного аналізу з’ясувати зміст, структуру, генезу, особливості політичної консолідації в психологічній науці, основні підходи до її вивчення.
2. Розробити та адаптувати інструментарій з дослідження політичної консолідації.
3. Розробити емпіричну модель політичної консолідації.
4. З’ясувати типологічні, стильові особливості консолідації в політичних групах.

Об’єкт: консолідація як соціально-психологічне явище.

Предмет: соціально-психологічні особливості консолідації політичних груп.

Відповідно до поставлених завдань у роботі застосовано такі **методи дослідження**: а) *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація інтерпретація наукових даних: б) *емпіричні* – спостереження, бесіда, а також *психодіагностичні методики*: «Політичні цінності» (Р. Інглхарт) – для дослідження політичних цінностей груп, визначення їх основних орієнтирів в політиці та проведення порівняльного

аналізу. «Політичні цінності» (Г. Айзенк) – для вивчення політичних переконань, уявлень учасників груп щодо політичних конструктів, таких як: авторитет, сила, конформність, порядок, легітимність тощо. Анкета «Політичні цінності» (А. Селезньова) – для встановлення пріоритизації цінностей політичних груп. «Методика групової ідентичності» (Дж. Феїтоса., Е. Салас) для вимірювання блоків групової ідентичності: категоризації, відчуття приналежності та позитивного ставлення до групи. «Методика політичної ідентичності» (О. Скнар) – для встановлення міри включеності учасників груп в політичне життя, усвідомлення своєї приналежності до своєї країни та культури, усвідомлення себе як суб'єкта політичного життя. Шкала політичної ідентифікації (Дж.Крукер, Р. Ліхтанен) – для вимірювання самооцінки суб'єкта як учасника політичної групи, що відноситься до одного зі складників політичної консолідації – групової ідентичності. «Методика дослідження політичних мотивів» (А. Краснякова) – для визначення профілей політичної мотивації груп. «Методика політичної самоефективності» (І. Сарієва) – для встановлення рівня індивідуальної та колективної політичної самоефективності політичних груп. «Методика політичної солідарності» (К. Ньюфілд, Д. Гаучер, К. Старзук, в авторській адаптації) – з метою дослідити явище консолідації як інтегральний феномен. Авторська методика «Уявлення про консолідацію та способи її досягнення» (С. Кравченко). Дослідницька анкета щодо уявлень членів групи про саму групу та її учасників, щодо міри консолідованості власної групи, що становить її рефлексивний капітал. Перелік запитань з дослідження центру Разумкова, присвяченому дослідженню образу майбутнього України, що проводилось напередодні президентських виборів 2019 року.

в) методи *математично-статистичної обробки даних*: описові статистики, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, факторний аналіз (пошуковий, підтверджуючий/конфірматорний), кластерний аналіз,

параметричні (t-критерій Стьюдента) та непараметричні (H-критерій Крускала-Уолліса, U-критерій Манна Уїтні, T-критерій Вілкоксона) критерії для порівняння двох вибірок.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

вперше:

- *розроблено* концептуальну модель консолідації політичних груп як процесу і результату відтворення ціннісно-орієнтаційної єдності групи;
- *з'ясовано* зміст та структуру політичної консолідації політичних груп, яка містить такі складники: ціннісно-орієнтаційна єдність, соціально-політичні мотиви, спільний образ політичного майбутнього країни, рефлексивний капітал, образ групи у свідомості суб'єкта, спрямованість спілкування, групова ідентичність, політична ідентичність;
- *розроблено та адаптовано* інструментарій з дослідження політичної консолідації;
- *з'ясовано* найсуттєвіші змістовні індикатори консолідації сучасних політичних груп (політичний мотив потреби у встановленні контакту, групова ідентичність, спільне уявлення щодо майбутнього країни, цінності патріотизму, націоналізму, монолітність, цінності прав особистості й демократії);
- *встановлено* типи консолідації за критеріями динамічності й функціональної спрямованості: а) стабільна (монолітна), б) ситуативна, в) протидіюча, д) конформна;
- *з'ясовано* стильові особливості консолідації політичних (право- і ліво-орієнтованих) та електоральних груп;
- *уточнено* поняття політичної консолідації, як динамічного соціально-психологічного явища, в якому зміст та структура піддаються перманентному трансформуванню.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання результатів в якості змістовних орієнтирів у процесі вирішення завдань політичного консалтингу, політичного прогнозування, вибудови ефективних стратегії політичної взаємодії, з'ясування можливих точок дотику для здійснення інтегративних процесів в суспільстві.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні дисциплін «Політична психологія», «Психологія політичних конфліктів», «Психологія мас і спільнот в політиці», «Психологія політичних комунікацій», «Психологія моделювання масової політичної поведінки», «Психологія політичного лідерства/керівництва», «Політико-психологічний аналіз і прогноз політичної поведінки» та ін.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською, англійською мовами, зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Список використаних джерел містить 320 найменувань (із них 217 іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації складає 237 сторінок, обсяг основного тексту – 158 сторінок. Робота містить 24 таблиці (на 10 сторінках), 13 рисунків (на 5 сторінках) та 12 додатків (на 32 сторінках).

РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні основи вивчення консолідації в соціальній психології

1.1. Основні підходи до трактування явища консолідації в гуманітарних науках

Явище консолідації є багатоаспектним і тому вивчається в різних галузях наукового знання, що представлено в методологічних підходах до його дослідження: соціобіологічному, соціологічному, антропологічному, політологічному, філософському, психологічному.

Консолідації є об'єктом вивчення гуманітарних наук, оскільки вона пов'язана із соціальними аспектами, поведінкою та стосунками. Тому як біологічний феномен консолідація зазвичай не вивчається, але водночас є науковці, які розглядають її з погляду соціобіології, обґрунтовуючи такий підхід біологічними основами людської поведінки, а отже її проявів на соціальному рівні. Це поле еволюційної психології, поведінкової генетики і соціальної нейронауки. У прямому розумінні слово «консолідація» майже не вживається в словниках цих робіт, але зв'язки між біологією та соціальною поведінкою мають певні загальні принципи, що стосуються і консолідації в тому числі. У **соціобіологічному підході** консолідація трактується як результат еволюції, де вона є більш виграшною стратегією виживання групи, за якої взаємні вчинки членів певного виду єдності сприяють реалізації егоїстичних цілей кожного з них окремо. В цьому підході до об'єднання індивідів (Р. Аксельрод, С. Боулс, Ф. Вааль, Ч. Гінтіс, К. Лоренц, А. Новак, Д. Ранд, Р. Сапольскі) причина єдності полягає в суттєвому збільшенні (порівняно з ізоляцією) шансів на виживання та благополуччя під час встановлення соціальних зв'язків [Axelrod, 1984; Bowles, Gintis 2011; Rand, Nowak, 2013; Waal,

1982; Sapolsky, 2017]. З аналітичної роботи, присвяченої поглядам етологів (К. Лоренца і Х. Тінбергена), виводимо соціобіологічне розуміння об'єднання, де його основна мета представлена як прагнення збільшити свої шанси на виживання шляхом досягнення безпеки завдяки єдності з тими, хто переслідує схожі цілі [Dewsbury, 2007; Tinbergen, 1951]. Отже, здатність до кооперації та колективних дій значною мірою відповідальна за еволюційний успіх соціальних істот. Консолідація виникає завдяки реципрокності [Axelrod, 1984; Darwin, 1873], що робить її еволюційно стабільною стратегією. В понятті «*homo reciprocus*» Дж. Бекера, Н. Таух підкреслено домінантність саме біологічної складової в процесах єдності і важливість принципу взаємності для регулювання відносин [Becker et.al. 2011]. Особи, які кооперуються в групі, відрізняються якісним функціонуванням та більш сильною мотивацією її учасників до внесків для поліпшення якості життя групи та кооперації з її членами.

У **соціологічному підході** (М. Вебер, Е. Дюркгейм, М. Кастельс, Е. Кловард, Ф. Пайвен, Т. Парсонс) відображено змістовну еволюцію консолідації, що полягає в переході від її біологічної основи до культурної та політичної [Дюркгейм, 1991; Castells 1977; Parsons 1961; Piven, Cloward 1977; Weber 1978]. Політична консолідація відрізняється від біологічного групування тим, що політичне об'єднання ґрунтується на смислах, історіях і концептах безпосередніх учасників групи, тоді як біологічне — на підкоренні учасників групи правилам, що мають генезу в несвідомому [Scruton, 2017]. У цьому разі консолідацію трактують як високий рівень організації спільноти, що керується усвідомленням спільної мети і спільної відповідальності. Соціальні конструктивісти, висвітлюючи причини утворення політичних об'єднань, насамперед зважають на процес взаємодії та творення спільних смислів, які стають внутрішнім чинником стимулювання участі в соціальних рухах [Klandermans, Stekelenburg 2013].

А отже, за умов міжгрупових суперечностей і протистоянь, внутрішньо консолідована група є більш впливовою, оскільки її учасники здатні злагоджено діяти з метою виконання спільних завдань (наприклад, «кандидати в депутати, які борються в рамках передвиборчого процесу, і водночас перемога партії, членами якої вони є, неможлива без здійснення ними **співробітництва** в межах партії» [Траверсе, 2015, с. 32]. Сильнішою та більш тривалою за існуванням є група функціонує на принципах «позитивної форми взаємодії, що передбачає високу ступінь згоди відносно установок і цілей» [Окатов, 2017, с.59].

У соціології семантично близьке до консолідації поняття **солідарності** було вжито в соціології як соціальна гармонія та інтеграція [Конт, 2001], за якої розподіл праці був проявом солідарного суспільства. Надалі поняття набуло розвитку і формулювалося як: норми та зобов'язання [Weber, 1978]; соціальна інтеграція [Дюркгейм, 1893] класове явище. Трактуючи консолідацію як традицію робітничих рухів, в поняття вкладено ідея «однаковості» членів групи як необхідну умову її формування, що розділяють соціальні групи.

Структурна організація консолідації суспільства в соціологічному підході складається з функціонування інститутів або груп за принципом взаємної відповідальності, які відстоюють інтереси об'єднання. Взаємна відповідальність є основним каталізатором соціальної солідарності, де соціальний обмін стає одним з ключових пріоритетів та становить основу для подальшої соціальної інтеграції [Molm, 2010]. Йдеться про системну та соціальну інтеграцію [Lockwood, 1964], які за змістом наближені до вертикальної та горизонтальної солідарності В. Локосова, В. Шульца. [Локосов, Шульц, 2008]

Так, у Д. Локвуда системна інтеграція становить взаємозв'язок між елементами суспільства (інститутами, спільнотами), тоді як соціальна

інтеграція – це вже сам процес взаємодії на основі цілей, інтересів соціальних груп. Два види інтеграції перетинаються, але при цьому мають свою автономію. У змісті солідарності поєднано макрооб’єктивні та мікросуб’єктивні підходи [Локосов, Шульц, 2008, с. 20], що означає синтез об’єктивної інтеграції соціальних структур системи і суб’єктивну солідарність їхніх членів. За таких умови можливий високий рівень системної та низький соціальної інтеграції (через розбіжність цінностей учасників одного об’єднання). І навпаки, коли навіть за наявності спільних цінностей суспільство не може проявити весь потенціал, що впливає зі спільної ціннісної орієнтації, саме через слабку взаємодію соціальних інститутів, які своїми діями або бездіяльністю підривають спільність.

П. Фролов, наводячи синонімічний ряд до поняття «солідарність», робить висновок щодо її структурних і функціонально-процесуальних характеристик [Фролов, 2014, с. 239]. В першому випадку йдеться про структурні системи (союз, асоціація), що відповідають стану, а в другому – про функціонально-процесуальні особливості (компроміс, консенсус) системи. О. Гофман виділяє ряд семантичної близькості для «консолідації»: погодження, зв’язок, інтеграція, асоціація, союз, співдружність, спільність, кооперація, об’єднання, взаємодопомога, обмін, милосердя, благодійність [Гофман, 2013]. Проте виокремлені синонімічні поняття про структурні системи (союз, асоціація, корпорація, організація, коаліція, альянс тощо) можна назвати формами існування консолідації. Ці структури можуть функціонувати формально, що робить неможливим їхнє ототожнення з соціально-психологічним змістом єдності, для якого, в якості необхідних, є спільні цінності, що лежать в основі єдності. Отже, соціологічний підхід збагачує розуміння про єдність, відкриваючи суть системної організації процесів взаємодії.

У контексті **антропологічного підходу** консолідацію трактують в рамках таких систем, як ритуали, релігія, економіка тощо.

Розглядаються провідні соціокультурні чинники консолідації (П. Бергер, Т. Лукман, О. Полюшкевич, В. Тьорнер), де в організації колективної структури суттєву роль відіграє групова культура [Бергер, Лукман 1995; Полюшкевич, 2015; Turner, 1969]. Культура засвоюється суб'єктом шляхом інтегрування соціального досвіду, передається йому через процеси соціалізації. Культура наділяє людину світоглядом через ментальні моделі, в які закладені ставлення, оцінки, норми й цінності. У рамках антропологічного підходу несформована консолідація є наслідком недостатнього залучення особи до соціального процесу. Тоді як сконструйовані ментальні моделі в свідомості особистості, що є спільними для певної кількості людей, – це те, що робить консолідацію більш ефективною [Bruner, 1960]. Вірування та уявлення стосовно історії або окремих подій, з яких вона складається, є консолідуючим суспільство механізмом [Harari, 2015]. Дослідники зазначають, що в забезпеченні єдності суспільства значна роль належала релігії, політиці та тим формам життя, що в сукупності виконували дві основні функції: інтегративну (досягнення консенсусу) та імперативну (вимоги до індивідів прийняти принцип єдності).

У контексті **політологічного** підходу (Р. Аксельрод, Д. Брукман Е. Вет, Я. Клефнер, Т. Ляшенко, М. Оса, М. Расел, М. Род, Л. Сабані, М. Ферера, Л. Шефер) консолідацію розглядають насамперед: а) як консолідацію груп еліт; консолідацію всередині самої партії; єдність партії з суспільством; б) на рівні державного апарату – як інституціональне явище, що зближує трактування консолідації із соціальним макрооб'єктивним підходом, представленим у рамках соціологічної парадигми; в) як фундаментальний принцип міжнародного права [Ляшенко 1998; Axelrod, 2015; Broockman 2014; Ferrera et al. 2017; Osa, 2003; Russel 2014; Sheffer 2018; Wet, Kleffner, 2010]. А також роль консолідації в соціальних рухах і колективних діях, в регулюванні

процесів реакції груп з різним рівнем сформованості консолідації на економічні й політичні кризи.

Цікавим є чинник еліт, оскільки якщо консолідація – це насамперед об'єднання груп таких еліт, як це представлено в політологічному підході, які організують навколо себе зацікавлені та прихильні групи, то постає проблема нинішнього стану еліт і того, як їхні властивості відображаються на суспільному устрої. Деякі дослідники говорять про поляризацію груп політичних еліт не тільки в Україні, але і в світі та відповідну їм поляризацію груп їхніх прихильників [Druckman, Peterson 2013; Lupton et al. 2020]

Це посилює негативні емоції по відношенню до представників протилежних, або просто інакших поглядів, і закріплює серед членів груп їхні локальні ідентифікації, зміцнює прагнення до протиставлення. Еліта не використовує свій консолідаційний потенціал для об'єднання суспільства, натомість він використовується кожною політичною силою окремо з метою об'єднати навколо себе прихильні групи виборців. Мета політиків, що полягає у створенні прихильної до себе частини населення, посилює загальну напругу в суспільстві. І услід за Е. Грьонендиком ми вважаємо це одним з найбільш суттєвих факторів, що породжує внутрішні конфлікти між громадянами всередині держави на політичній основі [Groenendyk, 2018].

Політологічні трактування консолідації як: а) видимої консолідації за тоталітарних режимів; б) консолідації як справжньої соціальної єдності суспільств, які підтримують демократичні цінності» та ін. не розкривають психологічний зміст характеризуваного явища, оскільки ігнорують його психологічну генезу. Зокрема, а) так звана видима солідарність своєю генезою має страх (а не вільний вибір і готовність приєднатись до певних дій); б) за органічної консолідації завжди існує певний природний рівень конфліктності, оскільки іманентною властивістю політичної діяльності є

конфліктність, змагальність, конкурентність, де суттєву роль відіграє боротьба [Траверсе, 2013].

Отже, а) мобілізація ресурсів, б) готовність підтримувати державу, в) орієнтованість (спрямованість) на спільну мету (суспільне цілепокладання), в) розвинена ідентичність, – це ті детермінанти, які дозволяють виставляти пріоритети на користь первинної важливості країни (превалювання загального над індивідуальним). Така консолідація є динамічним процесом, в основі якого лежать глибинні єднальні ціннісні принципи, що не зникають зі змінами зовнішніх умов та контекстів, в яких вони реалізуються.

У філософському підході до консолідації як регулятора (механізма) політичних процесів йдеться про поєднання ідей про індивідуальні свободи і єдність суспільства, групи. Формулюючи ідею суспільного договору (Т. Гоббс, Ж. Руссо), солідарність трактують як регульоване об'єднання елементів цілого ієрархічно вищою структурою [Гоббс, 2000; Руссо, 2001]. Йдеться про державу як результат суспільного договору, загальної згоди людей щодо їхньої спільної перспективи) [Гоббс, 2000]. А договір вимагає спільного понятійного апарату, мови, системних кодів, які б однаковою мірою трактувалися сторонами, що домовляються.

Відбиваючи запити постмодерну, можна виокремити **мікро-консолідацію, яка** вибудовується навколо фрагментів, атомізованих одиниць роз'єданого суспільства. Постмодерна епоха характеризується відсутністю об'єднувальних, вищих за локальні, інтересів, ідей (криза великих проектів – метанаративів (Ж. Ліотар) [Ліотар, 1979]. Тому в змісті консолідації йдеться про характеристики ситуативності й контекстуальності, поряд із контекстуальністю поняття про істинність, що в постмодерні не є одиничною.

1.2. Поняття консолідації в контексті соціально-психологічних понять про єдність

Аналіз публікацій, присвячених темі єдності, розкриває проблему неузгодженості в понятійному апараті дослідників щодо тотожності понять, що вживаються як синонімічні стосовно «консолідації». Ототожнення її з іншими поняттями про єдність не є коректним та відбувається без врахування їхнього соціально-психологічного змісту. Для уникнення термінологічної неточності маємо визначитися з понятійним апаратом дослідження. Тому постає потреба розібрати суміжні з консолідацією поняття і встановити між ними відмінності або констатувати їхню тотожність, що виправдає загальноприйняте їх використання як синонімічних в науковій психологічній та соціологічній літературі. У рамках роботи повноцінний семантичний аналіз не є можливим, проте основні психологічні відмінності, які мають значення для нашої подальшої роботи, зазначимо. Це дозволить розширити поле дослідження і безпосередньо його об'єкта – консолідації.

Аналіз змісту терміну «консолідація» свідчить про те, що його трактування в довідкових джерелах висвітлюють провідний, інтуїтивно зрозумілий його зміст і не враховують його соціально-психологічну природу. Це з одного боку спрощує розуміння, але з іншого - ускладнює, а подекуди робить навіть неможливим диференціацію поняття консолідації поряд з іншими поняттями про єдність. Наприклад, консолідація трактується як: а) зміцнення, укріплення будь-чого; об'єднання, згуртування для боротьби за спільні цілі [Білодід, 1973]; б) міцний зв'язок, єдність на основі спільності поглядів, інтересів, переконань [Караванський, 1993]; згуртовувати для посилення діяльності [Ожегов, 2001]; в) це дія чи процес перетворення чогось на більш сильне і стійке, г) поєднувати деяке число одиниць в одне, більш ефективне і

згуртоване ціле [Oxford dictionary, 2018]. Так чи інакше, в основі консолідації лежить близькість завдань та цілей, принципів взаємовідносин, а також політичної практики (якщо йдеться про консолідаційні процеси в політиці).

Поняттями, що ототожнюються з консолідацією, є «солідарність», «мобілізація», «інтеграція». У зарубіжних дослідженнях поширеним поняттям про єдність є «social cohesion» (соціальна єдність, узгодженість, послідовність, злагодженість, згуртованість). Е. Дюркгейм послуговується поняттям «солідарність», коли описує консолідаційні процеси [Білодід, 1973]; М. Вебер – поняттям «інтеграція» [Weber, 1978]; Т. Парсонс пропонує розглядати їх як синоніми [Parsons, 1961]. О. Кармадонов поняття «солідарність», «згода», «партнерство», «інтеграція», «соборність» об'єднує одним терміном – «кон'юнкція» [Кармадонов, 2018]. Солідарність розглядає як стан; консолідацію, інтеграцію – як процес. Отже, відмінною рисою консолідації О. Кармадонов і Е. Сабасіс вважають її процесуальність [Кармадонов 2018; Subasic, 2008].

Встановлюючи відмінності між «консолідацією» і «солідарністю», ми можемо взяти за гіпотетичний критерій рівень об'єднання. Так, ми зустрічаємо поняття про консолідацію суспільства і солідаризацію соціальних груп. Припустимо, що консолідація є взаємодією і погодженням соціальних груп, в той час як солідаризація – єднанням індивідів усередині соціальних груп та створення ними структур, виникнення самоідентифікації у формі усвідомлення належності до певного об'єднання. У такому разі ми б мали розглядати консолідацію винятково як суспільно-інтегративне явище, що функціонує лише на рівні міжгрупової взаємодії, а для дослідження заявленої нами в темі дослідження консолідації груп доречніше було б використати поняття «солідарність», але ми тут слідуємо за Ф. Шміттером, який запропонував

розглядати консолідацію як окремий напрям для вивчення в політичній науці, в якості об'єкту визначив види консолідації (національна, соціальна, політична, етнічна громадянська) [Шмиттер, 1996]. І тоді ми розуміємо, що вона може бути різною за масштабами і функціонувати як національному (суспільному) рівні, так і на рівні груп, коли йдеться про політичну, громадянську, соціальну консолідацію. А отже, запропонований на початку гіпотетичний критерій розмежування понять не вбачається нам обґрунтованим.

Відмінності між консолідацією і солідарністю надалі розкриємо через аналіз змісту останньої. З одного боку, солідарність визначають як однастайність думок, спільність інтересів. Солідарність як процес творення та зміцнення єдності, в основі якого — спільна мета [Гай-Нижник, 2011]. З іншого, Д. Гласфорд підкреслюють в солідаризаційних процесах важливість спільної ідентичності, що підсилює політичну солідарність групи [Glasford, 2012]. Таке розуміння солідарності підкреслює її тотожність ще з одним з компонентів консолідації — ідентичністю. Окрім того, політичну солідарність іноді розуміють як колективні дії, спрямовані на суттєві соціальні зміни [Subasic, 2008]. В цьому визначенні провідне функціональне значення солідарності дорівнює акціональному компоненту консолідації. До того ж, автори вирізняють політичну солідарність як процес і як результат міжгрупових стосунків.

Як бачимо, при вивченні солідарності, як і у випадку з консолідацією, розглядаються її різні сторони, що є спільними для цих явищ. Солідарність може бути: а) солідарністю думок і цінностей; б) солідарністю у сенсі відчуття приналежності до групи; в) солідарність як спільні, узгоджені дії заради досягнення спільної мети. Залежно від

підходу, вона може бути одним з елементів в структурі консолідації з акцентом на когнітивну, афективну чи діяльнісну сферу.

Зіставляючи поняття про консолідацію і солідарність, С. Пирожков, О. Майборода як основну відмінність виводять ціннісний складник консолідації [Пирожков, 2018; Пирожков, Майборода, 2017]. Тоді «консолідація – це єдність спільності на основі цінностей і мети, тоді як солідаризація постає передусім єдністю інтересів» [Пирожков, Майборода, 2017, с.14]. Це робить солідарність порівняно з консолідацією, більш ситуативним і менш психологічно глибоким явищем. Солідарність є більшою мірою афективною, а отже кількісно та якісно відмінна від консолідації.

Поняття «мобілізація» більш доречно застосовувати щодо об'єднання проти зовнішньої загрози. Мобілізованість з необхідністю вимагає зовнішнього чинника, стимулу, що згуртовує суспільство на обмежений період часу. Мобілізація – процес, який запускає дію [Klandermas, Stekelenburg]. Роздуми про мобілізацію резонують з ідеєю К. Шміта про те, що для усвідомлення себе група потребує протиставлення [Шмітт, 2021]. Це стається за умов відсутності власної ідеї та необхідності ствердитись у власному ресентименті. Консолідація, на відміну від мобілізації, є продуктивним соціально-психологічним утворенням з власними ціннісними основами, тому для її становлення не потрібне протиставлення і вона не зникає зі зникненням стимулу. Тому некоректно вважати, що успішна консолідація є більш імовірною, коли відбувається криза, наявна незадоволеність відповіддю влади на важливі проблеми тощо. Такий стан значно краще відповідає саме мобілізованості. Поняття про консолідацію в таких випадках вживається, ігноруючи її соціально-психологічний зміст. Мобілізованість провокується зовнішньою подією, яка згуртовує групу/суспільство на обмежений період часу. Може бути позитивною і негативною (як об'єднання за, так і проти). Для мобілізації

потрібна зовнішня умова, із зникненням якої розпадається і мобілізована група, оскільки в основі її творення насправді немає об'єднувальної ідеї, яка б стала причиною її пролонгованого існування, і дозволила б нам говорити про групу як про консолідоване утворення. І навіть коли Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Спенсер вважають, що консолідація може бути стихійною, спровокованою подією, миттєвою актуалізацією потреби; але водночас все одно відмічають, що такий близький до мобілізації зовнішній прояв у випадку з консолідацією ґрунтується на глибоких інтеграційних процесах і необхідності таким чином постійно підтримувати певний рівень задоволення потреб [Дюркгейм, 1991; Спенсер, 1876; Parsons, 1961]. Мобілізована група може бути також і консолідованою, проте це не є обов'язковою умовою. Якщо єдиним чинником об'єднання є зовнішній ворог, то за умови його подолання, група розпадається, оскільки вона не має у своїй основі ціннісно-орієнтаційної єдності, що дозволяла б учасникам мати пролонговане і стійке відчуття приналежності до групи та готовності діяти заради досягнення цілей своєї групи після подолання очевидних перешкод.

Проводячи паралелі між поняттями «консолідації» та інтеграції, варто сказати, що інтеграція за своїм семантичним значенням передбачає об'єднання різних, окремих елементів на основі їхньої толерантності одне до одного. Інтеграція – зближення, об'єднання в одне ціле різних елементів. Водночас у них може не бути фундаментальної, об'єднувальної цінності. Інтеграція є фактом включення окремих елементів в єдиний конструкт держави. Інтегроване суспільство є насамперед толерантним, при цьому абсолютно необов'язково має бути консолідованим та мати щось суттєво спільне, окрім толерантності і прийняття, які при консолідації є лише засобом, а в інтегрованому суспільстві стають основною цінністю. Інтеграція веде до встановлення відносин між

групами та спільнотами, завдяки чому формується цілісна соціальна система. Глибинні процеси інтеграції – на рівні взаємодії соціальних груп, інститутів, що формує соціальний порядок, тому поняття «інтеграція» частіше вживається по відношенню до суспільств. Інтеграція є фактом включення окремих груп в єдину систему. При цьому групи можуть бути інтегрованими, але не мати спільних цінностей.

Розмежування між «консолідацією» та «інтеграцією» на прикладі глобалізаційного процесу наводить Н. Хамітов [Хамітов, 2017]. Йдеться про те, що встановлення безпосередніх зв'язків між державами та посилення їх взаємозалежності (інтеграція) не призводить до рівномірного розподілу на умовах взаємовигоди (як це відбувається за консолідуючих процесів). Глобалізацію Н. Хамітов називає інтегративним, а не консолідаційним явищем, бо останнє вимагає узгодженої системи цінностей, кооперації і компромісів. Без консолідуючої основи глобалізація на основі інтеграції призводить до «зубожіння одних країн і гіперзбагачення інших та спричинює екологічну кризу» [Хамітов, 2017, с.1]. В цьому визначенні підкреслено ціннісну систему як відмінну соціально-психологічну особливість консолідації, що вирізняє її з-поміж інших понять про єдність.

1.3. Зміст і структура консолідації політичних груп

Консолідація як соціально-психологічне явище може досліджуватись на рівні груп, мас і спільнот. У консолідації, що досліджується на рівні великих груп, йдеться про специфічні особливості її структури та пошуки суспільно-політичних, соціально-психологічних точок дотику між ними для перспективи виходу на національний, суспільний рівень консолідації. Особливості групової консолідації, її зміст та структура зумовлюють можливість формування міжгрупових перетинів, що дозволить нівелювати гостроту суспільного розподілу та зробити можливим політичне зближення груп, запровадження їхнього політичного діалогу. З огляду на загострення питань локальності й персоналізації інтересів, формування атомізованих типів єдності в суспільстві, погляди яких є протилежними і часом взаємовиключними, у дослідженні ми пропонуємо категорію політичних груп, а саме – ідеологічних та електоральних. Наразі саме вони є найбільш вираженою, активною громадянською політичною силою, що може задавати тенденції до політичних змін. Активізація правої ідеології в Україні становить особливий інтерес практичної сторони наших наукових пошуків.

У дослідженні під електоральними групами слід розуміти групи людей, що під час виборів (наприклад, президентських, які відбулись в Україні 2019 року) та по їх завершенню підтримують певного кандидата чи партію, виступаючи таким чином їхньою лояльною політичною аудиторією. Дослідження електоральних груп з науковою метою потребує додаткового обґрунтування, оскільки ці групи не є сталими, і актуальність найменування електорального об'єднання зникає разом із зміною політичних сил. Йдеться про представників ядерного електорату. Дослідники фіксують сформованість електорального поля в Україні [Васютинський, 2019], згідно з якого конкретні представники певних

політичних поглядів голосують за різних лідерів, різні партії, але при цьому це представники одних і тих самих електоральних груп – люди, об'єднані спільними соціально-психологічними характеристиками. Ці групи зберігають свою єдність в соціально-політичних і соціально-психологічних характеристиках, а тому за своєю сутністю залишаються стабільними, але оскільки змінюються партії, лідери, ці групи, їх представники переходять, залучаються до нових, даних на політичному полі об'єднань, що підтверджується багаторічним моніторинговим дослідженням [Васютинський, 2019]. Яскраві політичні проекти – лише прапори, які стають підставами для залучення сталих електоральних ядер, які ми і вивчаємо в нашому дослідженні.

Про важливість консолідованості електоральної групи для політика починав говорити А. Кембелл [Campbell 1959; Campbell et al 1960]. При цьому він наголошує на необхідності розрізнення понять «прихильності до партії» (утримання позиції вподобання) та «приналежність до партії» (партійна ідентифікація»), що є окремими теоретичними конструктами. Прихильність є оцінюванням, тоді як ідентифікація є формою самоконцептуалізації. В такому разі навколо політичної партії чи кандидата формується група, в якій розвивається політичний індивід. Це може бути позитивна чи негативна ідентифікація певного рівня інтенсивності [Campbell, et al. 1960].

У рамках соціологічної (Колумбійської) моделі політичний вибір та акт голосування розглядається як такий, що здійснюється насамперед під впливом соціального оточення [Липпман, 2004; Липсет, 2016; Lazarsfeld, 1944]. У широкому сенсі оточення включає релігію, соціальний клас і частоту особистих контактів з однодумцями. У такому випадку політична консолідація виступає як вторинний продукт, що оснований на попередньо сформованій приналежності до більшої соціальної групи.

Стосунки між соціальними групами, до яких належать суб'єкти, їхній політичний вибір та вирішальна роль персональних контактів визначає вибір як процес групової консолідації. За П. Лазарсфельдом, люди беруть політичну участь не лише зі своєю соціальною групою, але і для неї. Приналежність до групи визначена відчуттям персональної та емоційної приналежності, основана на почутті близькості до своїх соціальних груп та політика, якого вони підтримують [Gimpel, 2003; Lazarsfeld, 1944]. Так, певна партія чи політик можуть відображати інтереси певної категорії людей, інтереси і потреби яких розділяє індивід, і таким чином консолідувати групу, спираючись саме на соціологічний чинник.

Психологічна модель (мічиганська). Одним з її провідних засновників є А. Кемпбел. Ключовими фігурами в проведенні подальших досліджень в рамках цієї моделі стали Ф. Конверс, В. Міллер, Д. Стоукс [Campbell, 1960]. В рамках школи оцінюється вплив психологічних, соціологічних факторів як детермінант політичної поведінки, зокрема електоральної. На основі психологічної моделі як теорії рис проведено чимало сучасних досліджень, що підтверджують істинність гіпотези щодо визначального впливу рис особистості, її психологічних особливостей, зокрема мотивації та когнітивних стилів на здійснюваний політичний вибір: як електоральний, так і щодо ідеологічного самовизначення [Aichholzer et al. 2009, 2017, 2019; Daner et al 2018; Jost 2017, 2018, 2021; Schoonvelde et al 2019; Taber et al 2009]. У рамках психологічного підходу консолідація є об'єднанням людей зі схожими психологічними портретами – схожими способами обробки інформації, її структурування та оцінювання [Hirsh et al. 2010; Tetlock et al. 1983, 1985].

Персональні риси є визначальними і тоді, коли йдеться про ідеології. Ця ідея, що ідеологія резонує з психологічними передиспозиціями далеко не нова та є однією з центральних у політичній психології. Вибір

ідеологічних поглядів обумовлено специфікою пізнавальних здібностей та особистістю їхнього носія. Незважаючи на чималу кількість робіт, що підтверджують цю думку, тема виявилася майже невичерпною, їй присвячуються все нові дослідження, що дозволяє поступово викладати мозаїку з когнітивних та особистісних корелятивів ідеологічного вибору [Zmigrod et al. 2021].

Парадигма раціонального вибору [Kramer, 1971; Stokes, 1963]. Основуючись на теорії раціонального вибору, С. Майер зміщує фокус уваги з довготривалої психологічної приналежності виборця (як у соціологічній моделі) на динамічну оцінку політичних подій [Mayer, C. 2017]. Р. Роуз, В. Мішлер вважають сучасних політичних акторів когнітивно мобілізованими, краще інформованими, порівняно з попередніми поколіннями [Rose et al., 1988]. Дійсно, сучасна людина, як і у звуженій своїй ролі виборця, є більш проінформованою, в її розпорядженні більше джерел та вільний доступ до думок, коментарів ідей та подій, але це аж ніяк не робить людину більш знаючою, не наближає її до більш реального розуміння стану політичних речей. Світ стає все більш складним і однієї інформованості про окремі його аспекти є недостатньо, йдеться про потребу в навичках когнітивної обробки, знання щодо способів роботи з даними та сформована, комплексна картина світу, що забезпечує глибоке розуміння процесів і, відповідно, більш якісні рішення, що відповідають реальності. Тому думка політичних акторів може бути легко змінюваною та обумовленою більшою мірою пануючими ідеями в соціумі, авторитетами, референтними для виборця групами, що ускладнює процеси стабілізації консолідації [Simon, 1990].

Саме з цих причин після Другої світової йшлося про кінець ідеологій, де головним аргументом було те, що політичні погляди звичайних громадян відрізняються нестабільністю, вони непослідовні, а

отже не мають чіткої ідеологічної рамки [Converse, 1964]. І на сьогоднішній день є питання щодо актуальності обговорення ідеологій, іноді її вважають надто крихкою системою розподілу політичних поглядів та їх вивчення. Але останні результати American Election Studies свідчать про те, що феномен ідеології має суттєве психологічне підґрунтя, а отже не може зникнути. А саме: ліво-права ідеологія виконує орієнтувальну функцію що дозволяє узгодити власні погляди, ціннісно-мотиваційну систему та особисті риси з відповідною політично орієнтованою призмою світобачення. Ідеологія визначає місце індивіда по відношенню до держави, державних діячів та їх опозиціонерів, встановлює розуміння меж «ми-вони». Ідеологія робить політичні рішення суб'єкта нехай і не цілком, але достатньо конгруентними. Р. Інглхарт говорить про ідеологію як про спосіб орієнтації в складній політичній реальності, спрямовуючи ставлення та оцінки носія ідеології до певного оціночного полюсу [Inglehart, Klingemann, 1976]. Услід за Дж. Джост підтримуємо ідею того, що право-лівий розподіл все ще залишається впливовим конструктом, що визначає політичну поведінку і несе в собі потенціал розподілу суспільства, нації, як на масовому рівнях, так і на рівні політичних еліт [Jost, 2006, 2009].

Особлива залученість, консолідованість таких груп при збільшенні конкретизації питання, до вирішення якого вони залучаються. Дж. Дракман, Е. Пітерсон пояснюють це вмотивованістю членів груп, коли питання, до вирішення якого вони долучаються, перестає бути абстрактним, віддаленим від інтересів та практичного життя, а набуває конкретного, особистого значення – особистісно вмотивована консолідація [Druckman et al., 2013]. При цьому вмотивований сенс може призводити до надзвичайної резистентності та нетолерантності, що є протилежними консолідації характеристиками. За таких умов політичні

актори намагаються максимізувати відмінності між своєю групою та відповідною аут-групою з метою досягнення позитивною відмінності в соціальній ідентичності. Йдеться також про психологічні особливості консолідованих радикальних ідеологічних об'єднань: 1) дистрес, тривожна невизначеність провокує необхідність підтримувати радикальні погляди 2) спрощене, чорно-біле мислення соціального світу 3) надмірна впевненість у правильності власної позиції 4) суттєво менша толерантність до інших політичних груп та політичних поглядів [Prooijen, 2021].

Політичні технології у працях вітчизняних (В. Бебик, М.Бойчук, І. Буркут, М. Бучин, В. Войтенко, В. Волков, Н. Гришин, Л. Климанська, М. Кошелюк, А. Куліш) дослідників представлені в основному розробкою аспекту регуляції електоральних процесів [Бебик, 2001; Бойчук 2007; Буркут, 2009; Бучин, 2009; Войтенко, 1999; Волков, 2007; Гришин, 2003; Климанська, 2007; Кошелюк, 2004; Куліш, 2006]. Технології з метою консолідації, які до того ж мали б суспільний, а не локальний (поляризуючий) майже не представлені. І дійсно, глибина цієї проблеми вимагає всебічного огляду, мультидисциплінарного підходу до її вирішення, що має бути представленим на декількох визначених нами рівнях із залученням командних зусиль соціальних та політичних психологів.

А отже, ще одне соціально-психологічне явище — поляризація як протилежне консолідації явище є важливим для конструювання останньої. присвяченим консолідаційним процесам, зустрічається також варіант наукових розвідок за стратегією пошуку від супротивного: вивчення відмінностей, що потенційно є точками розколу і несуть загрозу єдності. Тому доречно ввести характерне для цього опису цього явища поняття «поляризація», за допомогою якого ми визначимо, чим консолідація не є,

що також дозволить збагатити концептуальну модель. Як і консолідація, поляризація розглядається і як стан, і як процес:

1) стан, за якого позиції людей тяжіють до екстремальних протилежних точок;

2) як процес, в якому ставлення людей розпадаються та віддаляються до плюсів [Fletcher, 2019].

Але співвідношення між консолідацією та поляризацією неправильно було б розуміти як очевидну диполусність. Їх взаєморозміщення в соціальному контексті є більш складним. Так, загострення уваги на відмінності позицій (поляризація) активізують участь суб'єктів, що їх відстоюють (консолідація на груповому рівні). В той час як нейтральність залишає людей рівною мірою байдужими. Коли варіанти політичних позицій та їх зміст не є чітко диференційованими у свідомості суб'єкта, вони представлені «згладжено», тому не можуть бути суттєвим спонукальним механізмом до їх відстоювання. Поляризація позитивно впливає на готовність членів групи до спільних з її учасниками дій, спрямованих на захист власних позицій, оскільки поляризація стосунків між групами призводить до зниження толерантності по відношенню до протилежних позицій та до прагнення збільшити дистанцію, підкреслити істотність відмінностей між сторонами власних поглядів та протилежних їм [Lelkes, Westwood, 2017]. Тому поляризація містить потенціал двох стратегій: на макро рівні поляризація деконсолідує, а на мікро рівні – посилює консолідацію.

Розкриємо сутність представлених рівнів. 1) *Макро рівень*. Пошук точок дотику між локальними типами єдності всередині суспільства та інтеграції у цілісну систему на основі спільних цінностей, позицій, бачень вирішення певної суспільної або політичної проблеми [Кочубейник, 2015, 2018; Ariely, 2013; Delhey et al., 2018].

2) *Мікро рівень*. Консолідація окремих політичних груп, закріплення відмінностей між ними, що посилює непримиримість, а разом з тим і більшу залученість до політичного життя з метою відстояти ідеї (ідеологічні групи) або програми конкретних політичних персон, що їх представляють (електоральні групи) [Abramovitz et al. 2016; Baray et al. 2009; Chayinska et al. 2017; Fiorina et al., 2008].

Виділені в роботі О. Суший чинники консолідації відповідають мікро і макро рівням: об'єктивні (історико-політична та соціально-економічна структура конкретного соціуму, нагальні проблеми його розвитку, стан масової свідомості тощо); суб'єктивні: соціокультурна специфіка та ментальні особливості суспільної свідомості, суспільні настрої, ставлення до подій та процесів; внутрішні: релігійні, культурні, соціальні, політичні, соціально-психологічні; зовнішні: вплив зовнішніх суб'єктів – держав та міжнародних організацій, світові глобалізаційні процеси, зовнішні виклики та загрози [Суший, 2018].

Е. Дюркгейм та О. Конт вивчали консолідацію на макро рівні, де закладається ідея об'єднання суспільства [Дюркгейм 1893, 1991; Конт, 2001]. Вебер досліджував її прояви на мікрорівні, де консолідація функціонує на рівні соціальних взаємин (класових, групових) [Weber, 1978].

Консолідацію також вивчають а) як механізм, умову (Б. Кландермас, Д. МакАдам, В. Тейлор, С. Терроу, К. Тайлі, Дж. Яспер), що лежить в основі соціальних рухів та колективних дій, формує потенціал політичних змін, мобілізує політичні групи [Jasper, 2015; Klandermas, 2019; McAdam et al.; 2001 Taylor 1989].

б) форму (Н. Віттер, М. Краус, Д. Майер, Т. Парк, В. Тейлор). Як форма політична солідарність здатна до самотрансформації, охоплюючи

нові рухи та створюючи відчуття ширшої ідентичності її носіїв [Meuer, Whitter 1994; Park et al., 2022; Taylor, 1989].

в) як рівень (Дж. Гудвін, Дж. Сосс, М. Соммерс, К. Тайлі, Дж. Яспер, Ф. Шміттер): консолідація групового рівня може перетворювати форму смислів та практик громадянства в демократичному суспільстві та призводити до трансформації всього суспільства та політичних практик, стаючи при цьому консолідацією вищого рівня – суспільною, громадянською, державною [Шміттер, 1996; Goodwin, Jasper 2009; Somers, 1993; Soss, 1999; Tilly 1978].

г) ознаку/властивість (Б. Кландермас, Е. Каїрнс, Ю. Нієнс, А. Мелуччі А.). Консолідація як характеристика групи сприяє формуванню колективної ідентичності, а тому може змінювати цілі та стратегії політичних рухів [Cairns, Niens, 2014; Klandermas, 2009; Melucci, 1995].

На основі знань про рівні функціонування консолідації дослідниками виділено також і види консолідації. Так, Ф. Шміттер виділяє: національний, суспільний, груповий види консолідації [Шміттер, 1996]. В сучасних роботах види консолідації представлені з різною мірою її розширення: локальна, соціальна, глобальна [Kankaras, Moors, 2009]; або субнаціональна, національна, транснаціональна [Radtke, 2007]. За умов такого широкого означення консолідації, неможливо говорити про єдину універсальну концептуальну модель консолідації, вона не є універсальною. Деякі її компоненти можуть дезактивуватись, тоді як нові додаватись при переході на інші рівні.

При цьому сучасні спроби соціально-психологічного дослідження консолідації не висвітлюють її функціональних механізмів. Наприклад, К. Кортланд з колегами розглядають консолідацію як підтримку і допомогу групі у розв'язанні завдань чи проблем, що у неї виникають [Cortland et al.,

2017]. Проте врахування цього критерію для оцінки консолідованості групи не є достатнім. Оскільки за цих умов поза увагою дослідника залишаються інші аспекти явища, зокрема ціннісно-мотиваційні основи, що спонукають до цих дій. Якщо брати до уваги дослідження консолідації винятково в діяльнісному контексті, то спотворюється уявлення про цілісність явища. Адже в основу консолідованих дій можуть бути закладені деконсолідаційні мотиви. І тоді ми матимемо справу з консолідацією за формою і з протилежним їй явищем за змістом.

Т. Ямагіші та Н. Міфуне називають «позитивне ставлення до своєї групи» провідним елементом консолідації [Yamagashi, Mifune, 2009]. Але як позитивне ставлення, так і відчуття прихильності більш продуктивно розглядати в якості проявів групової ідентичності, яка стає зв'язувальною ланкою. Зводячи консолідацію до позитивного ставлення, ми отримуємо доволі нестійкий, ненадійний показник. По-перше, позитивне ставлення може бути позитивно-нейтральним і рівномірно розподіленим з-поміж інших видів груп та течій. По-друге, може бути ситуативним і емоційно обумовленим, а отже швидкозмінюваним. Позитивне ставлення не є суттєвою умовою готовності брати участь у спільних заходах, присвячених захистам інтересів груп. Для залучення до колективних дій необхідне конструювання колективної ідентичності. Тоді позитивне ставлення до групи та прихильність є одними з її проявів. А отже без основ прихильності ми позбавлені можливості передбачати динаміку перебігу групової поведінки та прогнозувати дії членів групи. Не знаючи основ формування прихильності (чи закладена в основі групова ідентичність), ми отримуємо вимірювання показника, що в разі відсутності інших системотвірних компонентів консолідації, є малоінформативним. Це перше, про що слід зазначити, коли йдеться про груповий рівень консолідації, Але якщо ми ставимо за мету перспективу подальшого виходу на національний рівень, ми маємо включити в зміст

консолідації також і політичну ідентичність, в якій надалі ми матимемо можливість шукати виходи до об'єднання атомізованих груп.

Так, наприклад, вводячи ідентичність як структурний елемент консолідації, уточнюється зміст її явища. Інші представлені нами компоненти консолідації так само визначатимуться за принципом їхньої ґрунтовності та здатності пояснити та охопити інші виділені науковцями елементи.

Так само як К. Ньюфелд, К. Старзюк та Д. Гаучер, вважаємо консолідацію багатокомпонентним явищем, що має складники, а саме: кілька складових, що дозволяють продуктивно пояснювати реальність [Neufeld, Starzuk, Gaucher, 2019]: 1) визнання свого членства в групі, 2) особисту значущість цілей і пріоритетних завдань, що група ставить перед собою як основні, прихильність до них, 3) прихильність до спільної роботи з групою та допомогу їй у досягненні бажаних соціальних змін. Дж. Кійес, Х. Тренз вважають, що консолідація становить солідаризовані, узгоджені дії членів групи, політичні ставлення, які вони розділяють та ідентичність, тобто зводять консолідацію до одного з її компонентів [Kiess, Trenz, 2019].

З усім тим, консолідація також передбачає системотвірні основи, такі як суспільно-політичні та соціальні принципи, домінанті цінності, які є інтегрувальним ядром для більшості соціальних груп, що мають свої групові інтереси. І у випадку з консолідацією йдеться про парціальну форму єдності, що представлена своєрідними просторами єдності [Кочубейник, 2015].

Суть консолідації полягає в тому, що вона з необхідністю передбачає адаптацію певного рівня конфронтації. Саме наявність певного природного рівня конфліктності і розділення у відкритих суспільствах запобігає переходу до тоталітаризму [Арендт, 1996].

З іншого боку, нічим не підкріплений (за відсутності державного ядра) плюралізм, що народжується стихійно, не тільки не є ознакою демократизації суспільства, але й в крайніх своїх формах заперечує демократію. Так, існування чисельних ідейних груп, які не мають політичних точок дотику, і живуть у різних політичних, соціокультурних наративах, стають ознакою слабкої державності. А саме, це свідчить про несформовану вертикаль державних інституцій, що не здатна виконувати функції вироблення й закріплення суспільно значущих векторів розвитку, що мають бути інституціоналізовані у відповідних ідеях та цінностях. Різноманіття без єдності призводить до занепаду й колапсу системи. Її довготривале існування унеможлиблюється через відсутність ціннісно-ідейних основ, які її забезпечують. Отже, продуктивне різноманіття можливе лише в контексті певної системи єдності.

З означеного виділяємо два крайніх полюси ідейних структур – розпорошена внутрішня організація (непродуктивне різноманіття) і тоталітарна систематизація (ігнорування різноманіття, не визнання його існування), які призводять до самознищення системи зсередини.

Консолідація на державному рівні передбачає легітимність законів та політичних акторів, де інтереси держави не ототожнюються з інтересами окремих суспільно-політичних груп, а відображають інтереси суспільства. Основна умова консолідації на державному рівні – наявність спільної державної ідеї, що є вищою, важливішою за локальні інтереси, але враховує їх, дозволяючи різноманіттю бути [Поліщук, 2018; Рафальський, Войналович та ін., 2018, 2020; Суший 2019, 2020]. Різноманіття є необхідною умовою органічної консолідації. Воно є умовою розвитку країни, дає можливість охоплювати різні аспекти політичної дійсності. Тенденція до придушення різноманіття, прагнення уніфікації, що хибно ототожнюється з консолідацією, – є умовою виникнення авторитарного, а далі й тоталітарного режимів. За

тоталітаризму, сутність якого зводиться до уніфікації, інтегрування інтересів та цінностей відбувається на основі знищення будь-якої їх неузгодженості та суперечливості. Це своє чергою пов'язане із застосуванням відповідних методів правління. Тоталітарні суспільства багато в чому мають характеристики суспільств соціальної єдності. Учасники координують дії і часто це виглядає як добровільне волевиявлення, яке переважно несе в собі компонент примусу. За зовнішньо представленою повною гармонією інтересів, що властива тоталітарним суспільствам, криється прихований конфлікт, прояв якого є лише тимчасово відстроченим [Дюркгейм, 1893]. У цьому сенсі Д. Стейнлі пропонує розрізнити поняття «соціальна єдність» і «соціальний порядок». Останній може виникати у суспільстві єдності як результат домовленостей в спільній праці, в тоталітарному ж суспільстві він є невід'ємною, первинною умовою» [Stanley, 2003].

За таких умов завдяки програмам державного розвитку кожен актор має змогу проявити свої унікальні здібності, бути задіяним, включеним у більші контексти й процеси державного рівня, що задовольняють його потребу в сенсах і причетності. Йдеться про сформовану, вищу за локальні інтереси ідею. При цьому такою ідеєю на сьогодні вже не можуть бути нація (лише як етнічна приналежність), територія, держава [Bauman, 2001]. Сучасний політичний світ вимагає пошуку нових, прогресивних рішень. А отже завдання, яке наразі стоїть перед складними соціальними системами полягає у тому, щоб переосмислити, виробити нові організаційні форми різноманіття, запропонувати новітні їх варіації на противагу спрощеній дихотомічній картині політичного світу, розробити систему для створення цілого. З цим також пов'язані особливості системи мислення політичних акторів, а саме особливості змісту та структури політичного мислення громадян, які співіснують в єдиному політичному та державному просторах [Траверсе, 2015]. Поняття про ціле набуває характеристики

механізованості, «якщо окремі його елементи об'єднані тільки в просторі і часі зовнішнім зв'язком, а не просякнуті внутрішньою єдністю сенсу. Частина такого цілого хоч і знаходяться поруч та торкаються одна одну, але в собі вони далекі» [Бахтин, 1986, с.1]. Саме характеристику «механічності» виокремлює в якості основної Е. Дюркгайм для означення інтеграції ідейно не об'єднаних людей. Механічну солідарність він протиставляє органічній, яка принципово відрізняється наявністю спільних для групи смислів в своїй основі [Дюркгейм, 1983].

На основі аналізу класичних соціологічних і сучасних політико-психологічних досліджень створено і теоретично обґрунтовано **авторську модель структури політичної консолідації** (рис.1.3.1). Внутрішня картина консолідації передбачає узгодженість її складників, які функціонують за принципом відцентрованих і доцентрових сил. Кожен з рівнозначних компонентів консолідації сприяє її становленню та посилює її, але при цьому і емерджентно сформована, активно діюча консолідація містить в собі потенціал до посилення та зміцнення своїх елементів (що і буде доведено в результаті емпіричного дослідження). Консолідація є соціально-психологічним конструктом, структура якого аж ніяк не зводиться до одного елементу. Далі розкриємо зміст і обґрунтуємо місце кожного з елементів.

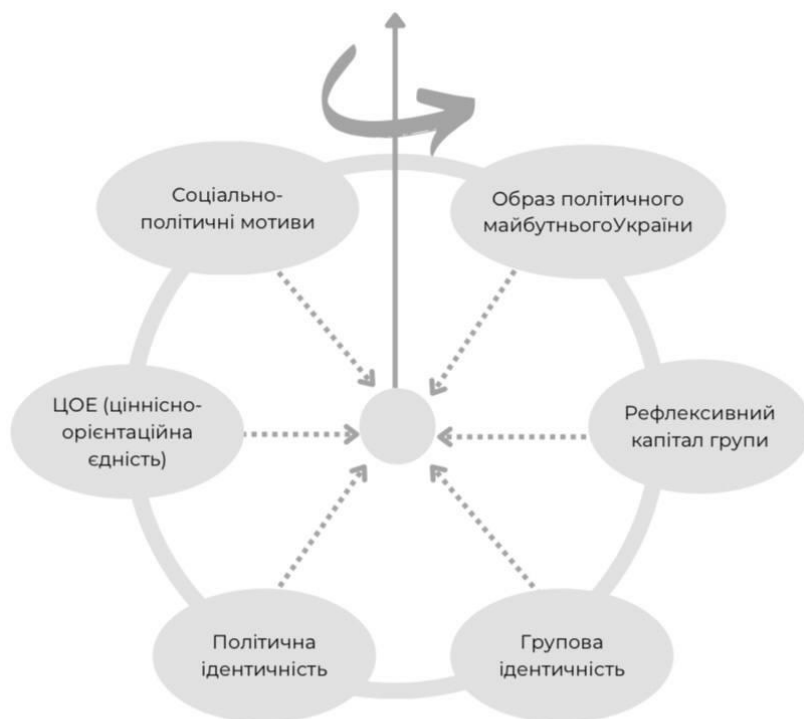

Рис.1.3.1. Соціально-психологічний зміст консолідації політичних груп

Ціннісно-орієнтаційна єдність як структурний елемент політичної консолідації є суттєвою об'єднувальною силою на основі ідеалів і смислів, заради та навколо яких гуртується певна спільність людей. Вона виконує регулятивну та прогностичну функції, що забезпечують систему характеристикою цілісності. Цінності стають підтримувальною силою на шляху досягнення цілі, наділяють причетних до неї здатністю ігнорувати миттєві блага та винагороди на користь відстрочених, але довготривалих і більш значущих для неї. Вироблення ціннісного апарату є первинною умовою побудови сильної спільноти. Для досягнення консолідації йдеться про досягнення базового консенсусу щодо основних цінностей, що є необхідною умовою стабільності політичної системи і забезпечує її розвиток [Шайгородський, 2019, 2021]. В цьому сенсі консолідація

містить в собі потенціал просоціальної поведінки: спільної готовності діяти заради того, що суспільство чи окрема група визначає за цінність, благо [Fletcherhauer et al., 2006].

Іноді консолідацію розглядають як об'єднання проти того, що сприймається групою як неправильне чи несправедливе, як прагнення до змін [Subasic, 2008]. Такий прояв передбачає наявність спільної системи ціннісних координат, що дозволяють членам груп інтерпретувати та оцінювати події в одному ключі. Узгоджені оціночні судження формуються на основі узгоджених ціннісних орієнтирів. Цінності класифікуються відповідно до смислових областей та інституційних сфер [Caprara et al., 2017; Schwartz et al., 2010]. І оскільки в нашому дослідженні йдеться про політичні групи, то цінності, включені як компонент консолідації, мають бути категорією цінностей політичної сфери. Соціальні конструктивісти, висвітлюючи причини утворення політичних об'єднань, фокусуються на процесі взаємодії і творення спільних смислів, що стає внутрішнім фактором стимуляції участі в соціальних рухах. У цьому контексті політичні цінності варто розглядати як оцінну систему координат, яка формує ставлення і стає предикатом політичної поведінки. До такого ж висновку приходять М. Хоратіу, вивчаючи інструменти для вимірювання консолідації: в основі консолідованих дій – ціннісні орієнтації [Horatiu, 2012].

Політичні цінності визначають як більш стабільний, порівняно, наприклад, з партійною ідентичністю, елемент. Скоріше, цей елемент (як в контексті консолідації, так і поляризації) визначає ідентичність [Evans, Neudorf, 2018]. Політичні цінності дозволяють громадянам залишатися конгруентними у прийнятті рішень навіть за умов контексту, що швидко змінюється. На думку Е. Вуд і Ф. Саніна, ідеологія дозволяє систематизувати уявлення в групі, сприяти узгодженості, закріпленню бажання виступати за власну групу та мати хоч і не чіткий, проте план дій

задля досягнення спільних групових цілей [Sanin, Wood, 2014]. Особистісна значущість цінностей робить їх ієрархічно вищими в ціннісній системі особистості. Вони стають керівними та більш впливовими у встановленні людиною пріоритетів та прийняття рішень. Ціннісно-орієнтаційна єдність свідчить про істинність консолідації, основи якої є глибокими, суттєвими і досить стабільними. Вивчення ціннісних орієнтирів дозволяє вивчати сенс діяльності на глибинному рівні, в системі індивідуальних систем значень [Артемьева, 2007; Соснюк, 2015, 2017].

Визначимо місце політичних цінностей в структурі політичної консолідації. Політичні цінності привносять узгодженість в функціонування системи, що є необхідною умовою консолідації. Цінності в соціальній психології представлені як когнітивна репрезентація бажаних цілей [Rokeach, 1973; Schwartz, 1992, 1994].

Вони є керівними принципами життя, що конструюють оцінну систему координат. Завдяки цінностям політичний актор виносить судження стосовно подій, кандидатів, соціальних і політичних проблем і, співставляючи їхню сутність з власною системою цінностей, формує ставлення до них. С. Фельдман і відводять цінностям центральну роль, оскільки плеяди представників зі спільними політичними цінностями функціонують за принципом фокальних точок в процесі розвитку політичних позицій і сприяють їх консолідації [Feldman, 2003; Rokeach, 1973].

«Ключові політичні цінності є основними нормативними принципами і переконаннями стосовно держави, громадянства і соціуму» [van Houwelingen, 2019. P.2]. При цьому немає єдиної думки стосовно числа та змісту ключових політичних цінностей. Так, С. Фельдман виділяє

три політичні цінності — рівність можливостей, економічний індивідуалізм і вільну підприємницьку діяльність [Feldman, 2003]; Дж. МакКанн — егалітаризм і моральний традиціоналізм [McCann, 1997]; П. Горен — традиційні сімейні цінності, рівні можливості, моральну толерантність та обмежений вплив держави [Goren, 2005, 2012]; В. Якобі: свобода, рівність, економічна безпека і соціальний порядок [Jacoby, 2006]; В контексті дослідження політичних цінностей зустрічаємо різних підходи до спроб співвіднести їх з право-лівим політичним розподілом. Так, Д. Фачс, Х. Клайнгеманн вважають таку ідеологічну схему з координатами «ліві-праві» найбільш змістовною системою для аналізу [Fuchs, Klingemann, 1990]. Протилежну позицію відстоює П. Горен, коли йдеться про політичні цінності, традиційний дихотомічний розподіл ідеологій на лівих та правих, лібералів і консерваторів, на думку дослідника, має бути доповнений іншими конструктами, такими як базові цінності й ключові політичні принципи, що не зводяться до представлених ідеологічних систем [Goren, 2005, 2012].

Аналізуючи природу політичних цінностей, варто говорити про співвіднесення загальних цінностей і політичних. Е. Коннорс відстоює позицію, що загальні цінності є більш стійкими та нечутливими до зміни контексту, тоді як політичні цінності залежать від соціальних умов [Connors, 2019]. Політичних акторів мотивують соціально, контекстуально та культурно обумовлені цілі. Ми вбачаємо в цінностях більш сталу природу існування, тож услід за С. Шварцем, пропонуємо розглядати політичні цінності як такі, що безпосередньо пов'язані із загальними і формуються ними [Schwartz, 1992]. Політичні цінності не можуть функціонувати автономно, інакше тоді втрачається зв'язуючи цілісність — психологія особистості. Політичне середовище впливає на політичні цінності опосередковано, задаючи контекст для прояву вже сформованих,

загальних цінностей особистості. Тоді політичні цінності релевантні загальним, персональним цінностям і спрямовують прийняття рішень та дії людей в контексті політичного життя.

Сформовані політичні цінності є трансцендентними відносно конкретних ситуацій, вони виконують роль ядра, що інтегрує різні ціннісні системи. Політичні цінності мають бути узгоджені з політичним курсом країни. Вони є найпершою умовою збереження консолідованого суспільства, суть якого полягає в тому, що, незважаючи на конфлікти, все ж має бути достатньо міцна система цінностей та кодів, які згуртовують соціум. Базовий консенсус консолідує соціум і відводить протистоянням певні рамки норми, за які ці протистояння не виходять [Шульга, 2018].

Натепер ситуація з визначенням політичних цінностей є складною. У сучасному, VUCA (Volatility- волатильність, Uncertainty – невизначеність, Complexity – складність, Ambiguity - неоднозначність) світі питання цінностей та смислів набуває особливої гостроти. У контексті глобалізації, індивідуалізації та швидко змінюваних умов політичного життя вони набувають нових форм і змісту. Дослідники в області гуманітарних наук (філософії, психології) говорять про втрату людиною смислів, а трапляється це, коли руйнується ціннісна система. Ми живемо в умовах «аномії». При цьому нагальність, актуальність питання щодо формування ціннісних систем має цілком практичну значущість: політичні цінності стають керівним принципом, що консолідує суспільство. Моральні дилеми, вирішення соціальних проблем і прийняття рішень – все це значною мірою обумовлюється політичними цінностями.

Говорячи про Україну, періодично спалахують ціннісні конфлікти на різних підгрунтях: економічному, релігійному, політичному. В останні роки (з 2014) ситуація загострилася через події, що актуалізували

неузгоджені ціннісні системи громадян. Ціннісна неузгодженість призводить до внутрішнього розколу стосовно варіантів вирішення значущих політичних питань. За відсутності ціннісного консенсусу будь-які розбіжності можуть стати причиною виникнення гострих протистоянь в суспільстві, формування непримиренних опозиційних суспільних груп. Сучасна політика орієнтована на те, щоб замість цінностей подавати морально-правові абстракції (свобода, права, незалежність, демократія, права людини). М. Сендл влучно коментує цю тенденцію, говорячи про те, що формалізовані цінності не можуть стати базисом для об'єднання суспільства, оскільки їхній зміст не є чітко визначеним та однозначним [Sandel, 2009]. Неоднозначність понять щодо принципово важливих, ціннісних та стратегічних питань належить до сфери ідеологічних атак. По-перше, суттєву роль відіграє відкритий в такому разі широкий коридор інтпретацій з наданням цим абстракціям суб'єктивного сенсу, що робить неможливим вироблення єдиного розуміння, а також полегшує можливості для маніпуляцій. Цим користуються популісти, політики, які ставлять за мету підтримувати поляризовані ставлення в країні та насправді не прагнуть пошуку консенсусу, а деконсолідують такимии методами суспільство в своїх цілях. Також використання абстракцій дозволяє окремим групам спекулювати ними та використовувати у своїх цілях з метою розколу суспільства.

Спільні соціально-політичні мотиви як структурний компонент консолідації. Залученню до політичних видів активностей можуть сприяти абсолютно різні мотиви і цілі, які не завжди співпадають серед учасників та не завжди конгруентні стосовно системи основних, декларованих групових цінностей та цілей. А отже за зовнішньо узгодженими, консолідованими діями можуть стояти деконсолідуючі мотиви, тому цей складник потрібно враховувати, коли йдеться про

психологію консолідації. Це доводить Д. Балтман на прикладі свого дослідження консолідації військових груп [Bultman, 2018]. Досліджуючи консолідацію військових груп, Д. Балтман наголошує на різниці мотивів людей, що виконують зовнішньо узгоджені, нормативні дії. На основі дослідження консолідації військових груп формується висновок, що не для всіх членів такої групи керівною мотивацією є захист власної країни. Вона може полягати в особистісно-орієнтованому інтересі: здобути визнання, винагороду, державну протекцію тощо. Група з настільки різними мотивами не є консолідованою. Вона мобілізована зовнішньою умовою, зі зникненням якої зникне й об'єднання. Включивши категорію мотивів, ми зможемо виводити спонукальні до дій механізми і прогнозувати міру готовності до політичної участі. Наприклад, матеріально чи гедоністично обумовлена мотивація учасників групи не дозволить їм консолідовано та цілеспрямовано долати перешкоди на шляху до ідеальної мети. Вони переключатимуть увагу на те, що задовольнятиме основну потребу, що лежить в основі мотиву.

Про регулятивну властивість мотивів йдеться у Д. Леонтєва [Леонтєв, 1971]. В тому контексті, що без ціннісних основ та без сформованої мотиваційної сфери індивіда як члена групи превалювати будуть індивідуальні мотиви, а отже зсередини руйнувати консолідаційні процеси. Тому ми, услід за М. Куницьким, вважаємо, що в основі справжньої консолідації лежить узгодженість ціннісно-мотиваційної сфери членів консолідаційного об'єднання [Куницький, 2018].

Спільний образ майбутнього як структурний елемент консолідації. Здатність до антиципації (І. Батраченко) є еволюційно дуже вигідною, адже дозволяє здійснювати стратегічне планування, максимізуючи вигоди й уникаючи того, що може нашкодити [Батраченко, 2010]. Мислення майбутнього є функціональним – уявлення бажаного

майбутнього дає можливість боротись за нього, а небажаного – уникати.. Тому образ майбутнього є центральним механізмом, що скеровує індивідуальну та групову поведінку [Zittoun, 2018; Zittoun, Cerchia, 2013]. Він має високу цінність у політичних дослідженнях, оскільки значною мірою впливає на активність груп і націй [Saint Laurent et.al. 2018].

У О. Рафальського йдеться про образ України як про аспект з високим консолідаційним потенціалом для держави. «Образ майбутнього – політичний фактор, рівний за значущістю з історією» [Рафальський, 2020, с.370]. Знаючи про це, політичні технологи конструюють образ бажаного майбутнього, який потім транслюється політиком через промови й візуальний ряд, який має бути постійним відсиланням та нагадуванням про основну задачу об'єднання. Це важливий складник виборчих компаній, який здатен консолідувати електорат на шляху до втілення яскравого і бажаного образу майбутнього, цінність якого актуалізована. Аналізуючи представлення таких образів політиці, ми констатуємо їхню неартикульованість, відсутність розкриття абстрактних понять, які застосовуються для опису майбутнього, та майже повну відсутність чіткої презентації плану дій з його досягнення. Комунікація з громадськістю основана на принципі властивої підлітковому віку «домінанти далі» за Виготським – коли є образ кінцевого результату, проте немає уявлення про стратегію з його досягнення. За таких умов образ майбутнього стає утопією. Ми ж, услід за Рафальським, вважаємо, що для консолідації суспільства потрібна чітка постановка завдань.

Коллективні уявлення щодо майбутнього можуть бути досліджені опосередковано: через колективну пам'ять [Schacter, Addis, 2007], соціальну ідентичність [Sani, 2007], оскільки самоусвідомлення визначає бажані дії та здійснення вибору в майбутньому. Учасники цих дій діють згідно з планом стосовно найближчого або віддаленого майбутнього.

Питання щодо того, як політичні актори конструюють колективний образ майбутнього може стати темою окремого дослідження.

Рефлексивний капітал групи як структурний елемент консолідації, до складу якого у випадку з консолідацією відносяться: уявлення стосовно консолідації та способів її досягнення; політична самоефективність; уявлення учасників про схожість і розбіжність поглядів всередині групи; готовність до спільних дій та діалогу з представниками протилежних поглядів

Поняття «рефлексивного капіталу» групи було запропоновано Л. Найдьоною [Найдьона, 2005, 2008]. В основі капіталу лежить переосмислення суб'єктом себе як члена групи та своїх внесків до її розвитку. До встановленого елемента рефлексії в структурі консолідації також додаємо рефлексію щодо власних можливостей, схожості з учасниками, а також щодо самого явища консолідації. Що є практично цінним знанням для прогнозування поведінки групи.

Елемент рефлексії є авторським включенням. Спираючись на аналізи консолідації в зарубіжних джерелах, ми дійшли до висновку, що упущено суттєвий момент: те, як політичний актор бачить консолідаційний процес і себе в ньому, які шляхи його досягнення є, на його думку, найбільш ефективними. Іноді може бути не так важливим реальний стан речей, як їх репрезентація у свідомості суб'єкта, згідно з якою він діє. До того ж, уявлення про консолідацію і способи її досягнення вже самі собою можуть ставати причиною консолідації.

Припускаємо, що частково висновки про уявлення щодо консолідації ми можемо робити на основі уже включених в конструкт консолідації політичних цінностей (роль держави та еліт в консолідаційному процесі, врахування інтересів меншості, ставлення до примусу як способу консолідації тощо), проте, виокремлення уявлень в окрему категорію дозволяє конкретизувати їхній зміст і, встановлюючи конгруентність

уявлень стосовно цінностей, розширювати також і їх розуміння як теоретичного соціально-психологічного конструкту.

Схожість ментальної репрезентації проблем політичної дійсності у свідомості пов'язана з готовністю до спільних ініціатив. На підтвердження цієї тези окремо проводилось дослідження ролі фреймінгу та ментальних моделей у процесах консолідації [Fetchenhauer et al., 2006]. Групи з високим рівнем ініціативності складаються з учасників, які є схожими в уявленнях стосовно принципово важливих питань, що робить групу більш згуртованою. Беручи до уваги визначення консолідації С. Аносова, слід розглядати консолідацію насамперед як стан свідомості, що формується в результаті психічного відображення дійсності [Аносов, 2019]. Це є класичним визначенням в психології, де аналіз предметної діяльності суб'єкта завжди опосередкований свідомістю [Леонтьев, 1971]. Відображення набуває форми уявлення, упорядковується в поняттях. Відображуваним в нашій роботі є політичні умови середовища, відображеним – психічне явище, що виникає як результат переломлення об'єктивної політичної дійсності крізь призму індивідуальних, суб'єктивних можливостей інтерпретації та рівня розуміння цієї дійсності. Чим більше сконструйована реальність відповідає дійсності, тим вищі шанси політичного актора на продуктивну, ефективну взаємодію з нею та планування перетворень, спрямованих на покращення якості життя. Обмеженнями нашої роботи є неможливість відстежити саму специфіку психічного процесу формування політичних уявлень (хоча певним чином ми представимо актуальне розуміння в сучасній психологічній науці даного феномена).

Отже, важливо які уявлення скеровують консолідаційні процеси. Саме формулювання запитання щодо консолідації груп має формулюватись з опорою на відображення конструкту консолідації у свідомості політичних суб'єктів. Їх бачення мети, можливостей та

обмежень консолідації власної групи, а також про прийнятні шляхи її досягнення в суспільстві. Дослідження уявлень певної політичної групи щодо консолідації надає доступ до розуміння їхніх інтенцій стосовно опозиційних груп, наскільки готові йти на компроміси та шукати точки дотику заради досягнення суспільної єдності або суспільної консолідації.

Окрім того, через уявлення можемо досліджувати консолідацію не лише як факт, стан групи (аналізуючи при цьому лише доступні зовнішньому спостереженню прояви на рівні поведінки), а також як процес, що формується на уявленнях про нього. Уявлення скеровують поведінку, а отже аспект уявлень є змістовним для дослідження групових процесів [Abrick, 2001; Berger, Luckman, 1979; Clemence, 2001; Doise, 2001; Howarth, 2006]. Спільні для певної єдності людей уявлення є семантично близькими до поняття Ю. Лотмана про «умвельт», якому відповідає властиве для певної єдності індивідів сприйняття світу, що визначає їхню поведінку в ньому. В залежності від того, в яких стосунках з об'єктом перебуває група, активуються ті чи інші елементи уявлень про них. Інакше кажучи, важливо брати до уваги контекст цих стосунків. Поєднуючи структурну організацію соціальних уявлень та їхню контекстуальну природу прояву.

Соціальні уявлення, будучи ментальною репрезентацією мисленневим відтворенням і конструюванням дійсності, є також відсилкою до ціннісних орієнтирів, оскільки цінності є системою координат, яка скеровує розміщення у свідомості уявлень про абстрактні і реальні об'єкти. Ця система стає домінантним еталоном суб'єкта, який визначає процеси співставлення, порівняння політичної дійсності, формує ставлення до політичних подій та оптимальні, на його погляд, шляхи їхнього розв'язання. Ставлення до суджень стосовно консолідації відображають цінності та політичну спрямованість суб'єкта. Саме вона

дозволяє йому виносити оцінні судження стосовно політичних проблем. Водночас самі політичні цінності, імпліцитна ідеологія можуть бути не до кінця усвідомленими.

Елемент політичної самоефективності є важливим для прогнозу готовності групи діяти у сфері політичного життя. За класичним визначенням А. Бандури, самоефективність – це оцінка людиною своєї здатності досягти бажаного результату [Bandura, 1977]. Індикатор уявлень про схожість поглядів, «однаковість» учасників групи був визначений Д. Кемпбелом як необхідний для відчуття групової єдності [Campbell, 1958]. Чим більш ефективною є група, на думку політичного актора, що до неї належить, тим вища вірогідність реалізації спільних дій, ініціативної участі [Saab et al., 2014]. Так, Б. Грьондфельдт, М. Зомерен з колегами розглядають самоефективність як ключовий соціально-психологічний елемент, що зумовлює колективні дії [Van Zomeren et al., 2008]. І зазначають, що політичний суб'єкт з відчуттям самоефективності долучається до колективних дій з більшою вірогідністю. Тож консолідація доповнюється вірою в ефективність власної групи, що поширюється на все об'єднання.

Елемент готовності до спільних дій та діалогу з представниками протилежних поглядів. Змістовне навантаження «акціонально-комунікативного» елементу полягає в готовності членів групи узгоджено (через діалог, пошук консенсусних рішень) діяти з групою заради досягнення соціальних змін. Адже політична консолідація – це не тільки згода з тим, що якимось питанням важливе і, навіть, не спільний пошук найбільш оптимального способу його вирішення, запропонованого групою, але ще й готовність до спільних дій, готовність до втілення. Це є практичною стороною консолідації.

Іноді консолідацію розглядають винятково як інтенцію до колективних дій (К. МакГарті, А. Мінеску, М. Чаїнська) або безпосередньо групові дії (Б. Кландермас). [Chayinska et al., 2017, Klandermas, 2013]. За поведінкового підходу до аналізу змісту консолідації, дії стають єдиним елементом консолідації, що доступний спостереженню та вимірюванню. Але перед тим, як консолідація стане предметною, вона має бути сформована у випереджальному дії психологічному вимірі. При цьому абсолютно різні мотиви і цілі можуть сприяти залученню до політичних видів активностей, які за такого підходу залишаються недоступними для аналізу. Важливо довести, що на ціннісно-мотиваційному, смисловому рівні учасники є дійсно сумісними політичними акторами, які свідомо вступають до об'єднання зі спільною для всіх членів групи метою. Р. Сааб та ін. пропонують критерії ефективності консолідованих політичних колективних дій: 1) колективні дії є ефективними для вираження індивідуальних цінностей членів групи. 2) можливість організувати опозиційні рухи, що вимагає від групи додаткової сили у вигляді єдності та згуртованості 3) можливість залучати членів інших партій та груп [Saab et al., 2014].

Цінності, уявлення, ідентифікація, емоції, що розділяє група, в синтезі створюють мобілізаційний потенціал, який забезпечує ресурс для зміни соціального середовища. Вектор дій формується відповідно до особливостей відображення умов дійсності у свідомості (картина політичного світу) суб'єкта, а відображаються вони крізь призму вже визначених нами цінностей, мотивації, смислів. І те, наскільки схожа репрезентація політичної дійсності у свідомості учасників визначає їх готовність до спільних ініціатив. У цьому сенсі когнітивна сторона консолідації як соціально-психологічного явища конституює сильну форму соціального капіталу в політиці. Він відкриває шлях до ефективного діалогу через віднайдення точок дотику на когнітивному

рівні груп, що дозволить актуалізувати спільне в їхніх запитах і зробити соціальний діалог можливим.

Цю ситуацію умовно можна визначити як «консолідаційний потенціал» груп. Таке формулювання корисно з двох сторін: по-перше, всередині досліджуваних груп консолідація може не бути представленою в повному, ідеальному вигляді, продиктованому теоретичним аналізом (ідеальна та реальна консолідація). При цьому ми маємо констатувати сильні сторони консолідації груп, визначити міру їхньої консолідованості, а також окреслити потенціал її наближення до статусу ідеального. Ми маємо виявити, в чому полягає консолідація для даної групи. По-друге, дати прогноз щодо її можливого переходу на вищий рівень, переходу консолідації групової на рівень суспільної та національної зі збереженням характеристик парціальності та добровільності.

Елементи політичної і групової ідентичності в структурі консолідації. Я. Джанмат та Р. Браун пропонують вивчати солідарність саме як приналежність і прихильність до групи, групову ідентичність [Janmaat, Braun, 2009]. Групова ідентичність формується через усвідомлення себе як частини певного утворення (чогось більшого, ніж я сам). Так, П. Горен визначає саме партійну (групову) ідентичність як первинну по відношенню до формування політичних цінностей [Goren, 2005]. А іноді можна зустріти обґрунтування спроби звести до ідентичності ціле явище консолідації, тому в деяких роботах ці понятті розглядаються як взаємозамінні (Г. Берей, Р. Віллер, Дж.Вільямс, М. Фіоріна); або синонімічні (К. Ліх) [Baray et al.; 2009, Leach et al. 2008; Willer et al., 2012, Williams et al., 2016]. Прихильність дійсно є невід'ємним, але, ми вважаємо, не єдиним проявом консолідації.

Прихильність та ідентичність є системоутвірними компонентами консолідації. Ідентичність у структурі консолідації, з одного боку, сама

породжується компонентами консолідації (наприклад, цінностями), а з другого — визначає певні складники (наприклад, цінності, діяльнісний аспект консолідації). «Ми-інтенція» (Р. Рорти) консолідації дозволяє долати психологічні бар'єри між учасниками та розширювати спектр консолідаційної взаємодії [Рорти, 1996]. Водночас таке подолання супроводжується трансформуванням системи на основі структурного принципу: «бар'єри не знищують, змінюється сама групова модель» у більш прийнятний для самої групи спосіб [Николко, 2008]. Така група стає стійкою до зовнішніх та внутрішніх руйнаційних впливів, бо вона є гнучкою, процесуальною за своєю природою, тому може з вигодою для себе видозмінюватися. По-перше, це дозволяє залучати нових учасників, по-друге — утримувати групу від конфліктів задля досягнення принципово важливого.

Д. Тернер і К. Рейнольдс досліджують Я-Концепцію, що визначається членством у референтних групах і оцінкою суб'єктом цієї групи, що набуває особистої значущості та певною мірою визначає самооцінку особистості [Turner, Reynolds, 2012]. У таких обставинах сильна групова ідентичність провокує більш інтенсивні прояви упередженості, активності, агресії та злості по відношенню до носіїв протилежних, відмінних поглядів [Huddy, Mason et al., 2015]. Що супроводжується бажанням збільшити умовну дистанцію між своєю та іншою політичною групою, відчуття «ми-вони» стає більш диференційованим. Цю тенденцію досліджує на поведінці виборців Е. Грьоенендик [Groenendyk, 2018].

Політична ідентичність (як приналежність до культури й орієнтація на участь у політичному житті) при вивченні консолідації є тим широким контекстом, що відкриває дослідницькі можливості для пошуку точок

єдності між представниками протилежних груп і виходу на рівень вищий, макро рівень консолідації.

Модель політизованої колективної ідентичності представлена ґрунтовними роботами [Simon, 1990, 1998; Simon, Klandermas, 2001]. Аналізуючи колективну ідентичність, дослідники вводять два рівня для аналізу. До першого, мікро рівня, відносять індивідуальну ідентифікацію, тоді як до другого, макро рівня, відноситься соціальна ідентичність (етнічні групи (І. Данилюк, А. Коваленко), нації, соціальні рухи) [Данилюк, 2018; Коваленко, 2017]. Політична ідентичність виокремлюють як підвидом соціальної ідентичності, що виконує основні функції: а) прийняття, підсилення індивідуальної чи групової ідентичності, б) сприяння адаптації специфічних форм поведінки (мобілізаційна функція) [Roccas et al., 2002].

Враховуючи належність політичного актора одночасно до декількох соціальних груп, коли йдеться про політичну ідентичність, важливо вибудувувати ієрархії афіліації [Federico et al., 2018]. Визначальним є те, наскільки особисто значущою є вимірювана ідентичність особистості, яке місце вона посідає в загальній ієрархії її чисельних ідентичностей та соціальних ролей. Політична ідентичність є чітко визначеним відчуттям політичного себе, своєї політичної приналежності, що призводить до зростання у політичного актора усвідомлення важливості відстоювати політичні уподобання, що ним розділяються в політичному контексті. Коли концепція Я значною мірою визначається політичними віруваннями, політична участь стає персонально важливою формою самоактуалізації [Данилюк, Буркало, 2020]. І навпаки, якщо до концепції уявлень про себе не включено політичний аспект, політичні уподобання не є суттєвими для особистості, навіть якщо вони і надають перевагу певній політичній силі.

О. Скар, виокремлюючи індикати політичної ідентичності, з-поміж семи індикатів, виводить 1) усвідомлення приналежності до певної країни та її культури; 2) спрямованість (мотиваційна й операційна) на політичну участь. Це ті критерії, що дозволять дослідити ідентичність більш високого рівня організації аніж групова, а тому говорити про можливість формування консолідації на державному рівні [Скар, 2006].

Отже, як політична, так і групова ідентичності передбачають психологічну зміну в самокатегоризації. Центральним в політичній консолідації є суб'єктивно значуща спільність цілі чи спільне розуміння соціального світу. Консолідація не є альтруїстичним явищем, коли люди мають спільну соціальну ідентичність, вони діють в рамках своїх інтересів. Це означає, що узгоджені спільні дії відповідають інтересам конкретного індивіда. В колективність закладено ідею індивідуального інтересу.

Узагальнюючи висвітлені характеристики консолідації в різних підходах, сформулюємо робоче поняття в нашій роботі.

Консолідація – це процес і результат відтворення ціннісно-орієнтаційної єдності групи за принципом кон'юнкції за такими складниками: соціально-політичні мотиви, групова ідентичність, політична ідентичність, образ політичного майбутнього України, уявлення щодо консолідації і способів її досягнення, політична самоефективність, готовність до спільних дій. Консолідація також представлена рівнями, подібно до інших явищ політичної дійсності, таких як політична свідомість, політичне лідерство та керівництво, соціальні уявлення тощо. Як системне явище воно має властивості емерджентності та не зводиться до жодного з компонентів свого змісту. При цьому важливо, що консолідація не є уніфікацією і одностайністю, а формує більш високий рівень єдності, що полягає у наявності спільної ціннісно-орієнтаційної

основи, що розділяються певною спільнотою та стоять вище за локальні розбіжності. Об'єднувальною ідеєю в контексті консолідації вважають консенсус цілей, до яких громадяни прагнуть кожен окремо. При цьому не є обов'язковим, щоб окремі частини соціального цілого мали однакові системи цінностей. Важливо, щоб кожна соціальна, суспільно-політична група певною мірою розділяла цінності іншої за принципом фундаментальної необхідності [Ортега-і-Гассет, 1994]. Таким нагадуванням має стати сформована ціннісна державна ідея.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Перший розділ присвячено аналізу теоретико-методологічних надбань у вивченні консолідації. Встановлено, що консолідація відрізняється за своїм змістом від інших понять про єдність (солідарності, мобілізації, інтеграції, соціальної єдності) насамперед сформованою ціннісно-орієнтаційною, світоглядною основою та тривалістю існування. Консолідація є продуктивним соціально-психологічним утворенням, що з необхідністю передбачає наявність сформованої ціннісної системи групи, тому для її становлення не потрібне протиставлення і вона не зникає зі зникненням зовнішнього посилювального стимулу (як це властиво, наприклад, для мобілізації).

Консолідація за її структурою не зводиться до інтегрального індексу або одного з виокремлених елементів структури. Консолідація містить наступні компоненти: 1) ціннісно-орієнтаційна єдність, 2) спільні соціально-політичні мотиви, 3) образ бажаного майбутнього України; 4) політична ідентичність (як прихильність до країни і культури, спрямованість на політичну участь; 5) групова ідентичність (відчуття приналежності, прихильність до групи, відчуття «ми»); 6) рефлексивний капітал: уявлення щодо консолідації та способів її досягнення; усвідомлення себе як учасника, суб'єкта політичного життя (політична самоефективність); уявлення щодо схожості та відмінності поглядів членів своєї, щодо міри консолідованості групи; готовність до спільних дій та готовність зі своєю групою та до діалогу, пошуку консенсусних рішень щодо оптимальних шляхів вирішення задач з тими, хто дотримується протилежних поглядів.

Консолідація є процесом і результатом відтворення ціннісно-орієнтаційної єдності групи за принципом кон'юкції за такими складниками: соціально-політичні мотиви, групова ідентичність, політична ідентичність, образ політичного майбутнього України, уявлення

щодо консолідації і способів її досягнення, політична самоефективність, готовність до спільних дій.

Виокремлено основні підходи до консолідації: соціобіологічний, соціологічний, антропологічний, політичний, філософський та психологічний підходи. У рамках психологічного підходу з'ясовано соціально-психологічний зміст консолідації та розроблено авторську концептуальну модель її структури. Консолідація є різною за видами та рівнями, її структура може доповнюватись при переході на більш складні, високі рівні її організації. Виділено рівні та види консолідації, що дозволяє вивчати її і як локальне (групове), і суспільне (в тому числі й національне) явище. Вивчення політичної, групової консолідації є підґрунтям, на основі якого можливий перехід до означених вищих рівнів її прояву.

З'ясовано, що консолідація як характеристика групи дає їй більше шансів на успішне відстоювання власних інтересів і трансформації політичної дійсності. Консолідація не є уніфікацію інтересів і цілей (що є ознакою тоталітарних суспільств), вона є ідейним співпадінням (кон'юнкцією, парціальною єдністю) між елементами за найбільш значущими для них аспектами.

Існує чимало механізмів творення консолідованих груп і суспільств, які використовують обмежені аспекти або явища консолідації, або явища політичних груп, що призводить до усічених, одномірних форм, рівнів і видів консолідації. Консолідація є добровільним та органічним об'єднанням людей, які мають спільні цінності, для яких особистісно значущою є ідентичність як учасника консолідованого об'єднання. Є значний сенс у тому, щоб дозволити процвітати різноманіттю, де кожен може знайти шляхи реалізації своїх соціальних та ідеологічних інтересів (персоналізований потенціал консолідації), які при цьому не суперечитимуть загальній, вищій

за локальні інтереси, цінності й меті суспільства (або групи). Така система є гнучкою та якісною, основою на органічному типі єдності. Вона не відчужує і не пригнічує ідеологічну різницю між громадянами, що насправді з більшою силою сприяє латентному назріванню конфлікту, а пропонує консенсусну основу, значення якої переважатиме значення розбіжностей. Стійкий, довготривалий за існуванням державний механізм має бути об'єднаний базовою цінністю, яка стоїть вище закладених розбіжностей. Для досягнення консолідованості суспільство має бути єдиним у вирішенні принципових і найбільш гострих питань.

Розділ II. Методи та методики дослідження консолідації політичних груп

2.1. Підходи до дослідження політичної консолідації у соціально-психологічній науці

Аналіз наявних досліджень консолідації гостро ставить проблему щодо можливості якісного вимірювання консолідації. У вітчизняній психології проблема політичної солідарності, а тим паче консолідації є недостатньо розробленою, що відбито на стані методичного інструментарію, тож більшою мірою маємо послуговуватися досвідом зарубіжних колег.

Різні теоретико-методологічні підходи до розуміння консолідації (що в зарубіжних методиках часто ототожнюється з солідарністю) обумовлюють відмінності процедур її вивчення. Але, як правило, дослідники використовують або опосередковані методи дослідження консолідації; або вимірюють лише один з її аспектів. Так, наприклад, М. Драгойєвіч, Х. Джайлс вимірюють лише позитивні емоції, що виникають в учасника групи щодо неї; К. Ліх — ідентифікацію з групою, тим самим ототожнюючи ці явища [Dragojevic, Giles, 2014; Leach, 2008]. Але дослідження консолідації соціально-психологічного явища підриває можливість вивести конструкт через показник єдиного індексу [Botterman et al., 2011]. Так зване однокомпонентне вимірювання консолідації не дозволяє охопити її складники. На цьому наголошують О. Кармадонов, Г. Ковригіна, розглядаючи консолідацію як багатоконпонентне явище [Кармадонов, Коврыгина, 2018].

По-іншому до вирішення цієї проблеми підходять М. Борсенбергер, М. Валентова, П. Дайкс, пропонуючи єдиний індекс, але враховуючи при багатоконпонентність явища через шкали, такі як: «добровільна участь», «впевненість в інститутах», «задоволеність рівнем втілення демократії», «солідарність» [Dickes et.al, 2010]. Л. Верголіні використовує такий же підхід, пропонуючи при цьому інші показники (шкали) для вимірювання: «впевненість в інститутах», «довіру», «залученість до громадянських та політичних подій» [Vergolini, 2011]. Дослідники наголошують на різних

аспектах єдності, таких як реципрокність, визнання різноманіття або наявність гармонійних політичних стосунків, все ж таки не зводячи поняття про єдність до єдиного показника [Laurence, 2011].

А. Вайл, Дж. Геліссен пропонують вирішення методологічної проблеми через дослідження соціальної солідарності як уявлень про соціальний захист, що має забезпечувати держава. Наприклад, чи має вона забезпечувати гідний рівень життя безробітним, надавати житло тим, хто не має можливості самостійно себе ним забезпечити, фінансово допомагати населенню з низьким рівнем прибутку тощо [Wil, Gelissen, 2001]. TransSOL продовжують цю лінію вимірювання ставлення щодо надання забезпечення та ставлення до нього. Так, було проведено дослідження в восьми країнах Європи, де вимірювання солідарності полягало у ставленні до груп-бенефіціарів [TransSOL, 2017]. Дослідники змістили фокус у політичну площину, поставивши питання щодо зв'язків між готовністю до здійснення акту солідарності та партійною приналежністю. Дослідники загострюють питання, виділяючи з-поміж прихильників партії право- та ліво- орієнтованих політичних акторів. Проте в рамках нашого дослідження такі питання не дозволять розкрити сутність уявлень щодо ролі держави і до консолідації, оскільки відображають її соціологічний зміст, до того ж не повний, а за конкретним аспектом – ставлення суспільства до груп, що отримують від держави додаткову допомогу. Така ж проблема постає при знайомстві з вимірювальною моделлю соціально-економічної солідарності [Abela, 2004]. Опитувальник складається з десяти тверджень, зміст яких стосується умов життя різних категорій людей (близьких, людей з регіону, людей з сусідньої країни, старших людей, хворих та недієздатних, безробітних, емігрантів, європейців, всього людства). Завдяки проведенню експлораторного факторного аналізу за цим методом, було виділено тривимірну модель солідарності: локальну, соціальну і глобальну солідарність. У П. ДеБір, Ф. Костер отримана модель солідарності також складається з трьох вимірів, але виділеними за іншими критеріями: 1) волонтерська, неформальна солідарність, що виявляється в участі у безоплатній

роботі, готовності до неї на ідейній основі, 2) готовність допомагати іншим: готовність до дій, що спрямовані на покращення умов життя різних категорій людей, 3) ставлення до солідарності, ініціатива до якої надходить від влади [De Beer, Koster, 2009]. К. Радтке пропонує вимірювання солідарності в термінах здійснення пожертв, грошової допомоги людям, які з поважних причин не можуть самостійно забезпечити себе (наприклад, недієздатним, пенсіонерам тощо) [Radtke, 2007]. Як бачимо, солідарність ототожнюється з просоціальною поведінкою, орієнтованістю на інших, готовністю брати участь у волонтерських заходах.

Більшість з вище представлених способів вимірювання консолідації не дають можливість фіксувати психологічний зміст явища, оскільки, по-перше, вимірювання обмежене дотичними критеріями або констатацією певних дій, які автори визначають як прояв акту солідарності. По-друге, в дослідженнях не представлено чітких дефініцій до понять про солідарність, консолідацію, суспільну єдність. Водночас визначення С. Аносова щодо (автор ототожнює поняття) солідарності/консолідації («як стану свідомості, виражений в діях») вважаємо недостатньо конкретизованим, адже не вказано, за наявності якого змісту в ній можна говорити про консолідацію [Аносов, 2019, с.15]. Будь-які дії та поведінкові прояви попередньо формуються в контексті уявлень про ситуацію та себе в ній. Певний стан свідомості є завжди, ми маємо точно розуміти, за наявності якого її змісту можна говорити про консолідацію. А отже, політична консолідація – це не будь-який стан свідомості, а такий, що призводить до спільних з однодумцями дій. І щоб вивчати консолідацію, ми маємо досліджувати не лише її практичну, дієву сторону (як це пропонується в представлених попередньо підходах), але також її змістовні основи, що формують та запускають дії.

Окрім представлених варіантів вимірювання солідарності, існує також практика формування авторських невеликих за обсягом анкет, що складаються безпосередньо під конкретне завдання, але суттєвим недоліком такого підходу стає його суб'єктивізм і висока варіабельність здобутих даних в залежності від смислової та мовної чутливості автора анкети. Завдяки ним можливо успішно здійснювати прикладні зрізи, але глибинне психологічне вивчення складного соціально-психологічного конструкту і формування на його основі стратегічних пропозицій впливу є неможливим. Застосування анкет вимагає особливої уваги до конкретності та однозначності постановки питань, адже неапробовані твердження відкривають надто широкий коридор інтерпретацій, що створює ситуацію ризику, коли ми дістаємо нерелевантні дані. У цьому сенсі запит на вимірювання солідарності краще задовольняють семантичні методи дослідження групової свідомості, зокрема політичної [Соснюк, 2015, 2017]. Семантичні методи цінні тим, що відкривають можливість охоплювати контекст — смислове поле свідомості, де розміщене явище. Щодо самої семантики консолідації, О. Артем'єва як міру єдності пропонує групові коди, де код є середнім оціночним значенням за запропонованими групі шкалами [Артем'єва, 2007]. У такому підході єдність групи дорівнює мірі узгодженості її групових оцінок, що становлять групові коди. А от значна міра розсіяння відповідей відповідає низькому рівню групової однорідності. Міра єдності групового коду математично може бути продемонстрована через стандартні міри розсіювання координати (дисперсії, квадратичні відхилення тощо). Суттєвий вплив на коефіцієнт групової єдності (як це доводить дослідження О. Артем'євої) має участь групи у спільній діяльності. Індивідуальні семантики стають менш розсіяними, оцінки членами групи об'єктів зближуються після спільних маніпуляцій з ними. Що є підтвердженням класичного закону А. Леонтьєва щодо виникнення свідомості у спільній трудовій діяльності [Леонтьєв, 1971]. У спільній діяльності та спілкуванні підвищується точність репрезентації об'єкта у свідомості членів групи, які цей об'єкт пізнають.

Важливо враховувати також різні види консолідації. Оскільки вона є динамічним конструктом, деякі його структури можуть розширюватись або видозмінюватися у процесі переходу на інший, вищий рівень консолідації. Підходячи до висновку щодо методології, констатуємо, що одним з основних завдань подальшої роботи є адаптація інструменту з вимірювання консолідації, в основі якого лежить схоже з нашим розуміння автором/и консолідації, а також створення авторської методики для вимірювання одного з аспектів консолідації – соціальних уявлень про неї та способи її досягнення.

2.2. Адаптація методики з дослідження політичної солідарності

Навколо теми політичної консолідації та суспільної єдності вже тривалий час ведуться дискусії, а також висуваються різні пропозиції щодо їх досягнення, проте вони все ще залишаються абстрактними ідеями, бажаним ідеалом. Отже, проблема у вирішенні цього питання полягає в недостатньому обсязі наукової роботи, присвяченої цьому напрямку. А доки немає обґрунтованого розуміння механізмів, що лежать в основі явища, а також методологічних інструментів, які дозволили б діставати релевантну інформацію під час його вимірюванні, інтелектуальні зусилля, спрямовані на розв'язання поставленої задачі, не матимуть практичної користі. Тож проблема є двосторонньою. По-перше, недостатня опрацьованість самого конструкту політичної консолідації, її соціально-психологічного змісту. По-друге, відсутність на вітчизняному науково-психологічному просторі інструментів, які б дозволили здійснювати первинні розвідки в цьому напрямку. Тож наразі саме дослідження політичної солідарності стає неможливим, незважаючи на актуальність цього питання для сучасної політичної психології. У часи, коли світ так швидко змінюється, фахівцям із соціальних процесів важливо вчасно та компетентно реагувати на актуальні політичні події та давати діючі поради щодо їх регуляції в разі необхідності. Сучасний світ вирізняється політичною нестабільністю – у відповідь на розвиток політичних подій та на прийняття політичних рішень лідерами виникають групи підтримки, групи незгодних,

формується нові політичні кампанії – перебіг подій мають відстежувати професіонали, застосовуючи чутливий інструментарій для явища, що вимірюється. Маючи узгоджені критерії оцінки солідарності, універсалізуємо політико-психологічне розуміння консолідації, що дозволяє спеціалістам у рамках однієї області досліджувати єдине явище і водночас мати можливість співставляти, порівнювати отримані результати, маючи якщо не уніфіковане, то принаймні узгоджене за основними складниками трактування щодо консолідації і можливих способах її вимірювання.

Д. Гаучер, К. Ньюфілд, К. Старзук представили роботу з власною методичною розробкою політичної консолідації та запропонували психологічний інструмент для її вимірювання, який наразі є чи не єдиною спробою виміряти явище саме як психологічний феномен, що може стати суттєвим внеском у полегшення роботи політичного психолога-практика і дослідника, адже сам конструкт є досить громіздким, у зв'язку з чим постають певні складнощі з перетворенням його на компактну модель [Neufeld, Starzyk, Gaucher, 2019]. Тож цінність перспективи можливого застосування цієї методики як для нашого дослідження, так і в цілому для розробки цієї теми, є цілком обґрунтованою. Отже, розглянемо запропоновану теоретичну модель політичної солідарності дослідників в контексті нашої розробки. А також адаптуємо методику на українській вибірці політичних груп.

З'ясовано, консолідація по-різному вивчається дослідниками, вони наголошують на різних складниках цього соціально-психологічного явища. Водночас спроби компактно і змістовно представити його здійснюються ціною завдання шкоди його повноті. Спираючись на авторське розуміння консолідації, що розкрито в статтях за цією темою, ми застосовуємо більшу кількість вимірів, ніж автори методики, адаптацію якої ми презентуємо в цьому розділі, проте визначена ними структура політичної солідарності не вступає в конфлікт з нашою і не заперечує її [Кравченко, 2020]. Ці компоненти також включені до конструкту, але при цьому додано інші складники та елементи консолідації, що є принципово важливими для соціально-психологічного

вивчення солідарності, аби ігнорувати їх. Перевагою запропонованої К. Ньюфілд моделі є те, що вона може бути реалізована в рамках однієї методики, тоді як для висвітлення поставлених задач маємо звертатися за додатковими інструментами, що робить дослідження громіздким, а отже і мета його має бути досить глобальна, аби виправдати енергозатратність засобів. Запропонована ж методика дозволяє робити зрізи, скринінги для констатації рівнів солідарності політичних груп, а також робить можливим відстеження її динаміки. Також методика може бути використана як індикатор успішності цілеспрямованого політичного впливу на солідарність групи. Важливим є те, що автори пропонують саме соціально-психологічне розуміння конструкту політичної солідарності та відповідний спосіб її вимірювання, на відміну від розглянутих нами, лише дотичних до психології, спроб.

В основі емпіричної розробки методики її авторами було закладено теоретичний конструкт політичної солідарності, що розкладається на три компоненти:

1. Членство в групі – солідарність завжди про стосунки та прив'язаність до певної спільноти людей, солідарність не може існувати як індивідуальний психологічний феномен. При цьому відчуття «братерства чи сестринства», що формує в учасників групи відчуття зв'язку один з одним, на думку авторів, не є тотожним груповій ідентифікації. Відстоюють думку, що ідентифікація хоч і може бути структурною психологічною одиницею солідарності, а саме, її виділеного авторами компоненту «членства» в групі, проте не є її обов'язковою частиною, адже ідентифікація стає похідним, вторинним утворенням, що цілком природно випливає з групового членства, а отже, не потребує виділення в додаткову категорію. Можна не зовсім погоджуватись з такою позицією дослідників, тому складаючи власний конструкт політичної консолідації, ми все ж включаємо до нього показник групової ідентифікації як окремий. Це дозволяє викривати глибші психологічні механізми єдності, адже відчувати себе приналежним до спільноти в певний період часу, або ж мати сформовану

ідентичність члена політичної групи – все ж різні категорії, тому, на нашу думку, необхідно розмежовувати їх.

2. Особиста значущість цілей та пріоритетних завдань, що група ставить перед собою як основні, прихильність до них. Саме цілі не лише підтримують відчуття членства в групі, а від самого початку можуть ставати умовою, причиною її об'єднання. При цьому важливо, що цілі можуть залучати до роботи над ними людей з різних політичних груп. Саме такі глобальні цілі визначаємо в рамках сучасного українського суспільства для об'єднання атомізованих політичних груп. Представники однієї політичної групи можуть підключатися до підтримки цілей іншої групи, якщо вони відповідають їхнім цінностям і поглядам на бажане майбутнє.

3. Прихильність спільній роботі з групою та допомозі їй у досягненні бажаних соціальних змін. Поданий конструкт політичної солідарності передбачає не лише допомогу групі, але і готовність протистояти і піддавати сумніву актуальний стан речей, що йде всупереч груповим інтересам, та авторитетів, що забезпечують їхнє існування. В основі – спільно орієнтоване відчуття несправедливості, тому політична солідарність також може ставати актом незгоди, спровокованим бажанням встановити те, що вважається групою правильним і справедливим.

Щоб охопити подану структуру дослідницями було сформульовано 30 тверджень (з навантаженням – 10 на кожний складник), робота над якими проводилась упродовж п'яти досліджень з дотриманням усіх методологічних правил наукового політико-психологічного дослідження зі створення робочого інструменту. Дослідження за оригінальною методикою проводилося на вибірці студентів канадського університету ($N = 1\,594$). Методи, що були застосовані для підтвердження адекватності трьох факторної моделі: експлораторний аналіз, конвергентна та дискримінантна валідність, ретестова стабільність, як довгострокова (від 3-ї до 6-ти місяців), так і короткострокова (3 тижні). У результаті проведення факторного аналізу і наступного підтвердження завдяки

проведенню конфірмаційного, теоретична форма була реалізована у структурі з дев'яти пунктів. Для перевірки релевантності питань теоретичного конструкту було застосовано конвергентну та дискримінантну валідності. І також доведено предиктивну здатність методики. У дослідженні також було виявлено потенціал методики як предиктора таких явищ, як політичні орієнтації, що проявляються у ставленнях до гендера, расизму, готовності до колективних дій, а більш високі показники за методикою відповідали вищому рівню готовності залучатися до діяльності групи, до запропонованих нею видів активностей та долучатися до підтримки. Групи й окремі її члени з високим рівнем політичної солідарності більш активно залучені до вирішення справ групи і з більшою імовірністю будуть вкладати власний ресурс у її підтримку та на шляху визначеного групового курсу. Інструмент дає відповідь на питання щодо того, наскільки члени групи відчують себе причетними до неї, наскільки пов'язані з нею та прихильні до реалізації спільних з нею дій.

Для адаптування методики застосовано види надійності: ретестову, паралельних форм та частин методики, а також очевидну і експертну, внутрішню та зовнішню види валідності. Для аналізу результатів було використано пакет SPSS (version 15). Застосовано: описові статистики, показник альфа Кронбаха, факторний та кореляційний аналізи, критерій Манна-Уїтні для двох незалежних вибірок. Шкала, за якою оцінювалися запитання: 1-7, де 1 – повністю не погоджуюсь, 7 – абсолютно погоджують. Такий діапазон відповідей ми залишили і для нашої вибірки.

Дослідження проводилось у два етапи. На першому етапі включено в роботу всі 30 питань, виділених дослідниками до методики на початку. Вирішено, що оскільки методика є новою та не проходила валідацію на вибірках з інших країн, остаточно виділені авторами в результаті 9 питань могли б у нашому випадку бути не такими інформативними, як деякі інші твердження з представленого на початку переліку. Це дало змогу перевірити питання та самостійно відібрати найбільш інформативні в контексті дослідження політичної солідарності в Україні. Переклад методики відбувався

за участю експертів, зарубіжних, англомовних колег, які займаються політичними дослідженнями. Це дало можливість врахувати певні культурні особливості та тонкощі перекладу, які при самостійному опрацюванні залишились би не поміченими.

На першому етапі дослідження вибірка становила 100 осіб (N=100), представники української націоналістичної партії «Національний корпус» (НК). Оскільки методика має специфічне політичне спрямування – політична солідарність – це визначає відповідні вимоги до вибірки, яка має складатися з політичних, гіпотетично згуртованих об'єднань, тому під час першого етапу дослідження були задіяні члени діючого політичного об'єднання.

Соціально-демографічні показники вибірки першого етапу дослідження: 62 % становили чоловіки, 41 % - жінки, віком 21-45 років, більшість з яких мають вищу освіту (55,5 %), частина – профільну середню (27 %), частина – базову середню освіту (17,3 %).

Питання методики до першого етапу дослідження (повна версія, що складається з 30 запитань (*Додаток 1*), під X у методиці слід розуміти назву політичної групи чи об'єднання, яке досліджується. Узгодженість всієї методики (альфа Кронбаха: 0.95.). Спираючись на розробку власної теоретичної моделі політичної солідарності, автори заклали в методику ідею трьохфакторного рішення, який пояснює 68 % дисперсії на вибірці НК, в той час як чотирьохфакторне рішення дає показник у 66 %, п'ятифакторне – 70%.

Емпірична перевірка за показником альфа Кронбаха виділеної авторами структури у вигляді дев'яти запитань, розділених на три шкали: 1. Шкала «Членство в групі»: питання 2,5,7 (= 0,758); 2. Шкала «Особиста значущість цілей та пріоритетність завдань»: питання 11, 18, 20 (= 0,802); 3. Шкала «Прихильність допомозі групі у досягненні бажаних соціальних змін»: питання 21, 23, 24 (= 0, 129). Загальний показник альфа Кронбаха для 9 питань = 0, 827.

Показник за третьою шкалою вимагає перегляду семантичного змісту тверджень, що були до неї включені. Вважаємо, що в контексті консолідації ці твердження відносяться до різних її аспектів. Останні два питання третьої шкали («про несправедливе ставлення до Х має знати більше людей», «важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді Х») гірше (порівняно з іншими твердженнями методики) узгоджені ($r = ,364^{**}$, $r = ,397^{**}$) із результируючим показником методики (табл.2.2.1).

Таблиця 2.2.1

Кореляційний зв'язок тверджень методики з її результируючим показником

	Всі 9
2. Х можуть розраховувати як на свого соратника	,798 ^{**}
5. Я відчуваю солідарність з Х	,584 ^{**}
7. Я відчуваю себе частиною Х	,735 ^{**}
11. Певною мірою справи Х я сприймаю як власні	,772 ^{**}
18. Я усвідомлюю роль, яку я можу відіграти у просуванні курсу Х	,682 ^{**}
20. Я почуваю себе пов'язаним/ою з курсом Х	,757 ^{**}
21. Законодавчі норми, які обмежують або шкодять Х, мають бути змінені	,565 ^{**}
23. Про несправедливе ставлення до Х має знати більше людей	,364 ^{**}
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді Х	,397 ^{**}

Надалі проводимо факторний аналіз в результаті якого було виділено три фактори, але на нашій вибірці вони виявились інакше організованими. Незважаючи на збереження основного ідейного змісту факторів, за структурою постали в дещо видозміненій конфігурації. На нашій вибірці групування тверджень відрізняються від тих, що були виділені авторами методики. Всього виділено 12 запитань, загальний показник альфа Кронбаха: $= 0,929$, пояснення 68% дисперсії. Навантаження факторів: *Фактор 1*: об'єднав фактори 1 і 2

оригінальної методики, а саме «*членство в групі і особисті значущість цілей групи*»). А також в окремий фактор було об'єднано твердження, для яких спільним змістом є стосунки з групою, а фактор 3 оригінальної методики («*прихильність допомозі групі у досягненні бажаних соціальних змін*» на вибірці НК було розділено на два окремих фактори, що дозволило підкреслити чутливість вибірки до області стосунків групи окремо з державою та соціумом, чого не було у версії, запропонованій авторами методики. Структура методики, отримана в результаті факторного аналізу:

- 1) Шкала 1 «*Ставлення індивіда до групи*» : 4. Я солідарний/а з Х 10. Я почуваю себе відданим/ою Х 12. Справи Х важливі для мене 13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом Х 16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси Х були задоволені 17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей Х
- 2) Шкала 2 «*Стосунки групи з державою*»: 25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді Х, є несправедливим 27. Ставлення до Х із боку влади є несправедливим 28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить рівні політичні права для Х
- 3) Шкала 3 «*Стосунки групи з соціумом*»: 22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до Х з боку політики, що впроваджується 23. Про несправедливе ставлення до Х має знати більше людей 24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді Х

Цінність виокремлених в такій конфігурації факторів полягає у їх потенціалі як відсилки до глибинних основ єдності. Так, перший виділений фактор — шкала «*ставлення індивіда до групи*» скеровує до латентного переконання члена групи про те, що її діяльність є дуже важливою, а отже важливого говорити і про перешкоди, що можуть і трапляються в неї на шляху. Впевненість у необхідності щодо їх ліквідації свідчить про глибинне переконання учасників групи в правильності їх дій. А отже, для солідарних з

групою членів важливим буде сповіщати оточення про перешкоди, що виникають на шляху до реалізації плану групи (це відображено у шкалах 2. «стосунки групи з державою», 3.«стосунки групи з соціумом»), бо він, на думку прихильників, - вірний шлях до свободи та кращого життя. Впевненість у правильності власних дій та в тому, що будь-яка перешкода буде шкідливою та порушуватиме правильний та найбільш оптимальний, на думку членів групи, хід речей. Отже, основним результатом першого етапу адаптації стало виділення нових шкал методики: 1) ставлення індивіда до групи 2) стосунки групи з державою (думка щодо державної політики) 3) стосунки групи з соціумом.

Другий етап дослідження присвячено роботі з виділеними у нас під час першого етапу твердженнями шкалами (а саме, 12 тверджень, розділені на шкали). Вибірка: ідеологічні групи правих (консерватори, монархісти, традиціоналісти) і лівих (підтримка ЛГБТ+, феміністи та феміністки) політичних поглядів (N=108), з них 58 (42 чоловіка та 16 жінок) – право-орієнтованих, абсолютна більшість серед яких має вищу освіту (65.5 %), частина є аспірантами (15,5 %), науковий ступінь серед досліджуваної вибірки (3,4 %), решта (15,6 %) мають базову середню чи профільну освіту. Та 50 ліво-орієнтованих осіб: (31 чоловік та 19 жінок) з вищою освітою (56 %), аспіранти (4%) профільна середня освіта (40 %). *Середній вік* для обох вибірок становить 23-25 років, а отже в цьому випадку йдеться про політично орієнтовану молодь.

Для кожної з означених шкал проводимо аналіз альфа Кронбаха, а також кореляцію між шкалами та описові статистики. Констатуємо, що в отриманому на попередній вибірці форматі шкали дійсно спрацьовують краще за ті, які пропонують автори та які ми застосовували на початку. Шкала 1 «*Ставлення індивіда до групи*» ($=0,920$); Шкала 2 «*Стосунки групи з державою*» ($= 0,615$); Шкала 3 «*Стосунки групи з соціумом*» ($= 0,533$). Загальний показник альфа Кронбаха для 12 питань при повторному проведенні на інших політичних

групах: 0,918. Інтеркореляції шкал є також цілком задовільними (шкала 1 і шкала 2 =,446**, шкала 1 і шкала 3 =, 572**, шкала 2 і шкала 3 =, 562**) що свідчить про їх несуперечливість та спрямованість на вимірювання хоч і окремих компонентів, проте в рамках єдиної та внутрішньо пов'язаної структури. Описові статистики за шкалами для наочної презентації розподілу значень (табл. 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Описові статистики за шкалами методики

	Середнє значення	N	Стандартне відхилення	Медіана	Мінімум	Максимум
Шкала1 «Ставлення індивіда до групи»	33,5185	108	7,34145	35,0000	7,00	42,00
Шкала2 «Стосунки групи з державою»	17,0185	108	3,12954	18,0000	7,00	21,00
Шкала3 «Стосунки групи с соціумом»	18,9815	108	2,72401	20,0000	7,00	21,00

Спираючись на показник критерію Манна-Уїтні, констатуємо відсутність значущої відмінності між правими та лівими за шкалами політичної солідарності, а отже досліджувані групи протилежних ідеологічних поглядів за запропонованими в методиці критеріями є однаковою мірою солідарними. Лише за окремими питаннями, а саме: за питанням №5 «Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені» праві мають

статистично вищі показники; а за питанням №9 «Нам необхідна державна політика, яка закріпить рівні політичні права для Х» вищі показники — у лівих, що спонукає до постановки подальших запитань щодо локусу контролю, відповідальності виділених політичних груп.

Використовуючи критерій Спірмена, для методики політичної солідарності застосовуємо метод паралельних форм з методиками та твердженнями, спрямованими на вимірювання теоретично схожих до політичної солідарності конструктів. Оскільки політична солідарність – явище про стосунки в групі та ставлення до основної мети та цінностей політичного об'єднання, для проведення процедури було обрано конструкти, що стосуються групової взаємозалежності. Відповідно для цього обрано показники: 1) *сама ідеологія* (автори методики (К. Ньюфілд та ін.) отримали зворотній зв'язок солідарності з консерватизмом, а це означає, що міра солідарності може бути закладена вже в саму ідеологію, до якої долучаються члени групи), 2) *ставлення до групи або уявлення про неї*, 3) *готовність до спільних дій*, 4) *готовність до діалогу з носіями протилежних поглядів*, 5) *zero-sum game* (Дж. Розицька-Тран, Дж. Піотровські та ін.) – гра з нульовою сумою (уявлення щодо антагоністичної природи соціальних стосунків, чи можливий взаємний виграш, або це завжди конкуренція) [Rozyska et al., 2019], а також 5) *показники групової ідентифікації* (методика Л. Тетріка) [Tetrick, 1992], 6) *шкала колективної ефективності* (з методики політичної самоефективності І. Сарієвої) [Сарієва, 2018], 7) *шкала тоталітаризму* з авторською методикою щодо уявлень про консолідацію та способи її досягнення [Кравченко, 2020].

При порівнянні середніх показників не було виявлено статистично різниці солідарності між правими та лівими, а отже, встановлений авторами методики зворотній зв'язок політичної солідарності з показниками консерватизму на нашій вибірці не підтвердився. Показники для кожного з отриманих факторів (шкал методики політичної солідарності): всі три шкали корелюють з питанням щодо готовності брати участь в активностях та відстоювати інтереси групи (зі *Шкалою 1* =0,537**, *Шкалою 2* =0,307**, зі

Шкалою 3=0,408**). Політична солідарність, хоч і не ототожнюється з політичними діями, політичною поведінкою та участю, проте є одним зі способів прояву солідарності політичної групи. А отже, отримавши високі показники за методикою політичної солідарності, можемо припускати високий рівень готовності до спільних дій, адже сформовані інші компоненти консолідації формують готовність до дій з одностудцями, оскільки готовність до дій пов'язана з рівнем сформованості відчуття залученості до реалізації групових цінностей та розумінням їх як соціально значущих. Зв'язок методики політичної солідарності з методикою групової ідентифікації (зі *Шкалою 1=0,737***, *Шкалою 2=0,479***, *Шкалою 3=0,538***). Що важливо, найвищий зв'язок зі *Шкалою 1* підтверджує правильність його інтерпретації саме за критерієм ставлення до групи та відчуття приналежності до неї, що і обумовлює зв'язок з груповою ідентифікацією. Питання, підібрані для обох задіяних критеріїв – ідентифікації та солідарності є схожими в своїй семантиці, а отже, спрямовані на вимірювання схожих за психологічним змістом конструктів. К. Ньюфілд з колегами в цьому сенсі здійснюють методологічно правильний крок, не виділяючи ідентифікацію в окрему категорію та говорячи, що вона цілком природно виходить з показника групового членства.

За показником чутливості щодо можливих розбіжностей у поглядах серед представників політичної групи, членом якої є респондент (зі *Шкалою 1 =0,358***). Всі три *Шкали* методики політичної солідарності мають зв'язок зі шкалою колективної самоефективності (методика І. Сарієвої), яка дає розуміння щодо уявлень членів групи стосовно перспектив ф міри ефективності спільних дій в політичній площині. А отже, укріплення групової консолідації формує або посилює показник самоефективності групи, рівень її впевненості в можливості здійснювати бажані для групи зміни та впливати на хід політичних подій (зі *Шкалою 1=0,329***, зі *Шкалою 2=0,324***, *Шкалою 3=0,408***), хоча при цьому ми не претендуємо на встановлення зв'язку причинності –з'ясування того, що є первинним, що зумовлює, а що зумовлено потребує додаткових розвідок в цьому напрямку.

Специфічними для політичної консолідації правих за даними представленої методики є: а) посилення зв'язку уявлень щодо розбіжності у поглядах всередині групи з політичною солідарністю ($=0,528^{**}$) порівняно з попереднім, загальним для обох груп ($=0,358^{**}$), що узгоджується з висновками, зробленим нами під час застосування методу глибинного інтерв'ю в роботі з представниками правої політичної групи: чим краще представники групи розуміються на своїй ідеології (роль саме когнітивного компоненту, раціонального усвідомлення і формування уявлень), на політичній ролі, яку вони, як група, реалізують в суспільно-політичному просторі, тим більш складними та диференційованими є їх уявлення щодо представників своєї спільноти. Оскільки правий рух є певним субкультурним трендом серед молоді, до нього долучаються ті, хто насправді не має ані достатнього усвідомлення щодо смислових основ ідеології, до якої вони прагнуть приєднатись, ані особистісної залученості, схильні до спрощеного сприйняття внутрішньогрупової дійсності, нечутливості або нетолерантності до розбіжностей. Отже, чим сильніше виражена політична солідарність представника правої ідеології, тим краще він помічає відмінності серед її послідовників. По-друге, специфічно для правих з'явилися значущі зв'язки, яких не було виявлено при загальному аналізі, з показником шкали тоталітаризму (авторська методика дослідження уявлень про консолідацію та способи її досягнення). Зі *Шкалою 2* ($=0,459^{**}$) і зі *Шкалою 3* ($0,346^{**}$), змістовне навантаження яких спрямоване на стосунки з соціумом та державою. Тоталітаризм, як один з від'ємних показників уявлень про консолідацію, надає інформацію щодо ставлення до примусу, заборон як способу консолідації. Специфічним для правих є прийнятність таких методів у вирішенні соціальних та державних питань. Цих даних недостатньо для повноцінних висновків, але в якості гіпотези можемо припустити, що група розглядає методи примусу (навіть в його крайній формі вираження — революції, війни) як можливі для вирішення певного спектру політичних питань.

Посилення зв'язку колективної самоефективності зі стосунками групи з державою (*Шкала 2*) $=0,421^*$, а це означає, що специфічно для правих є уявлення щодо можливості колективно діяти ефективно в рамках стосунків з владою. А от у групі лівих яскраво виражених особливостей виявлено не було.

Отже, констатуємо наявність деяких показників політичної солідарності з виділених нами на початку для аналізу явищами, а саме (для обох груп): а) з готовністю до спільних дій, б) з груповою ідентифікацією, в) чутливістю щодо розбіжностей всередині групи, а також г) колективним видом політичної самоефективності.

2.3. Авторська методика з дослідження уявлень про консолідацію та способи її досягнення

Аналізуючи проблему консолідації політичних груп і суспільства, в якості значної перешкоди до її дослідження є відсутність відповідних інструментів, методик що були б чутливі до її соціально-психологічного змісту. Що становить одну з головних складнощів нашого дослідження і вивчення консолідації в цілому. При розробці авторської моделі консолідації в рефлексивному складнику консолідації було виділено індикатор, а саме — уявлення про консолідації та способи її досягнення. Психологічних інструментів, які б принаймні дотично могли надати відповіді на запитання, що були закладені в цей індикатор, немає. А отже продовжуючи розвідки в напрямку методології, підрозділ присвячено розробці психологічного інструменту з вимірювання соціальних уявлень про консолідацію та способи її досягнення. Її засадами є ідея про ідеологічну основу політичної свідомості суб'єкта, яка спрямовує його поведінку. Методика надасть можливість відтворити систему уявлень щодо консолідації та способів її досягнення за характерними для консолідації критеріями. Знання щодо систем уявлень груп, або окремих політичних акторів, надає можливість певною мірою відтворити систему координат, в якій формуються оціночні судження. Відповідно,

коригуючи систему уявлень, змінюються й оціночні судження за відсутості прямих методів переконання, втручання.

В основу створення інструменту з дослідження уявлень про консолідацію і способи її досягнення покладено положення про консолідацію, як вид єдності, який є гармонійним, недирективним утворенням, основою для утворення якого стає спільна для великої групи людей/об'єднання ціннісно-ідейної основи.

Уявлення про консолідацію належать до одного з компонентів консолідації (виділених нами в теоретичному конструкті) – рефлексивного. Під рефлексивним компонентом консолідації слід розуміємо уявлення та репрезентацію в свідомості суб'єкта явища консолідації. І вважаємо його досить інформативним, оскільки знання щодо уявлень про консолідацію надають доступ до розуміння групою прийнятних способів творення єдності, в тому числі для суспільства. Уявлення є самодостатнім конструктом, адже і вони самі собою можуть ставати причиною єдності в тому сенсі, що вони не лише визначають способи об'єднання навколо бажаних способів вирішення політичних проблем, але і можуть бути самі по собі достатньою причиною для єдності людей, чії уявлення збігаються чи перетинаються за значущими критеріями. Схожість соціальних уявлень у групі підвищує імовірність залучення до спільних дій. Уявлення, виконуючи функцію орієнтира, скеровують поведінку, а отже, уявлення про консолідацію є важливим індикатором для прогнозування поведінки групи.

У соціальній психології соціальні уявлення насамперед представлені теорією про соціальні уявлення (С. Московічі), поняттям про колективні уявлення (Л. Леві-Брюля), соціальним мисленням (Г. Абульханова-Славська), які розглядають соціальні уявлення як феномен культури [Абульханова, 2005; Леві-Брюль, 2005; Moscovici, 2000]. Соціальне уявлення як об'єкт когнітивних наук представлено роботами А. Новака, Т. Острома, Дж. Сковронски, С. Тейлора, С. Фіске [Fiske, Taylor, 1991; Ostrom et al. 1994].

. Спираючись на соціальний і когнітивний підходи, уявлення вважаємо соціокогнітивним процесом. Адже кожен підхід окремо, якщо він претендує на самодостатність, можна критикувати за соціальний детермінізм чи когнітивний редукціонізм. Адже становлення соціальних уявлень відбувається на принаймні трьох представлених в концептах рівнях: а) *індивідуальної психіки*, б) *соціального мислення* (або контекстуального, що обумовлює актуалізацію чи зміну тих чи інших понятійних структур), а також в) *неосмислених культурних кодів*, що поза можливістю їх активно усвідомлювати, але при цьому впливають на систему її світоглядних координат, оціночних суджень. Тому для дослідження дослідження базуватиметься на врахуванні цих трьох рівнів функціонування уявлень. Структура уявлень включає ядро і периферію [Quenza, 2005]. Ядро є домінуючим елементом, в той час як периферія є аморфним утворенням. Ядро відрізняється від периферії: 1) *безумовністю*, 2) *символічною цінністю*, 3) *виконує асоціативну функцію*.

Оскільки авторський конструкт консолідації дозволяє досліджувати її не лише як факт консолідації, а й представляти консолідацію як процес, що виникає і формується в тому числі на основі уявлень про нього. Соціальні уявлення є елементом політичної картини світу, вимірювання якого дає відповіді на питання щодо міри радикальності, замкненості групи і разом з тим, її готовності до діалогу з іншими групами, її відкритості та толерантності до прийняття протилежних або навіть ворожих точок зору.

В основу створення методики шкалювання закладено ідею стосовно того, що досягнення консолідації можливе двома шляхами: примусовим урівнюванням думок (що є механістичним, штучним видом єдності) або шляхом допущення їх різноманіття та прийняття цього факту, що робить представників протилежних поглядів доповнюючими частинами єдиного цілого. Систему такого розподілу ми пропонуємо, спираючись на теоретичний висновок про те, що консолідація – це вид єдності, що має ціннісні основи в якості своєї неодмінної структурної складової, і це відрізняє консолідацію від інших видів єдності (наприклад, мобілізації, інтеграції). Цінності ж, свою

чергу, можуть бути або природньо сформовані, виростати з уявлень про світ та своє місце в ньому, або бути зовнішніми, неадаптованими відносно індивідуальної ціннісної системи. Домінуюча ціннісна система, що покликана уніфікувати розбіжності, тимчасово приховує відсутність справжньої внутрішньої єдності – розколу. А системи, що тримаються на штучній єдності, легко зруйнувати, вони і самі занепадають, як тільки зникає утримуючий фактор необхідності. Запитання були сформульовані на основі теоретичного аналізу проблеми консолідації та можливих способів її досягнення, що дозволило включити характерні елементи цього явища, зокрема, готовність йти на діалог, ставлення до необхідності врахування інтересів всіх сторін та ставлення до примусу як способу досягнення єдності в суспільстві. Формулювання запитань підлягали експертній оцінці.

Ці два типи уявлень про консолідацію та її досягнення представлені шкалами, в числові значення яких закладена ідея дихотомії (та градація її значень). Відповідно шкали містять як прямі, так і зворотні запитання, що дозволяє з достатньою увагою вираховувати обидва полюси. Розуміючи суспільну консолідацію як гармонійне утворення, об'єднання людей, орієнтованих на посилення спільної вигоди, особливо важливим для розробки питань методики стало врахування співвіднесення між антагонізмом і співпрацею. В цьому сенсі консолідація за змістом наближається до теорії гри з нульовою сумою, яка презентує ситуацію, за якої перемоги одних учасників іншими оцінюються як власний збиток, хоча насправді підвищення рівня зовсім не обов'язково передбачає позбавлення ресурсу іншого. Одним з результатів когнітивних помилок є висновки щодо так званої «гри з нульовою сумою», де спрацьовує когнітивна помилка, хибні судження щодо дисбалансу доступу до блага, до ресурсу. Так, на основі даних дослідження, зібраних з 35 країн, доведено, що антагонізм соціальних стосунків має зворотній зв'язок з відчуттям благополуччя та задоволеності [Rozycka, Piotrowski et al., 2019]. А отже, уявлення про консолідацію задає формат соціальних стосунків, які

практикує суб'єкт і полюс цих стосунків (взаємовигода-антагонізм) суттєво пов'язані з рівнем щастя та задоволеністю життям

Методика дослідження уявлень про консолідацію пройшла експертну оцінку, перевірку на очевидну валідність, на надійність (метод розщеплення, альфа Кронбаха), ретестову надійність. Для виявлення внутрішньої структури та виокремлення шкал використовувався факторний аналіз, а також частотний, кореляційний аналізи, статистичний критерій Манна-Уїтні для оцінки різниці між двома вибірками. Методика розроблялась у два етапи: 1) аналіз 30 (первинний варіант методики), 2) розширення методики до 40 запитань, з яких сформовано інструмент з 22 питань та тверджень, що доповнили виділені на початку шкали та підвищили рівень їх пояснювальної здатності.

Розробка методики, а відповідно і а) *перший етап дослідження* було проведено на вибірці двох найбільш чисельних електоральних груп під час виборів Президента 2019: підтримки П. Порошенка та Зеленського (N = 101), від 21 до 50 років. Гетерогенна вибірка, респонденти відрізнялися за фахом, рівнем освіти та статтю. б) *другий етап адаптації* (N = 108), цього разу вибірка сформована представниками профільних спеціальностей, а саме: історики, соціологи, юристи, військові та соціальні працівники, які є представниками молодіжного вікового сектору від 22 до 32 років. Всього для адаптації методики було задіяно (N = 209).

Шкала оцінки міри згоди з твердженням від 1 до 5, де 1 – *однозначно ні*, 5 – *однозначно так*, а 3 – *наскільки так, настільки й ні*, що є вираженням невпевненості та відсутності у досліджуваного однозначної відповіді на запитання. Цифра 3 у відповіді також прирівнюється до варіанту «важко відповісти». Ключ до підрахунку балів за **прямими запитаннями**: 5 – (10 балів), 4 – (5 балів), 3 – (0 балів), 2 – (-5 Мінус п'ять балів), 1 – (-10 Мінус 10 балів). Підрахунок за **зворотніми**: 5 – (-10), 4 – (-5), 3 – (0), 2 – (5), 1 – (10). Підрахунок шкал побудовано таким чином, що усі полюси, які пов'язані з примусом («тоталітаризм», «монолітність», «категоричність»), набували значень зі знаком плюс, а протилежні їм – «примат права особистості», «баланс

інтересів» і «діалогічність» – зі знаком мінус. А отже, зростання показників шкал свідчить про сильніші уявлення, пов'язані з примусом.

Математико-статистична обробка: на початку загальний показник альфа Кронбаха, який має підтвердити статистичну значущість методики та надійність запитань, які до неї входять, становив $= 0,645$. При видаленні елементів, які знижували цей показник, прийнято рішення зафіксувати на 26-ти запитаннях, що дало можливість отримати дещо вищий результат показника рівня значущості методики та надійності запитань ($= 0,68$ ($p \leq 0,05$)).

Сумарний відсоток дисперсії при проведенні факторного аналізу $= 68\%$ дозволяє пояснити явище, на вимірювання якого вона спрямована, уявлення про консолідацію та способи її досягнення. Враховуючи те, що методика, за нашим наступним припущенням, не передбачає смислової єдності запитань (натомість вони розбиті за шкалами), саме виділений за шкалами розподіл було підкреслено як продуктивну смислову диференціацію всередині інструменту, що дозволяє краще вивчити аспекти вимірюваного конструкту та пояснити його, враховуючи його багатогранність.

Перевірка це припущення з використанням факторного аналізу, після чого виокремлені 26 запитань були класифіковані у п'ять факторів, проте з недостатньою мірою навантаження. Для перевірки внутрішньої – кореляційний аналіз. Результати свідчать про те, що виділені попередньо шкали мають зв'язки одна з одною. Оскільки в шкали закладено ідею полюсів – прямих та протилежних йому, то кореляційний аналіз підтверджує взаємопов'язаність між полюсами шкал. Так, наприклад, досліджуваний з високим рівнем показників за критерієм «*тоталітаризму*», скоріше, матиме високий показник за питаннями зі шкалою «*категоричність*». І навпаки, висока «готовність до діалогу» пов'язана з «приматом права особистості». До остаточної версії методики було включено 22 запитання та виділено 3 фактори (шкали). Зміст шкал дає можливість віднаходити у відповідях досліджуваних ціннісно-ідеологічну складову політичної свідомості і розуміти, до якого плюсу схиляються учасники того чи іншого політичного групового утворення, чи є між ними

імпліцитна ідеологічна єдність та за якими показниками, яким полюсом консолідації. Таким чином отримуємо відповідь на запитання про те, чи властива групам готовність ставати на шлях суспільної єдності, шукати точки дотику та спільні, більш важливі інтереси та цінності з опозиційними політичними групами, які є частинами єдиного суспільного простору.

Шкала 1 «Тоталітаризм – пріоритет права особистості» (показник альфа Кронбаха 0,81):

1. Той, хто сьогодні не з нами, завтра проти нас
2. (—) Дуже важливо захищати права тих, хто перебуває у меншості і має погляди та поведінку, відмінні від інших
3. (—) Переконання ефективніше за примус
4. . Поважають тільки тих, кого бояться
5. Заради дотримання порядку в країні сьогодні варто піти на деякі порушення демократичних принципів та обмеження особистих свобод
- 6.(—) Права та свободи особистості – це головне, їх не можна обмежувати навіть заради блага суспільства
7. Меншість має беззаперечно коритися думці більшості
8. (—) Різноманіття думок збагачує наше розуміння світу
- 9.. Перемовини з опонентами не варті зусиль

«Тоталітаризм – пріоритет права особистості». До шкали увійшли 9 запитань, що вимірюють два полюси, представлені у назві шкали. Високі плюсові показники за цією шкалою свідчить про потенційну схильність до створення замкнених та агресивно налаштованих систем, які впевнені у власному баченні як у єдиному вірному. Високі від’ємні – навпаки – про бачення цінності в правах людини на самовираження і висловлення інакшості. Від’ємний полюс свідчить про домінуючі ідеї права людини та толерантність відносно включення в суспільство груп з різними типами уявлень. Консолідація на рівні суспільства чи нації передбачає гармонійне врахування інтересів та права на існування окремих груп, чий погляд відрізняються, проте

не заподіюють шкоди суспільному благу та не перешкоджають досягненню спільної для великого об'єднання, в яке вони включені, мети.

Шкала вимірює ставлення до примусу, заборон як способу консолідації, що є дієвим методом в умовах тоталітарного суспільства. Коли ж йдеться про цінність права, то важко зіткнення інтересів та існування певного рівня конфліктності неможливо уникнути. Ця збалансована розбіжність підтримує продуктивну варіативність думок в суспільстві та утримує від переходу до єдиної пануючої ідеології, яка за замовчанням встановлює заборону на поліваріантність, що не є продуктивним для розвитку суспільства. Прагнення до викорінення протилежності є умовою для підтримки в подальшому тоталітарного панування.

Наприклад, для суспільств з несформованими основами єдності, ціннісно-орієнтаційною системою, є високий ризик, що групи політичного протистояння, маючи високі показники за шкалою «тоталітаризму» надаватимуть перевагу радикальним методам боротьби за власні інтереси, що сприятиме напрузі та зростанню рівня суспільної агресії, недовіри. Чим більш вираженою є тоталітарна спрямованість, тим більш нижчим поріг розбіжностей потрібен для провокації виникнення гострих протистоянь у суспільстві, формування непримиренних опозиційних суспільних груп. Люди з високими показниками за цією шкалою надмірно впевнені у власному єдино вірному, на їхню думку, баченні ситуації та з більшою мірою виражатимуть готовність до відстоювання власних поглядів, переходячи до дій шляхом застосування категоричних методів. Вони будуть більш схильними до створення замкнених, агресивно налаштованих систем, об'єднаних навколо власного ціннісного ядра, та з високою ймовірністю відстоюватимуть політичні уподобання, навіть якщо цей процес набуватиме характеру конфлікту з очікуваними наслідками у вигляді втрати позитивних соціальних контактів. Для таких громадян їхня політична ідея може стати головним стимулом дії та основою для формування консолідованих, пасіонарних та агресивних угруповань. Проте, слід також враховувати показники цієї шкали з показниками

двох інших шкал в представленій методиці та співставляти їх значення окремо, адже цілком можливо, що високий від'ємний показник категоричності (діалогічність) певною мірою може стати корекційним ресурсом для високого рівня тоталітаризму і його можна використати як спосіб компенсації і зміни вектору радикальної налаштованості по відношенню до політичних опонентів.

Шкала 2 «Монолітність – баланс інтересів» (показник альфа Кронбаха 0,807)

- 1 . (–) Спільні державні інтереси завжди мають стояти вище за локальні індивідуальні інтереси
2. Ті, хто вірить у досягнення згоди із конфліктних питань винятково шляхом перемовин є невиправданими оптимістами. Без тиску і примусу дискусії можуть тривати вічно
3. Підкорення меншості волі більшості є цілком природним і найоптимальнішим
4. Вироблення спільної думки потребує безкомпромісної боротьби з хибними поглядами та ідеями, а також з тими, хто їх розповсюджує
5. Єдність у різноманітті є утопічною ідеєю. Розбіжності завжди провокуватимуть конфлікти
6. Досягнення одного супроводжуються утиском іншого
7. Свобода одного закінчується там, де починається свобода іншого
8. Соціальні стосунки по своїй природі є антагоністичними, тому пошук згоди є неприродним

Питання шкали спрямовані на вимірювання рівня прийнятності для індивіда ідеї стосовно права інакшості не лише на існування, але і її право на поширення власних ідей та позицій, а також те, наскільки, на думку політичного суб'єкта, можливе гармонійне поєднання цих різних інтересів, наскільки його уявлення пов'язані з можливістю працювати на єдину мету, досягати поставлених результатів, не завдаючи при цьому шкоди і не утискаючи інших. Ця шкала вимірює, наскільки рівноправними та гідними в очах суб'єкта є погляди людини з протилежною політичною думкою. Адже

готовність до діалогу (шкала 3) не завжди означає для суб'єкта висловлення рівноцінних позицій з метою пошуку консенсусу (що бачимо на прикладі аналізу показників електоральних груп прихильників В. Зеленського та П. Порошенка). Вона може також бути лише впевненим кроком з метою переконати та підтвердити важливість власної думки. Тому якраз показник врахування інтересів представників інших політичних та суспільних груп може дати поглиблене уявлення про мету діалогу, яка сформована в свідомості суб'єкта.

Шкала 3 «Категоричність – діалогічність» (показник альфа Кронбаха = 0,66).

1. (—) З опозицією всередині держави можна і треба розмовляти
2. З опозицією всередині держави не домовляються, її знищують
3. Кожен сам за себе – найкраща стратегія
4. (—) Навіть якщо я не погоджуюсь з чиеюсь думкою, я поважаю право людини на її висловлення
5. Своєї позиції треба принципово дотримуватись та захищати її до кінця, навіть якщо є аргументи, які її спростовують

Питання шкали стосуються усвідомлення необхідності домовлятись з протилежною стороною, виробляти спільну думку шляхом дискусій та обговорень проблемних питань. Виявляє тенденцію щодо готовності шукати з представниками протилежних поглядів політичними компроміс. Плюсові значення за цією шкалою свідчать про наразі несформовану потребу в діалозі, неусвідомлену його продуктивність. За таких умов будь-які політичні заклики стосовно примирення не матимуть сили, оскільки в реципієнтів, на кого буде спрямоване таке послання, не сформовані до нього смислові рецептори. Тоді маємо два шляхи: 1) формувати ці рецептори, робити свідомість сприйнятливою до подібних ідей, що є досить непростим завданням та вимагає часу, але в теорії є можливим. Лише через навчання та попереднє формування у реципієнтів готовності можливе продуктивне розширення їх ментальної карти зі шляхів вирішення проблеми. 2) підбирати тип впливу, до якого вже існуючі смислові рецептори та образні категорії будуть чутливими (структуралізм).

Аналіз шкали цієї незначної за кількістю питань, що до неї увійшли, шкали відкривають для політичного психолога шлях примирення опозиційних груп та спосіб взаємопроникнення їх ідейних конструктів через діалог. Високі значення, окрім безкомпромісної вірності зафіксованій думці, також можуть свідчити про приховану невпевненість щодо неї або якості її аргументів.

Таблиця 2.3.1

Інтеркореляції між шкалами методики дослідження уявлень про консолідацію та способи її досягнення

Шкали	Шкала 1 «Тоталітаризм – пріоритет права особистості»	Шкала 2 «Монолітність – баланс інтересів»	Шкала 3 «Категоричність – діалогічність»
Шкала 1 «Тоталітаризм – пріоритет права особистості»	1	0,47**, $p \leq 0,05$	0,525**, $p \leq 0,05$
Шкала 2 «Монолітність – баланс інтересів»	0,47**, $p \leq 0,05$	1	0,550**, $p \leq 0,05$
Шкала 3 «Категоричність – діалогічність»	0,525**, $p \leq 0,05$	0,550**, $p \leq 0,05$	1

Результати досліджень за цією методикою демонструють, що запропоновані полюси уявлень про консолідацію частіше взаємопов'язані у відповідях респондентів (табл.2.3.1). Наприклад, респонденти, чії відповіді за шкалою 3 були розміщені на полюсі «категоричності», за двома іншими

шкалами також видавали плюсові полюси: «тоталітаризму» та «монолітності». Це означає, що виділені конструкти в структурі уявлень про консолідацію та способи її досягнення є логічно узгодженими та відносяться до єдиного смислового континууму.

Результати, що свідчать про поєднання суперечливих ідей у відповідях досліджуваних, відсутність однозначної, єдиної системи може бути, з одного боку, додатковою інформацією для аналізу стосовно варіацій та ступенів поєднання полюсів, перспектив щодо їх взаємокомпенсації. З іншого боку, суперечливість уявлень є досить розповсюдженим результатом досліджень соціальної психології, оскільки, враховуючи занижений рівень сформованості політичної свідомості, домінує її буденна форма, якій властива дифузність, суперечливість, уривчастість та випадкове поєднання компонентів. Формування такої організації свідомості виходить зі стихійності її становлення, розвитку шляхом розміщення в інформаційному середовищі побутових уявлень про політику.

Отже, відсутність інструментарію з вимірювання уявлень про консолідацію є першим кроком в просуванні емпіричного дослідження психології консолідації, що і зумовило наш пошук шляхів його розробки.

2.4. Методики дослідження консолідації груп

Оскільки за нашим концептуальним конструктом консолідація є багатокомпонентним, емерджентним (властивості консолідації виникають з її елементів, проте не зводяться до них в окремоті) за своєю природою явищем, то інструментарій ми підбираємо, спираючись на основне завдання – якомога повніше охопити явище, а для цього нам знадобляться різноспрямовані методики. Ми вважаємо, що неможливо виміряти консолідацію за допомогою одного інструменту, адже глибинні її сутнісні елементи не можуть бути представлені в повній мірі через інтегральний індекс. Особливо враховуючи той факт, що ми знаходимось на початку шляху наукових розвідок вивчення консолідації і одним з завдань є обґрунтування теоретичного конструкту. Тож щоб говорити про результати вимірювання консолідації, спочатку ми маємо довести, що власне вимірювали саму консолідацію. Адже обґрунтованої, вичерпної психологічної теорії консолідації наразі немає.

Дослідження ціннісно-орієнтаційної єдності як глибинної основи, що забезпечує формування консолідованої групи, та є, на нашу думку, фундаментальною умовою, ядром, що організує будь-яку систему. Політичні цінності є найбільш методологічно розробленою структурною складовою з усіх, що ми включили до політичної консолідації, тому здійснений на користь обраних інструментів вибір дослідження вважаємо за потрібне обґрунтувати, представивши конкуруючі методики. У роботі над дослідженням ціннісно-орієнтаційної спрямованості груп ми зупинились на методиці політичних цінностей Р. Інглхарта, методиці політичних уявлень Г. Айзенка (де взяли шкали лібералізму, реакційності та пацифізму), а також застосували набір політичних цінностей, сформульованих в дисертаційній роботі Селезньової.

Добір інструментів було здійснено з опорою на досвід дослідження цінностей в рамках великих проектів, таких, як «Всесвітнє дослідження цінностей «Європейське соціальне дослідження» і «Дослідження європейських цінностей», які регулярно проводять зрізи, моніторинги, лонгітюдні транснаціональні дослідження за стандартизованими інструментами, що також

розробляються в дослідниками самостійно відповідно до поставлених задач щодо дослідження політичних цінностей [World Value Survey; European Social Survey; European Values Study].

Інструмент для дослідження політичних цінностей Р. Інглхарта [Inglehart, 1997]. Політичне забарвлення цінностей методики та її лаконічність найкраще відповідають поставленим задачам. В її основі – набір тверджень, що відносяться до двох блоків виділених автором цінностей: матеріалістичних та постматеріалістичних; постматеріалістичні підрозділяються ще на соціальні цінності і цінності самоактуалізації. Концептуальні основи цієї методики на сьогодні лежать в основі глобальних досліджень з політичних цінностей. Попри це методика не позбавлена критики. Так, до недоліків методики Р. Інглхарта С. Яницький відносить обмеженість її змісту – цінності методики мають лише політичний характер [Яницький, 2000]. Але оскільки нашою метою є дослідження саме політичних цінностей, то представлений інструмент Р.Інглхарта цілком дозволяє нам розкрити частину емпіричного дослідження, пов'язаного з цією проблематикою.

Багатополюсним конструктом за різними політичними позиціями, а отже, найбільш змістовним за нашим запитом з дослідження політичних цінностей є методика «Політичного спектру» Г. Айзенка, який розпочинав наукові пошуки за тематикою політичних поглядів у Великобританії та говорив про наявність спільного між двома полюсами – правим і лівим, незважаючи на їх очевидну дистантність [Айзенк, 2000]. По суті, початкова мета дослідження Г.Айзенка включала в себе те ж завдання, яке ставили й ми на початку нашого дослідження. Він виявив високі рівні агресії та авторитаризму в радикально ідеологізованих групах порівняно з контрольними. Навіть «м'які» ідеї тяжіють до полюсу жорсткості, коли вони непримиримі по відношенню до протилежної позиції. Цінний висновок для нашої роботи, який ми перевіримо в рамках емпіричної частини. Обрані методики Р. Інглхарта та Г. Айзенка є самодостатніми та дозволяють віднайти відповідь на наше питання стосовно представленості політичних цінностей в різних політичних групах, але ми

вирішили також в якості додаткового інструменту включити список цінностей з дисертаційної роботи А. Селезньової [Селезнева, 2017]. В ньому, як і в раніше представлених і підданих нами критиці методиках, представлені слова-цінності, що в силу закладеної в завданні до їх оцінювання суб'єктивної інтерпретації не дають можливості робити висновки стосовно їх навантаження, але в даному випадку нас цікавить розподіл за критеріями індивідуального та колективного, тож з цією метою поданий перелік цілком підходить до нашої емпіричної роботи в якості інструменту.

Дослідження соціально-політичних мотивів. Методика, що дозволяє прямо досліджувати політично специфічні мотиви була розроблена в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України А. Красняковою [Краснякова, 2008]. В методику закладено ідею про десять мотивів, валентність яких ми маємо змогу виявити за відповідними до кожного з них твердженнями. В методику закладена ідея про 10 соціально-політичних мотивів та спрямовані на задоволення різних потреб. За результатами методики ми констатуємо домінуючі мотиви та відповідаємо на питання про те, чим зумовлена політична активність, чим вона скерована. У випадку з групами, нам важливо досліджувати мотиви, оскільки їх неузгодженість, переслідування особистих цілей, що стають пріоритетом відносно колективних чи суспільних, руйнують консолідаційні процеси зсередини та унеможливають довготривалість цього процесу. У випадку з нашими задачами та групами, що становлять вибірку, найбільш конструктивним варіантом були б мотиви, пов'язані з інтересом до політики, ідеологічним мотивом, мотивом громадянської відповідальності, соціальним мотивом та альтруїстичним – це те, що становить основу відповідальної, усвідомленої та конструктивної політичної участі активістів, що має ідейну орієнтацію та гарантує особисту зацікавленість саме в політичних процесах, а не дотичних благах, які може приносити така участь в перспективі (наприклад, як це буде у випадку з мотивом підвищення матеріального і соціального статусу, мотивом досягнення успіху). На позитивну орієнтацію

щодо участі в політиці також вказують мотиви у спілкуванні, партнерської взаємодії.

Дослідження образу майбутнього України стало одним з завдань центра Разумкова 2019 р. напередодні виборів. Соціологами було складено досить вичерпний, на наш погляд, перелік запитань, яким вони послуговуються систематично, проводячи зрізи (грудень 2005 р., листопад 2016 р., червень 2018 р.) з метою відслідковувати динаміку думок за цим питанням.

Оскільки дослідження не передбачає глибинне вивчення образу майбутнього та елементів його конструкції, а нам потрібно лише знати про загальні риси представлення образу у респондентів, про знак цього образу – поданий перелік цілком відповідає цьому запиту та дає можливість отримати відповідь на поставлене в цій частині дослідження запитання.

Складник рефлексивного капіталу та його індикатори: а) уявлення щодо консолідації та способів її досягнення – для дослідження цього феномену нами спеціально була розроблена методика, яку ми представили у попередньому підрозділі, б) уявлення щодо схожості членів групи за суттєвими для неї питаннями, щодо міри консолідованості групи - щодо уявлень нами був складений невеликий перелік запитань щодо прямого дослідження уявлень про схожість і відмінність членів груп, в) усвідомлення себе як учасника, суб'єкта політичного життя (політична самоефективність – методика І. Сарієвої [Сариева, 2018]).

Політична самоефективність є досить часто досліджуваним феноменом, тому знаходимо різні підходи до її вимірювання, але при цьому вони відрізняються за змістом та кількістю компонентів: 1) вимірювання самоефективності лише на індивідуальному рівні [Caprara, Vecchione et al, 2009; Mengual, 2016; Schulz, 2005], 2) самоефективність як колективний феномен [Maddux et al, 2012]. Іноді розмежовують самоефективність за принципом її локалізації: *зовнішня та внутрішня самоефективність* [Caprara et al, 2005, 2009; Mengual, 2016].

Зарубіжні методики в силу розрізненості основних теоретичних засад для їх розробки при застосуванні дозволяють нам розуміти лише певну сторону чи частину самоефективності, але для формування цілісного уявлення ми б мали комбінувати існуючі інструменти, що є цілком можливим, але оскільки політична самоефективність не є предметом нашої роботи, а виступає в якості допоміжного компонента, ми не вважаємо за потрібне приділяти цьому окрему частину роботи. Тому обрано методику І. Сарієвої, яка компактно вміщує в собі виокремлені види політичної самоефективності, упорядковуючи їх у три шкали. Методику було розроблено з урахуванням різних ракурсів погляду на політичну самоефективність, тому в її основу закладено 3 шкали, які дозволяють врахувати попередньо виділені якості цього явища [Sarieva, 2018]: 1) *внутрішня індивідуальна політична самоефективність*, 2) *колективна політична самоефективність*, 3) *екстернальна (або зовнішня) політична самоефективність влади*.

Для дослідження складника політичної ідентичності в структурі консолідації ми обрали методику О. Скар [Скар, 2006]. Методику розроблено на основі попередньо проведеної фокус-групи, яка дозволила автору методики виявити ті конструкти свідомості, що характеризують політичну ідентичність, зробити зріз, завдяки якому формулювання тверджень стають більш предметними та націленими на об'єкт свого вивчення. В результаті було виявлено сім індикатів політичної ідентичності, надалі кожен з них був додатково семантично наповненим. Оскільки нас цікавить перспектива об'єднання політичних груп на основі культурних кодів, нас цікавить в цій методиці дві шкали – включеності і ідентифікації – шкали, що було обрано для проведення емпіричної частини роботи: *Шкала 1 «включеність-невключеність в політичне життя країни» (шкала включеності)*: передбачає міру залученості до політичного життя, власне готовність включатись до нього, чи навпаки, тенденцію до дистанціювання та незацікавленість цим аспектом життя держави. *Шкала 2 «ідентифікація з культурними цінностями суспільства» (шкала культурної ідентифікації)*; в методиці також представлені фактори: фактор 3

«орієнтація на власний політичний вибір — делегування функцій політичного вибору» (шкала орієнтації на власний вибір); фактор 4 «ідентифікація з цінностями Європейської демократії — неготовність до прийняття цінностей Європейської демократії» (шкала ідентифікації з демократичними цінностями); фактор 5 «мобілізаційна — автономна активність» (шкала прагматичної залученості).

Для вимірювання групової ідентичності застосовуємо питання з методики Дж. Феїтоса, Е. Саласа — вони є переліком тверджень, що сформовані відповідно до кожної складової ідентичності, що виділяють дослідники [Feitosa, Salas, 2012]. Їхній підхід є на нашу думку, достатньо опрацьованим, обґрунтованим та науковим, що дозволяє навіть завдяки невеликому переліку запитань отримати через відповіді досліджуваних релевантну інформацію, адже самі запитання є квінтесенційною сутністю явища. Авторами була виконана значна робота з проведення мета-аналізу, з аналізу розуміння ідентичності в різних культурах, тож їх конструкт групової ідентичності є максимально змістовним. В основу методу закладена ідея з виділенням трьох основних блоків групової ідентичності: категоризація, відчуття приналежності та позитивне ставлення. В основу закладена теорія А. Тешвела, згідно з якою відчуття групового членства формується через категоризацію та афективну складову, емоції суб'єкта щодо свого членства [Tajfel, 1978]. Власне Дж. Феїтоса, Е. Саласа конструкт групової ідентичності [Feitosa, Salas, 2012] визначають, спираючись на ідеї А. Тешвела, згідно з якою групова ідентичність — *«частина індивідуальної самоконцептуалізації, яка впливає зі знання суб'єкта щодо його членства в соціальній групі, а також емоційної важливості належати їй»* [Tajfel, 1974, с.69]. Під «самоконцептуалізацією» слід розуміти когнітивну складову, що дозволяє суб'єкту оцінювати членів своєї групи на основі знань про них. А отже концептуалізація є когнітивною представленою образу групи у свідомості суб'єкта. До «емоційної» складової включені відчуття приналежності (яке також ще іменується в різних роботах як «інгрупові зв'язки», «центральність» (Дж. Камерон), або «прихильність» і

«ставлення до своєї групи» (Н. Елмерс) [Cameron, 2004; Ellemers et al; 1999]. Дж. Феїтоса, Е. Салас додають ще один вимір до групової ідентичності – міра схожості членів групи, критерій їхньої гомогенності. Але спираючись на запропоноване нами визначення консолідації, гомогенність не є чинником посилення єдності, інтенсифікації процесів з групової ідентифікації. Адже коли йдеться про єдність, консолідацію, в основі – консенсус, фундаментальне, але не абсолютне співпадіння соціальних чи особистісних характеристик її учасників, їх уявлень, цінностей тощо. До вимірюваного пласту «рефлексивного капіталу» також додано питання щодо уявлень відносно міри схожості та відмінності членів групи між собою. Оскільки ідентичність в дослідженні цікавить нас лише як складник консолідації, тож елементи ідентичності, що виділяються деякими авторами, в нашому випадку можуть переміщуватись, займаючи інші рівні та позиції. Тому паралельно застосовуємо також підшкалу Дж. Крукер, Р. Ліхтанен, що спрямована на вимір самооцінки суб'єкта як учасника колективу [Luhtanen, Crocker, 1992]. Ця деталізація є важливою і контексті вивчення консолідації, оскільки розкриває міру ідентифікації учасника з групою та особистої значущості поглядів групи для її учасника. Шкала є відображенням міри злиття, ототожнення суб'єктом себе з політичними поглядами, що розділяє політична група, до якої він належить: *а) мої політичні ставлення і переконання є важливим відображенням того, ким я є, б) мої політичні ставлення і переконання є важливою частиною мого образу.*

Підведемо підсумок щодо методик, які будуть використані нами для проведення емпіричного дослідження: методика політичних цінностей Р. Інглхарта, методика політичних уявлень Г. Айзенка (а саме: шкали «лібералізму», «реакційності», «пацифізму»), набір політичних цінностей А. Селезньової; методика групової ідентичності (Дж. Феїтоса, Е. Салас); шкала політичної ідентифікації (Дж. Крукер, Р. Ліхтанен) суб'єкта як учасника політичного колективу; методика дослідження політичних мотивів, що була розроблена в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України А. Красняковою; методика політичної ідентичності (О. Скар); перелік запитань, що

використовувався дослідниками соціологічного центра Разумкова для дослідження образу майбутнього України напередодні президентських виборів 2019 р.; методика політичної самоефективності І. Сарієвої; авторська анкета щодо уявлень членів групи про саму групу та її учасників, щодо міри консолідованості власної групи, що становить її рефлексивний капітал; адаптована нами методика політичної солідарності (К. Ньюфілд, К. Старзук); авторська методика з дослідження уявлень про консолідацію та способи її досягнення, а також дослідницька анкета.

2.5 Хід та організація емпіричної частини дослідження

Соціально-демографічні показники є суттєвими основами для сегментації суспільства чи носіїв певних політичних поглядів. У психолого-політичних дослідженнях аналіз цих показників є первинним, і передує отриманню більш нюансованої інформації про респондентів. Самі зв'язки між соціально-демографічними характеристикам і цінностями, політичними уподобаннями є досить суперечливими, але при цьому спроби встановити соціально-демографічні змінні (стать, вік, освіта), які визначають деякі структурні елементи консолідації (наприклад, політичні цінності і спрямування), проводяться [Sargisson, 2020].

Загального портретний опис вибірки. Для основного дослідження найбільш яскравих представників протилежних поглядів. Всього до проведення основної частини емпіричного дослідження було залучено 208 осіб, а саме: чотири політичні групи: а) ідеологічні: *праві* (традиціоналісти, монархісти, консерватори), *ліві* (ліберали, представники феміністичного та ЛГБТ+рухів) молоді, б) електоральні: групи підтримки П. Порошенка (ЕПП) та В. Зеленського (ЕПЗ).

До категорії з політичними уподобаннями «праві» та «ультраправі» було залучено 58 осіб, з них 42 чоловіки (72 %) та 16 жінок (28 %), що в цілому відповідає реальному відсотковому співвідношенню чоловіків і жінок у цій

політичній групі (рис.2.5.1). При цьому 42 особи обрали політичне уподобання «праві», 16 осіб – «ультраправі», але наперед зазначимо, що при спробах визначити статистично значущі відмінності між представниками групи в цілому та підгрупи в ній, відмінностей за наданими відповідями виявлено не було.

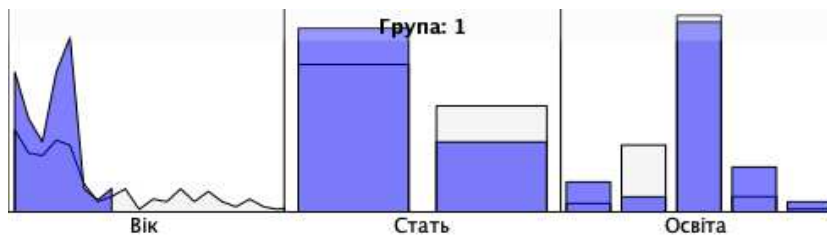

Рис.2.5.1 Соціально-демографічні показники групи правих політичних поглядів

Вік опитуваних становить від 19 до 35 років, медіанний вік – 25 років. А це означає, що праве об'єднання цілком підпадає під характеристику молодіжного, його представники знаходяться у віковому діапазоні «молодь». Аналізуючи освітню складову учасників правого руху, бачимо, що абсолютна більшість опитаних – це люди з вищою освітою (65,5 %), а також ті, хто продовжує навчання в аспірантурі (15,5 %), решта навчається у ВНЗ, але ще отримали документального підтвердження про його завершення (описові статистики (Додаток 2). Отже, праві-це освічена, політично самовизначена молодь.

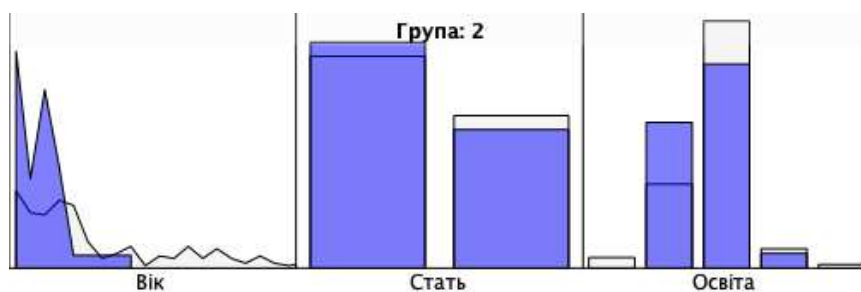

Рис. 2.5.2 Соціально-демографічні показники групи лівих політичних поглядів

В дослідженні категорія з політичними уподобаннями «ліві» представлена 50 учасниками групи (описові статистики Додаток 3): 31 чоловік (62 %), 19 жінок (38 %). Вік від 19 до 36 років, медіанний вік – 23 роки. Вища освіта – 56 %, профільна середня освіта 40 %.. Порівнюючи з правими, у яких лише 10% вибірки мають тільки профільну середню освіту (рис.2.5.2).

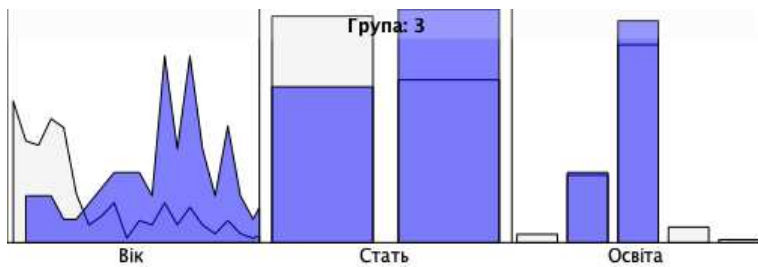

Рис.2.5.3 Соціально-демографічні показники електоральної групи підтримки

П. Порошенка (ЕПП)

У дослідженні взяло участь 50 осіб з ядерного електорату ЕПП: 21 чоловік (42 %), 29 жінок (58 %). Віком 25-40 років, медіанний вік – 32 роки. Ця політична група є найстаршою з усіх нами представлених в роботі. Наймолодшими при цьому залишаються ліві (медіанний вік – 23). Вища освіта – 78% , профільна середня – 22 %. (рис.2.5.3).

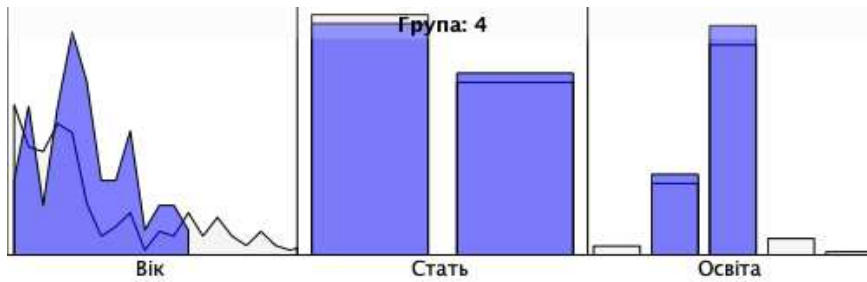

Рис. 2.5.4. Соціально-демографічні показники електоральної групи підтримки В. Зеленського (ЕПЗ)

Дослідницьку групу з представників підтримки В. Зеленського сформовано з 50 осіб: 28 чоловіків (56 %), 22 жінки (44 %). Віком 21 — 38 років, медіанний вік — 31 рік. Вища освіта — 74 %, профільна середня — 26 % (рис. 2.5.4).

Дослідження проводилось у декілька етапів та тривало в період з травня 2019 — 2022 рр., починаючи з первинного пілотажного дослідження і закінчуючи фінальною його версією, удосконаленої на цьому шляху до оптимальної та найбільш інформативної структури складеного опитування. Отримані результати поступово висвітлювалися у публікаціях [Кравченко, 2020]. Дані, забрані у 2020-2021 рр. під час роботи з електоральними та ідеологічними групами: основний обсяг інформації було отримано із застосування методу анкетування та опитування, що дозволило оптимізувати та певною мірою об'єктивізувати (створивши однакові умови для надання відповідей респондентам). При цьому також було враховано проблемний аспект множинних способів інтерпретації поставлених питань, що виникає під час самостійного виконання запропонованих дослідником завдань. Тож анкетування підкріплювалось проведенням напівструктурованих інтерв'ю з представниками груп, що досліджуються. Комбінований підхід до збору даних дозволив в оптимальний спосіб вирішити поставлені задачі щодо збору інформації, отримання відповідей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі представлено актуальний стан методологічної розробленості вивчення консолідації. Шляхом аналізу сучасних методик, спрямованих на вимірювання цього явища, та їхніх теоретичних основ, встановлено, що отримані з їх допомогою результати стають більше в нагоді, коли йдеться про соціологічні, але не соціально-психологічні питання, що є цільовими в даній роботі. Актуальність консолідації та пошук змістовних інструментів, з допомогою яких стало б можливим прицільне та професійне відстеження політичними психологами і технологами динаміки політичних груп, відображено в публікації К. Ньюфілд, де представлена спроба дослідників створити такий інструмент [Neufeld, 2019]. Проблема інструменталізації є також і проблемою нашого наукового простору, тож було адаптовано запропоновану дослідницями методикою, що продиктовано також і необхідністю власної роботи. У фінальному варіанті адаптації було виділено три шкали (всього 12 тверджень). Така ж їхня кількість запропонована і авторами методики, але на нашій вибірці питання були перегруповані, тож це стало причиною для зміни смислового підходу до інтерпретації шкал. Оригінальні шкали: *«членство в групі», «особиста значущість цілей та пріоритетних завдань», «прихильність спільній роботі з групою та допомозі у досягненні бажаних соціальних змін»* в адаптації перетворились на більш інформативні (враховуючи специфіку українських політичних груп), а саме: 1. *«ставлення індивіда до групи», 2. «стосунки групи з державою», 3. «стосунки групи з соціумом»*. Якщо в англomовному варіанті методики з дослідження політичної консолідації К. Ньюфілд, Д. Гаучер, К. Старзюк провідним і єдиним критерієм стає вектор «індивід-група», то в здійсненій адаптації варіанти взаємодії розширилися, що стало цікавою смисловою особливістю при адаптуванні. Також встановлено зв'язки між представленим способом вимірювання консолідації в методиці з готовністю брати участь у спільних політичних діях, з груповою ідентичністю, з чутливістю щодо розбіжностей всередині групи, а також з колективним видом самоефективності.

Продовжуючи методологічну підготовку до проведення основного дослідження і встановивши в теоретичній частині рефлексивний складник консолідації, не знайдено інструментів, які дозволили б виміряти цей аспект, тож запропоновано власну методику з дослідження уявлень про консолідацію та способи її досягнення. На фінальному етапі апробації запропоновано три двополюсні шкали: 1. *«тоталітаризм — пріоритет права особистості»*, 2. *«монолітність — баланс інтересів»*, 3. *«категоричність — діалогічність»*. При розробці питань до кожної з них враховано результати загального аналізу змісту консолідації як явища та її провідні характеристики.

До основної емпіричної частини дослідження, результати якої відповідають на провідні поставлені на початку роботи питання, підібрано методичний інструментарій. В основному дослідженні взяло участь 208 осіб. Це представники визначених ключових політичних груп: представники правої і лівої ідеологій, а також представники ядерного електорату: групи підтримки (П. Порошенка, В. Зеленського).

Розділ III. Результати емпіричного дослідження консолідації політичних груп

3.1. Емпірична модель консолідації як соціально-психологічного феномену

Точність запропонованої емпіричної моделі консолідації становить 87 %, що свідчить про високий рівень її пояснювальної здатності (рис. 3.1.1). Досліджуваний психологічний зміст консолідації майже вичерпує її як соціально-психологічний феномен, що дозволяє говорити про змістовність і самодостатність запропонованої моделі. Але при цьому при застосуванні методу множинного лінійного моделювання було виявлено прихований, значущий складник («вільний радикал»), який не було враховано в моделі, не закладено на початку в її теоретичне обґрунтування.

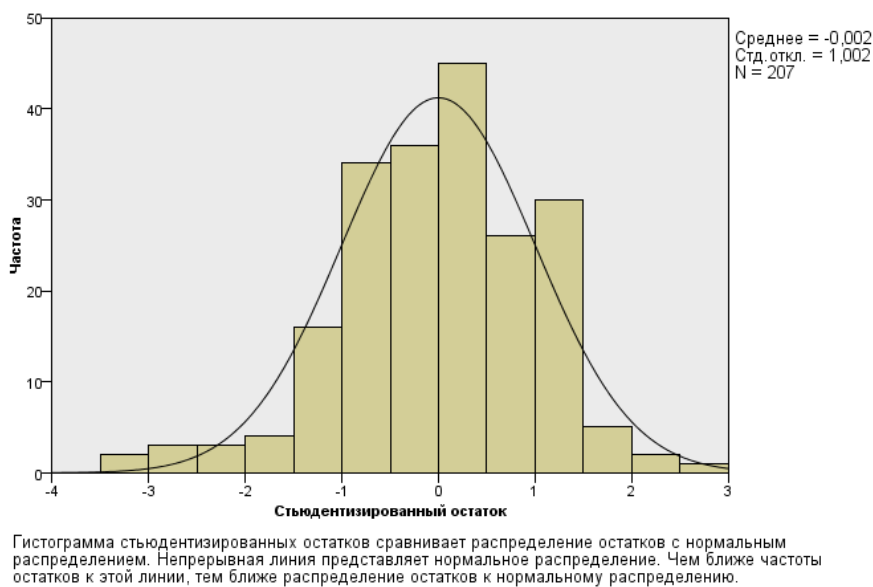

Рис.3.1.1 Пояснювальна здатність емпіричної моделі групової консолідації

Таблиця 3.1.1

Соціально-психологічний зміст консолідації як соціально-психологічного феномену

Внесок до консолідації	Змістовна складова консолідації
7,2042	Політичний мотив потреби у встановленні контакту
4,0627	Групова ідентичність
4,0627	Уявлення щодо майбутнього України
2,2532	Патріотизм
1,0913	Націоналізм
1,0913	Монолітність як спосіб досягнення консолідації
0,381	Цінність демократії
0,381	Цінність прав особистості

Встановлено, що психологічні основи, закладені в феномен консолідації, значною мірою визначають її, роблять суттєвий внесок до виникнення феномену як такого, становлять її соціально-психологічний фундамент. При аналізі емпіричної соціально-психологічної моделі консолідації слід говорити про актуалізацію таких її складників, що були представлені в теоретичній частині: політичний мотив потреби у встановленні контакту (7,2), групова ідентичність (4,06), спільні уявлення щодо майбутнього України (4,06), патріотизм (2,25), націоналізм (1,09), монолітність як спосіб досягнення консолідації (1,09), цінність демократії (0,38), цінність прав особистості (0,38). Це свідчить про специфіку консолідаційного змісту для політичних груп України і цілком відповідає контексту та історичній ситуації, що закладає основи, формує специфіку консолідації (табл.3.1.1).

Найбільш значущим для загальної моделі консолідації є політичний мотив потреби у встановленні контакту, потреби у спілкуванні (7,2042). Зацікавленість політикою, наявність власної точки зору породжує стає

причиною пошуку політичних однодумців, пошуку підтримки, відчуття єдності і захищеності в процесі спілкування. Базовим механізмом стає особистий інтерес до предмету, що спонукає до подальших пошуків та, по-перше, прагнення до ускладнення власного світогляду, об'єктивізації власних уявлень стосовно обраного предмету, по-друге — емоційної захищеності, розуміння. Досягнення відчуття спільної реальності спрямоване на задоволення насамперед епістеміологічної потреби, завдяки чому особистість досягає відчуття безпеки в тому, що оскільки її картина політичного світу розділяється іншими, та дає відчуття того що вона є об'єктивною чи принаймні наближенню до об'єктивної. Теорія спільної реальності: прагнення людей до верифікації своїх поглядів і розвитку спільного розуміння світу. Що, з іншого боку, може призводити до ефекту хибного консенсусу, який стає лише бажаним уявленням членів групи про специфіку взаємодії з неї через бажання задовольнити потребу в єдності. Але варто враховувати, що прагнення до спільної з кимось реальності має складнішу природу і полягає в деяких індивідуальних відмінностях, що є принципово важливими у сфері політичного, тому представлена аргументація не вичерпує всіх соціально-психологічних основ цього прагнення.

Другою за ступенем важливості психологічною основою в структурі емпіричної моделі консолідації стає групова ідентифікація (4,06). Емоційна залученість, усвідомлення себе як члена групи стає умовою закріплення консолідації. Ідентифікація змінює розуміння людиною себе і інших, адже координатами оцінок і ставлень стає для неї зміст групових відносин [Simon, 1998; Tajfel, 1975, 1978]. Ідентифікація передбачає процес самокатегоризації, що певною мірою можна співставити з соціально-психологічним феноменом деперсоналізації, оскільки діє людина як представник певної групи, носій її цінностей, принципів та норм. Групова ідентичність визначає кордони та загострює відчуття відмінності. Розуміння міри вираженості групової упередженості та ототожнення є принципово важливим критерієм для подальшої регуляції міжгрупових конфліктів, ймовірності виникнення групових протестів. При цьому міра групової ідентичності визначає здатність

групи діяти і бажати діяти консолідовано задля досягнення бажаної мети, підвищення статусу групи, забезпечення стабільності стосунків в групі, позитивної внутрішньогрупової динаміки. Будь-які соціальні зміни, яких прагне консолідована група, потребують від неї сили і єдності, при цьому її чисельність не є впливовою змінною. Не чисельність, а психологічний конструкт ідентичності, що є складником консолідації, значною мірою визначає силу групи, її можливості реалізовувати власні політичні і соціальні проекти. [Turner, 2005].

Спільне уявлення щодо майбутнього країни (4,06). Варто підкреслити, що уявлення тут правильніше розуміти не в значенні візії чи навіть бажаного майбутнього. Скоріше йдеться про схоже розуміння актуальних подій, схожу інтерпретацію дійсності, що в результаті призводить до спільних висновків – і в цьому стає причиною групової єдності. Так, інтерпретація відповідей респондентів, що представлені в моделі консолідації, відповідають песимістичному баченню майбутнього («Україна буде країною третього світу», «Україна буде слабким додатком Заходу»). Тому не лише оптимістичні уявлення можуть складати основу єдності, але також і небажання гіршого з прогнозованих сценаріїв. Часова перспектива дозволяє визначати горизонти, на які орієнтується група. Темпоральні критерії, такі як перспектива, оцінка наслідків, оцінка рівня віддаленості бажаного майбутнього впливає на патерн політичної активності групи [Pierson, 2011]. Як заради досягнення, так і задля віддалення певного образу майбутнього група може консолідуватися на відповідних для неї ціннісних основах, виходячи з яких вона та кожен окремий індивід і оцінює бажаність настання такого майбутнього.

Патріотизм (2,02) та націоналізм (1,09) у випадку з консолідацією політичних груп в Україні є суттєвою об'єднувальною силою. Поруч з монолітністю (1,09), уявленням щодо схожості поглядів учасників усередині групи (0,04) формує тип єдності, в основі якого криється певна небезпека

деконсолідації суспільства, а саме — у латентному прагненні до уніфікації поглядів, виведення єдиної картини світу, що була б універсальною.

Цінності прав особистості (0,38) і демократії (0,38) хоча і теж закладені в основу політичної консолідації політичних груп, проте є найменш впливовими. А це означає, що декларація тверджень, які відповідають цим цінностям, може супроводжувати протилежними діями, обумовленими більш впливовими та доміантними структурами в основі. Також знаходимо представлені емпіричній моделі «вільний радикал», який не можемо проігнорувати, адже його значущість в моделі є досить суттєвою. Радикал свідчить про те, що окрім виділених соціально-психологічних основ, є ще один аспект, який не було враховано при побудові теоретичної моделі і, відповідно, не відображено в емпіричній.

Отже, представлено характеристики соціально-психологічних особливостей консолідації політичних груп України. Це загальний портрет консолідації з її внутрішньою механікою, з її основами — вони свідчать про характер консолідованості політичних груп і спільні для них національно-патріотичні основи.

Таблиця 3.1.2

Емпірична модель універсальної консолідації політичних груп

*Активізовані компоненти консолідації виділено жирним шрифтом

ЦОЄ (ціннісно-орієнтаційна єдність)	Соціально-політичні мотиви	Політична ідентичність
<p>-Загальні цінності</p> <p>-Політичні цінності: демократії, прав особистості, патріотизму і націоналізму</p>	<p>- мотив влади</p> <p>-мотив підвищення соціального і матеріального статусу</p> <p>-мотив досягнення успіху</p> <p>-мотив потреби у встановленні контакту</p> <p>- мотив інтересу до політики</p> <p>- мотив партнерської взаємодії</p> <p>-соціальний мотив</p> <p>- альтруїстичний мотив</p> <p>-мотив громадянської відповідальності</p> <p>-ідеологічний мотив</p>	<p>- Включеність в політичне життя країни</p> <p>- Ідентифікація з культурними цінностями суспільства</p>
<p>Спільний образ політичного майбутнього України</p> <p>-Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною</p> <p>-Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку</p> <p>-Україна буде маловпливовою країною «третього світу»</p> <p>-Україна буде слабкорозвинутим додатком Заходу</p> <p>-Україна зникне як самостійна держава</p> <p>- Мені нецікаво майбутнє цієї країни</p>	<p>Групова ідентичність</p> <p>- Відчуття приналежності</p> <p>- Прихильність до власної політичної групи</p>	<p>Рефлексивний капітал групи</p> <p>- уявлення щодо консолідації та особів її досягнення: монолітність рівняння позицій та інтересів)</p> <p>- політична самоефективність</p> <p>- образ групи у свідомості суб'єкта: влення про схожість і розбіжність глядів членів групи</p> <p>- образ групи у свідомості суб'єкта: влення про схожість і розбіжність глядів членів групи</p> <p>- спрямованість спілкування (з нодумцями, носіями протилежних глядів, рівномірне включення едставників різних позицій)</p> <p>- готовність до спільних дій зі своєю упою та діалогу з носіями отилежних політичних поглядів</p>

Відмінною характеристикою консолідації як виду єдності є варіабельність її наповнення. В загальному вигляді консолідація зберігає свою структуру, проте зміст складників і міра їх активації змінюється, що і задає відмінності у типах консолідації груп. Встановлено активізовані компоненти (табл 3.1.2) консолідації та їх специфіку.

Консолідація, маючи властивість емерджентності, своєю чергою впливає на свої компоненти, що відображено в таблиці (табл. 3.1.3).

Таблиця 3.1.3

Зворотний вплив консолідації на свої компоненти

Консолідація	Змістовна складова консолідації
5,64	Групова ідентичність
5,64	Політичний мотив спілкування
2,85	Патріотизм
2,85	Уявлення щодо майбутнього України
1,33	Монолітність як спосіб досягнення консолідації

Консолідація своєю чергою посилює феномен групової ідентифікації (5,64), закріплює політичний мотив спілкування (5,64) – це означає, що залучення до консолідаційного об'єднання закріплює у людини позитивний досвід контакту у сфері політичного і стає підґрунтям для подальшого відтворення закріплених поведінкових моделей. Патріотизм (2,85), уявлення щодо майбутнього (2,85), монолітність (1,33). Це означає, що знаходячись у консолідованій політичній групі, закріплюються на посилюються всі ті аспекти, які стали причиною її утворення. Це означає, що інакшість, як протилежність монолітності, не можна розглядати як спосіб урізноманітнення і світоглядного збагачення членів групи. Визначеність поглядів буде, скоріше, ліквідувати

будь-яку неоднозначність у сформованій та закріпленій групі, яка сформувалась на певних визначених основах.

Виокремлено чотири типи консолідації за критеріями активації її складників та змісту цих складників: *стабільна (монолітна) консолідація, ситуативна консолідація, протидіюча консолідація, конформна консолідація*

Стабільна (монолітна) консолідація – цей тип відрізняється стійкістю та єдністю на основі цінностей і основних принципово важливих складових. Такі групи довготривалі за існуванням, проявляють активну позицію політичну та долучаються до подій, які так чи інакше стосуються цінностей, принципово важливих питань, що ними відстоюються. **Ситуативна консолідація** – тимчасове співпадіння членів групи стосовно бачення шляхів розв’язання певного питання, захисту особистих інтересів, що активізує на певний час глибинні конструкти консолідаційної структури, але при цьому може бути несформована ідентичність, показники групової ефективності, а існування такої групи є обмеженим у часі та обумовлене певним контекстом, що включає це усвідомлення спільного в членів групи. **Протидіюча консолідація**, як і ситуативна, передбачає активізацію структур задля вирішення спільно важливих проблем. Але особливістю протидіючої консолідації є її стратегія супротиву, це об’єднання не за свої цінності, а проти чужих цінностей. При цьому власна ціннісна система має бути сформованою. **Конформна консолідація** передбачає об’єднання людей, які прагнуть ототожнити себе з групою, яка є для них референтною в сенсі цінностей, але насправді не мають для цього необхідних соціально-психологічних умов. Організація свідомості окремого суб’єкта, члена групи, насправді не співпадає на глибинному рівні з виробленими групою ціннісними основами, при цьому причиною залучення до такої групи стають сами раціональні, але не глибинно-ціннісні основи.

3.2. Зміст та структура політичної консолідації ідеологічних груп (правих і лівих політичних поглядів)

Встановлено, що зміст і структура залежить від типу політичних груп що своєю чергою розкриває змістовні характеристик їх протистояння та конфліктності. Емпірична модель дозволяє констатувати універсальні й найбільш впливові основи єдності для політичних груп загалом. Встановлено конкретні психологічні консолідаційні навантаження групі правих активістів (пояснювальна здатність в 97 %).

Таблиця 3.2.1

Зміст консолідації групи правих

Внесок до консолідації	Змістовна складова консолідації
8,80	Стать
5,33	Мир
5,33	Націоналізм
3,27	Політико-культурна ідентифікація
0,92	Ідеологічний мотив
0,32	Політична цінність обороноздатності держави
0,03	Тоталітаризм як уявлення щодо способу досягнення консолідації

Для правого об'єднання внутрішню систему консолідації становить політичний ідеологічний мотив (ІМ 0,92) (табл.3.2.1). Показник статі, що є досить неочевидним (8,80), тож для його інтерпретації ми провели додатковий аналіз. Тож констатуємо, що між чоловіками та жінками, що входять до складу об'єднання, є статистично значуща відмінність ϵ ($p=0,00$, $p \leq 0,05$). У жінок показник групової ідентичності нижчий, а це означає, що принаймні один з компонентів політичної консолідації в них є менш виражений порівняно з чоловіками. Націоналізм (5,33), цінність миру (5,33), культурна ідентифікація з історичною спадщиною (3,27), політичні цінності другого блоку з методики Р. Інглхарта (0,3), що визначають візію та пріоритетні наразі політичні проблеми,

які члени групи консолідовано визначають в якості пріоритетних. У правих такою домінуючою цінністю в основі консолідації є цінність другого блоку – забезпечення надійної обороноздатності нашої країни. Тоталітаризм (0,03) та групова ідентичність (0,03), хоч і формують психологічний фундамент консолідації правого об'єднання, проте не є дуже впливовими. Як бачимо, у випадку з аналітикою групи правих поглядів як нові основи з'являється інший мотив, ідеологічний, що закріплює групу у впевненості стосовно правильності власних поглядів і посилює радикальність, однозначність, а отже, ускладнює діалог. Тоталітаризм в основі консолідації правих свідчить про приховане прагнення до уніфікації. Тоталітаризм – одна зі шкал методики дослідження консолідації і способів її досягнення. Доречно звернутись до аналізу решти показників методики, які хоч і не увійшли до моделі, проте можуть бути цінними в якості додаткового матеріалу для розуміння специфіки консолідації групи правих. А саме: *показники шкал тоталітаризму, монолітності та категоричності* – усі три показники на статистично значущому рівні вище у правих ($p=0,00$, $p\leq 0,05$), порівняно з лівими (Додаток 8). Це означає, що уявлення правих більшою мірою зосереджені в полюсі примусових методів консолідації. Вони більш схильні до віри в єдино правильну позицію і не заперечують доречність насильницьких методів задля її втілення.

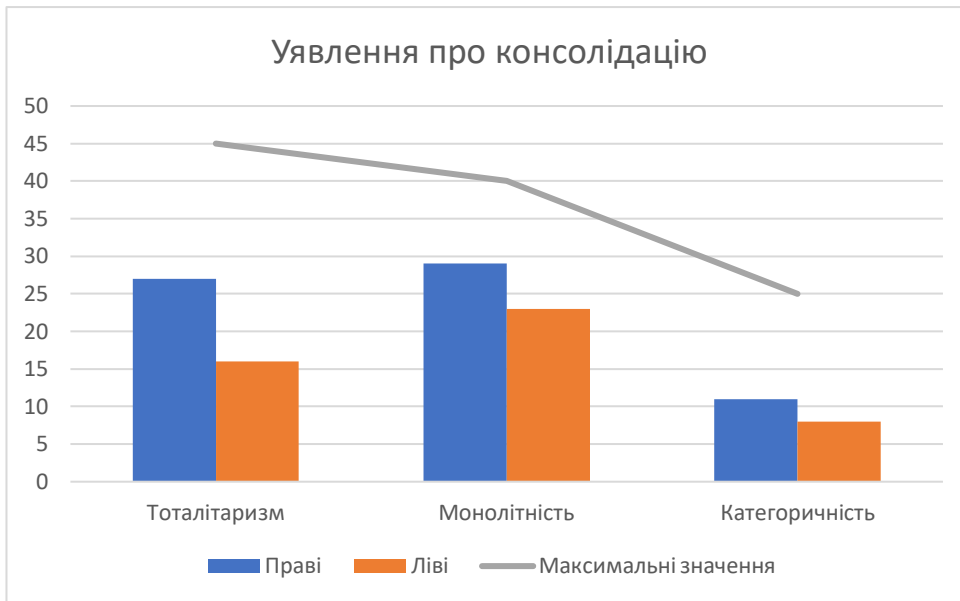

Рис.3.2.1 Уявлення про способи досягнення консолідації в групах правих і лівих поглядів відносно максимальних значень показників

Отже, група правих – люди зі сформованою національно-патріотичною позицією, яка при цьому підтримується категоричними методами. Показники правої ідеологічної групи щодо уявлень про примусовість методів досягнення консолідації дійсно вище, але при цьому не досягають критичного максимуму, який робить неможливим корекцію цих уявлень, коли їхня ригідність стає нечутливою до будь-яких методів впливу (рис. 3.2.1).

Аналізуючи зворотний ефект сформованої консолідації в групі правих (рис. 3.2.2): вона підсилює *структуру націоналізму, політичного мотиву до сакралізації власної ідеології, закріплює тоталітаризм*, який сам собою, як показує попередня структура консолідації, не є основою єдності членів цієї групи, але підсилюється при взаємодії з ними. *Феномен групової ідентифікації*, а отже, спілкування з однодумцями посилює прагнення належати до групи, бути її членом, відносити себе до певної політичної єдності.

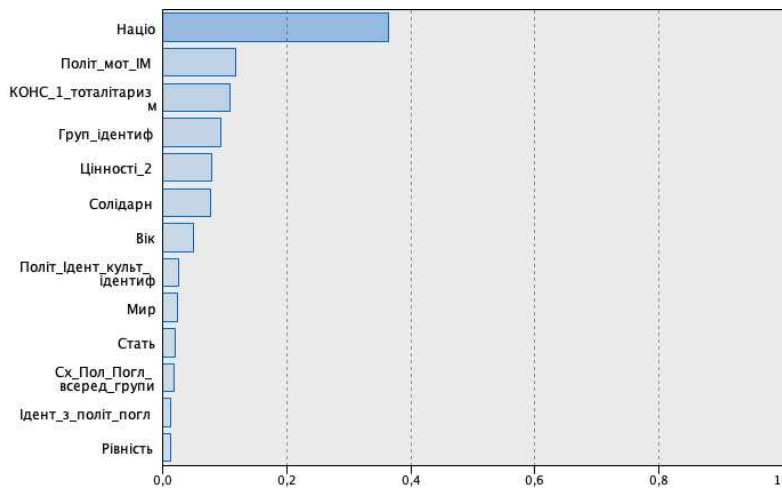

Рис.3.2.2 Зворотний вплив консолідації групи правих на її складники

Як проміжний висновок за консолідаційними особливостями групи правих, слід зазначити, що співвідносячи отриману консолідаційну картину за групою правих з попередньо виділеними типами консолідації, консолідацію правих можна умовно означити як *стабільну (монолітну)*. Для них характерне відчуття причетності, ціннісно-орієнтаційна єдність, ідентифікація з великою соціальною групою (державою, нацією), пасіонарність та жертвність заради майбутнього, при цьому уявлення щодо консолідації тяжіють до полюсу «тоталітарності», що свідчить про приховане розуміння консолідації як уніфікації, задля якої можливе застосування методів примусу. Така група є довготривалою за періодом існування, згуртованою та перебуває в стані готовності до активізації, включення до політичних подій, що мають національне, культурне значення. Патріотично налаштована, культурна молодь, але з рисами надмірної радикалізованості та з позитивним уявленням щодо методів примусу в якості способу вирішення гострих питань. В умовах війни радикальність, однозначність і самовідданість є дуже важливими, але задля подальшої побудови політичного простору принциповість може стати суттєвою перешкодою, породжуючи конфлікти всередині країни.

Із застосуванням додаткових методів аналізу встановлено деякі глибинні особливості консолідаційної моделі правих, що впливають безпосередньо із самої моделі, пов'язані з її складниками, але очевидним чином не представлені в моделі. Це дозволить відтворити більш об'ємне розуміння консолідації ідеологічних груп.

А саме, наприклад, відповідність декларованого уявлення про себе (що проявляється у віднесенні себе до руху) реальному стану групової ідентичності – чи дійсно обрані погляди є важливими для їхніх носіїв в системі самоусвідомлення. Чи відображають ці погляди, на думку самих досліджуваних, сутність їхніх особистостей (методика Дж. Феїтоса, Е. Салас і шкала Дж. Крукер. Р. Ліхтанен). Для цього представимо середні показники ідентифікації в групі: більше половини респондентів (31 особа, 53,4%) абсолютно погоджуються, що їхні політичні, праві погляди, є важливою частиною їх уявлень про себе. Ще приблизно третина респондентів переважно погоджуються з цим. Проміжний варіант, 3 бали, обрали одиниці, і ще менше опитуваних вважають, що можуть частково не погодитися з власними політичними поглядами. Жоден з респондентів не відповів, що повністю не погоджується з власними політичними поглядами. А отже, ми маємо право констатувати несуперечливість між самонаіменуванням та реальною політичною ідентифікацією. Вона в досліджуваних представників є яскраво вираженою. Це дає нам додаткове розуміння щодо реальності й глибини консолідаційних процесів в групі правих. З усім тим групова ідентичність учасників правих (за методикою Дж. Феїтоса, Е. Саласа). Переважна більшість (65,5 %) опитуваних з цієї групи має високий показник групової ідентичності. Домінують захоплення особистостями зі своєї групи (питання 8) і схильність пишатися досягненнями групи (питання 7). Цікаво, що жоден респондент не виразив незгоди з твердженням готовності брати безпосередню в у видах діяльності та активностей, що орієнтовані на відстоювання інтересів своєї політичної групи (питання 10). Це питання заслуговує особливої уваги, оскільки воно є інформативним для розуміння мобілізаційного потенціалу

групи. Воно дає можливість говорити про попередню готовність членів правого руху за необхідності переходити на діяльнісний рівень, консолідувати зусилля в практичній площині заради відстоювання власних ідеологічних цінностей. Жоден респондент не оцінив менш ніж в 3 бали готовність брати безпосередню участь в активностях, де можна буде відстоювати інтереси своєї політичної групи (питання 10). Акціональний складник політичної консолідації є яскраво вираженим у правому об'єднанні. Тож йдеться про високий рівень готовності учасників групи підтримувати та, переходячи до дій, захищати інтереси і цінності, що закладені в основу ідеологічного світогляду групи. Ідентичність і готовність до дій уже є суттєвою підставою для того, щоб розглядати групу як консолідовану, проте маємо розглянути також представленість й інших, виділених в нашій теоретичній моделі, аспектів явища консолідації в політичній групі, що досліджується.

Так, показники політичної ідентифікації та групової ідентичності досить сильно пов'язані кореляційними зв'язками, з чого можна зробити висновок стосовно узгодженості політичного образу Я та образу групи, яка задовольняє запит суб'єкта на пошук однодумців. Членство в обраній політичній групі вписується в уявлення про себе як носія ідеології. При порівнянні результатів відповідей на питання зі шкали (Дж. Крукер, Л. Ліхтанен), та загального показника групової ідентичності у «правих» з «ультраправими» (тест Манна-Уїтні) між ними не було виявлено статистично значущих відмінностей. Збільшення правої радикальності не означає більш сформовану в них політичну ідентичність порівняно з правими.

У правого об'єднання показники групової ідентичності міцно пов'язані з політичною ($r=,587^{**}$), що підтверджує нашу гіпотезу щодо більшої політизованості правих. У лівих цей зв'язок також простежується, але є суттєво більш слабким (табл.3.2.2). Їхні політичні погляди включені настільки явно і не є на меті задовольнити їх в групі однодумців. Встановлено значущу відмінність за індикатором важливості політичних поглядів як частини власного світогляду.

Таблиця 3.2.2

Інтеркореляційні зв'язки між груповою і політичною ідентичностями і
лівих

	а) Мої політичні погляди добре відображають те, ким я є	б) Мої політичні погляди є важливою частиною моїх уявлень про себе
1. Я вважаю себе членом своєї політичної групи/свого об'єднання	,450**	,398**
2. Моя політична група/моє об'єднання в цілому добре відображає те, ким я є	0,210	0,140
3. Успіхам своєї групи/свого об'єднання радію як власним	,332*	0,145
4. Я почуваюсь залученим до того, що відбувається з моєю групою/моїм об'єднанням	,389**	0,119
5. Критику у бік своєї політичної групи/свого об'єднання я сприймаю як особисту образу	0,098	0,145
6. Я радий бути членом своєї політичної групи/свого об'єднання	,325*	0,041
7. Я думаю, моїй групі/моєму об'єднанню немає чим пишатись	0,026	-0,200
8. В моїй політичній групі/моєму об'єднанні багато тих, хто подобається мені як особистості	,280*	0,027
9. Мені подобається усвідомлювати себе як члена своєї політичної групи/свого об'єднання	,500**	0,183
10. Я готовий брати безпосередню участь в активностях, де можна буде відстоювати інтереси та цінності моєї політичної групи/мого об'єднання	0,241	0,063

Праві демонструють вищі показники інтеграції цих видів ідентичностей, що свідчить про їхню орієнтацію саме на суспільне, національне життя, тоді як для визначених нами групи лівих не мають яскраво політичного забарвлення, їхні дії – не стільки про політику, як про відстоювання прав категорій людей, на захист яких вони виходять — це означає, що учасники такого об'єднання більше схильні до формування альянсів для підтримки саме соціальних рухів, таких як феміністичний, проти расизму, на підтримку ЛГБТК+ спільнот тощо. Це, звісно, є частиною політики, але самоціллю є не вона, а права людини. Що підтверджується також і тим, що політика, на відміну від правих представників, серед лівих набагато рідше стає предметом дискусій та обговорень.

Перш ніж продовжити порівняльний аналіз між ідеологічними групами, проаналізуємо окремо консолідацію представників ліво-орієнтованих поглядів. Виконуємо ту ж процедуру з побудови моделі консолідації. Пояснювальна здатність моделі складає 97,4 %.

Таблиця 3.2.3

Зміст консолідації групи лівих

Внесок до консолідації	Змістовна складова консолідації
6,41	Стать
3,45	Цінність самовираження
3,45	Ідеологічний мотив політичної участі
1,78	Спрямованість спілкування (з представниками своїх поглядів, з представниками протилежних поглядів)
1,78	Політичні цінності: досягнення високого рівня економічного розвитку держави, надання народів більше можливостей впливати на прийняття державних рішень, створення умов, коли люди мають більше можливостей вирішувати, що діється у них на роботі та за місцем проживання
0,75	Патріотизм
0,75	Групова ідентичність
0,18	Рівність

Значною мірою консолідація в цій групі обумовлена показником статі (6,41), що є властивою специфічно лівим представникам темою гендеру і статі. З'ясували, що у групи правих статей теж входить до структури консолідації. За нашим попереднім аналізом, а також аналізом результатів роботи колег за цією тематикою [Kerner, 2018], встановлено, що чоловіки є більш спрямованими до залучення до політичних спільнот та закріплення своїх позицій в них (табл.3.2.3), а отже цей показник теж слід враховувати, коли йдеться про консолідаційні перспективи та потенціал групи.

Як і у правих, суттєвим внеском такого політичного мотиву як ідеологічний (ІМ – 3,45). Це свідчить про те, що обидві групи суттєво інтегровані за власними поглядами, вважають їх єдино правильними, що може бути тією ключовою причиною, що породжує категоричність представників опозиційних груп стосовно одне до одного. Ідеологічний мотив, як ми вже бачимо при співставленні двох ідеологічних груп, має стати об'єктом політико-психологічних інтервенцій, якщо ми ставимо за мету розбудову простору політичного діалогу і необхідність пошуку комплексних рішень. Політичні мотиви, як керівні й глибинні системи консолідації, є цінною інформацією в контексті поставлених задач і цілей дослідження, а отже далі більш детально проаналізуємо всю структуру політичних мотивів груп, не обмежуючись лише тим, який виведений в групах як провідного.

Внесок цінності самовираження (3,45) в модель консолідації лівих є досить неочевидним результатом, але саме показники її цінності є системотвірними для цієї групи.

Політичні цінності (1,78) блоку 1 (досягнення рівня економічного розвитку, надання народові більше можливостей впливати на прийняття державних рішень) закладені в основу структури консолідації, у правих це блок 2 (збереження порядку в країні), що також свідчить про різницю у визначенні пріоритетних для держави завдань. Детальніше зупинимось на ціннісному складнику, застосуємо додаткові методи аналізу для більш об'ємного представлення ціннісного феномену, що лежить в основі консолідації.

З'являється в групі лівих аспект спрямованості спілкування (1,78), якого не було в попередніх моделях. Це означає, що обрана стратегія спрямованості комунікації (з представниками своїх поглядів, з представниками протилежних поглядів, однаковою мірою і з тими, і з тими) теж робить внесок специфічно в структуру консолідації для лівих. Загалом, аспект діалогу, відкритості до нього з протилежною групою, декларована готовність і реальна практика заслуговують додаткового вивчення.

Здійснюючи зворотню процедуру із визначання, як сформована емерджентно консолідація у групі лівих впливає на системні елементи в своїй основі, ми отримуємо наступний результат.

Таблиця 3.2.4

Зворотний вплив консолідації групи лівих на свої складники

Консолідація	Змістова складова консолідації
5,64	Цінність самовираження
2,85	Політичні цінності: досягнення високого рівня економічного розвитку держави, надання народів більше можливостей впливати на прийняття державних рішень, створення умов, коли люди мають більше можливостей вирішувати, що діється у них на роботі та за місцем проживання
2,85	Ідеологічний мотив
1,33	Групова ідентифікація
1,33	Спрямованість спілкування (з представниками власних поглядів. З представниками протилежних поглядів)
0,46	Патріотизм
0,46	Мотив інтересу до політики
0,05	Уявлення про розбіжність поглядів всередині власної групи
0,05	Рівність

Сформована консолідація посилює, в свою чергу, цінність самовираження (5,64) а отже самореалізації, індивідуального прояву. Політичні цінності з блоку 1 (2,85) у процесі спілкування, більшого залучення до консолідаційного об'єднання також набувають більшої виразності. Мотив інтересу до політики – (0,46) (МІП), ідеологічний мотив (2,85), а у випадку з групою лівих, не так інтерес до політики як такої, скільки зацікавленість у політичних формах представлення і захисту індивідуальних інтересів членів групи (цю думку ми надалі більш детально проілюструємо в абзаці,

присвяченому аналізу специфіці мотивів політичної участі груп. Групова ідентифікація стає більш артикульованою (1,33), сформованою у кожного окремого члена спільноти, яка є консолідованою в своїй основі. Органічна консолідація, у випадку співпадіння цінностей актора з тими, що презентує група, закріплює їх, відчуття відмінності, а отже і необхідність визначити цю відмінність шляхом співвіднесення себе з цією культурною системою – ідентифікація. У групі лівих з'являється аспект спілкування і сприйняття розбіжностей у поглядах представників об'єднання (0,05). Це досить неочевидний результат: консолідація нівелює чутливість до можливих розбіжностей у поглядах представників груп, вони стають не стільки важливими за наявності більш значущих цінностей та ідей. При цьому цей фактор впливає з сильної консолідації, а отже, можливість бачити більш глибинні ідейні основи, що об'єднують, підвищує толерантність до локальних розбіжностей. Консолідація також визначає спрямованість комунікації, але цю думку, як і зазначили в попередньому абзаці, ми розкриємо із застосуванням додаткових методів аналізу (табл.3.2.4).

Отже, підводячи проміжний підсумок за соціально-психологічними особливостями консолідації в моделі лівих ми робимо висновок, що цій групі також притаманний стабільний вид консолідації. Для неї характерна сформована ціннісно-орієнтаційна система, проте, як ми з'ясували, вона, як і групова ідентичність в цій групі, не є політизованою, на відміну від правих, а будується більшою мірою на загальнолюдських цінностях, цінності свобод і вираження кожної окремої людини. При цьому для них провідною є саме груповий вид ідентичності, а не політичної, порівняно з правими. Ліві є більш відкритими до діалогу, сприймання протилежних поглядів, що є необхідною умовою розбудови консолідаційного простору.

Оскільки окремий інтерес у нашій роботі становить ціннісний перетин груп, а не лише констатація його змісту для кожної групи окремо, розглянемо більш детально основи ціннісно-орієнтаційної єдності (ЦОЄ) вже

представлених нами ідеологічних об'єднань. Ставимо за мету розглянути стан ціннісно-політичного ядра кожної групи та чи виконує воно організаційну функцію політичної єдності для досліджуваної політичної групи. Блоки політичних цінностей за Інглхартом (у правих більша єдність за ціннісними питаннями блоку 1, у лівих – за блоком 2) дозволили нам встановити наявність політичних цінностей, які група виводить в пріоритет. Відмічено консенсус щодо виділених провідних політичних цінностей для України серед правих. Щодо аналізу узгодженості/розкиду оцінок пріоритетності політичних цінностей – чим більше відсотків респондентів обрало одну відповідь, тим, власне, узгодженішими і однотайнішими вони є. Ми услід за Ш. Шварцем вважаємо, що політичні цінності є вираженням загальних цінностей в області політики. Ключові політичні цінності є провідниками між структурою особистих цінностей та політичною, електоральною поведінкою [Schwartz, Caprara, 2010]. Ключові політичні цінності взаємозалежні (що підтверджується також і результатами нашого дослідження). Наприклад, пріоритизація безпеки та сили в структурі базових цінностей відповідає націоналізму та цінності домінуючої ролі державної політики, оскільки це є гарантом одночасно і безпеки, і вираженням сили. Політичні цінності є предикторами політичного вибору, що є актуальним висновком для різних культурних контекстів і політичних систем. Ліво-правий ідеологічний розподіл є своєрідною схемою таксономії, елементам якої властиве своєрідне розуміння, інтерпретація та зберігання політичної інформації. Базові цінності можуть бути підґрунтям, що моделює та організовує суб'єктивне розуміння політичної дійсності.

В першому блоці цінностей однотайність є дуже високою: три чверті (75,9 %) правих узгоджено обрали обороноздатність як найголовнішу цінність серед поруч також представлених в блоці: «досягнення високого рівня економічного розвитку» (яку обрали 22,4 %), а також «створення умов, коли люди мають більше можливостей вирішувати, що діється в них на роботі, за місцем проживання» та «намагатися зробити наші міста та села більш красивими», які в якості пріоритетних не визначив жоден з респондентів. У

другому блоці узгоджено на перший план відповіді досліджуваних виводять «збереження порядку в країні» (в другому блоці цінностей: «Надання народів більше можливостей впливати на прийняття державних рішень», «Боротьба з ростом цін» та «Захист свободи слова»). В третьому блоці цінностей переважає цінність ідей («Рух до суспільства, де ідеї цінуються більше за гроші» – 55,2 %), на другому місці – «стабільна економіка», набагато нижче за значенням пріоритетності були оцінені інші політичні цінності у блоці – «Боротьба зі злочинністю», Захист свободи слова «Рух від знеособленого до більш гуманного суспільства».

За цінностями Г. Айзенка у лівих вище показники за шкалою цінностей лібералізму та пацифізму, у правих – реакційності ($p=0,00$, $p\leq 0,05$). Шкала «реакційність» розкриває ставлення до прогресу і технологій. Люди з високими показниками за цією шкалою схильні вбачати в них небезпеку, загрозу духовності. Яскраво виражені від'ємні значення цінності пацифізму означають, що війни, революції розглядаються правими як прийнятний спосіб захисту власних цінностей, включаючи культурну традицію, за якою у правих високі показники (табл. 3.2.5).

Таблиця 3.2.5

Порівняння середніх значень за показниками цінностей лібералізму, реакціонізму та пацифізму у правих та лівих

		Лібер.	Реакційність	Пацифізм
праві	Значення	38,03	14,17	4,38
	N	58	58	58
	Станд.відх.	5,198	2,630	2,191
	Медіана	38,50	14,00	3,00
ліві	Значення	44,66	6,92	10,88
	N	50	50	50
	Станд. відх.	4,525	2,806	3,723
	Медіана	43,00	6,00	11,00

Додатковий пошук відповідь на ціннісно-орієнтаційне питання за показниками політичних цінностей А. Селезньової. У запропонованій нами таблиці бачимо розподіл цінностей за ступенем важливості (табл. 3.2.6). Обидві групи в якості дуже важливих цінностей визначили родину, справедливість та безпеку. І тільки за цінностями толерантності, традиції, демократії і рівності є суттєві розбіжності. Тож консолідуючий потенціал з опорою на цінності в цьому сенсі передбачати технологічні процедури зміщення фокусу уваги членів групи з елементів розколу, поляризації – на консолідуючі елементи. В якості пріоритетних, з одаковою мірою згоди є цінності родин. Але цінність родини універсально пріоритетною цінністю у всіх культурах (дослідження Р. Інглхарта), тому її можна назвати загальною, інваріантною та малоінформативною через очевидність її статусу), патріотизму, справедливості, порядку, традиції, друзі – цінність можливості контактувати з однодумцями), націоналізму та безпеки. Цінності правих відображають їх сформовану національну свідомість, що є орієнтованою на збереження держави.

Таблиця 3.2.6

Пріоритетність цінностей в групах правих і лівих

	Праві	Ліві
1 місце (дуже важливо)	родина патріот справед традиц націю безпека робота	родина справед безпека законність ініціатива свобода солідар права мир демо рівність толерант
4 місце (не дуже важливо)	демо рівність	
5 місце (взагалі неважливо)	толерант	традиц

Ценность	Степень различия
толерант	4
традиц	4
демо	3
рівність	3
права	2
мир	2
патріот	2
націю	2
законність	1
ініціатива	1
свобода	1
солідар	1
робота	1
стабільн	1
інт_до_п	1
родина	0
справед	0
безпека	0
порядок	0
друзі	0
приват	0
дозвілля	0
колект	0

Отримані дані можуть бути закладені в технології з розбудови ціннісного діалогу між правими і лівими. Принципові відмінності за важливістю толерантності, демократії, рівності та традицій — саме на них при взаємодії, зіткненнях груп робиться акцент, тому складається враження, що вони набагато більш віддалені один від одного, ніж це є насправді. Таблицю різниць побудовано від найбільшої до мінімальної (різниця медіан по модулю), ми отримуємо візуалізацію даних за цінностями, яка підтверджує те, що спільного в цих групах на ціннісному рівні набагато більше, ніж відмінного. Питання лише в тому, які акценти розставляти в процесі вибудовування взаємодії. Також варто відмітити різницю між групами у кількості виділених

цінностей. У правих зосередження на найбільш значущих для них, можливість фіксації та цільової орієнтації, у лівих бачимо більшу кількість надважливих цінностей, що може свідчити як про ціннісне різноманітті, так і неартикульованість цінностей, відсутність чіткого розуміння власного суб'єктивного змісту їх наповнення. Отримані результати відповідають декларованим, провідним ідеям правого руху, що свідчить про їх внутрішню конгруентність та реальність.

Окремо проаналізовано питання щодо спілкування та бажання шукати точки дотику, яке також спрямоване на вимірювання потенційної готовності членів політичної групи до діалогу з представниками протилежних позицій, цей аспект відображає потенціал готовності групи до пошуку консенсусних рішень з іншим політичним полюсом.

Діалогічні питання є продуктивними в сенсі можливості отримання від них інформації для подальшої розробки діалогічних шляхів пошуку точок дотику між радикально налаштованими політичними групами та примирення між ними. Основне в цьому аспекті питання, відповідь на яке ми намагались представити: чи прагнуть консерватори більше за лібералів спільної з одностумцями реальності, чи є вони більш категоричними і важкодоступними, коли йдеться про консенсусні рішення? І, таким чином, чи схильні вони більшою мірою до досягнення консенсусу саме всередині своєї групи, з одностумцями. І чи є ця тенденція до мотивованого сприйняття консенсусу індикатором більшої успішності, прогресивності правого руху у досягненні спільних політичних цілей? Нам вдалось виявити лише незначні відмінності, згідно з якими представники лівих ідеологічних поглядів є більш чутливими до відмінностей всередині власної групи, але однозначно і більш відкритими до діалогу.

Таблиця 3.2.7

Порівняння відповідей правих і лівих щодо бажання шукати точки дотику з носіями протилежних політичних поглядів

		праві		ліві	
		Частота	%	Частота	%
Чи є бажання шукати точки дотику, домовлятися, виробляти спільну позицію щодо суспільних проблем та шляхів її вирішення з представниками протилежних політичних поглядів всередині держави?					
	1 однозначно так	9	15,5	14	28,0
	2 скоріше так	14	24,1	15	30,0
	3 наскільки так, настільки й ні	7	12,1	4	8,0
	4 скоріше ні	12	20,7	15	30,0
	5 однозначно ні	16	27,6	2	4,0
	6 важко відповісти	0	0	0	0

Ліві виражають більшу готовність до пошук точок дотику (табл.3.2.7), при цьому праві частіше категорично проти. Серед лівих більше виражений показник відкритості до діалогу, до пошуку єдності (що підтверджується дослідженнями, присвяченими вивченню особистості носія ідеологічного світогляду) [Altemeyer, 1983; Badaan, Jost, 2020; Jost, Federico, 2009; Jost, 2021; Netherington et al. 2006; Tetlock, 1983; Van Assche et al., 2019; Willer, 2009]. У правих більша категоричність та замкненість спостерігається порівняно з лівими, але якщо брати праву групу саму по собі, то тенденції до діалогічності є, але у порівнянні є менш вираженими. Специфіка розподілу відповідей респондентів правого полюсу на питання щодо пошуку діалогу нашою є припущення щодо значного впливу особистісного фактору на ставлення до діалогу. Неоднозначні тенденції та поєднання взаємовиключних у відповідях респондентів робить можливим припущення, що більшою мірою діалогічність є персональною, а не груповою характеристикою, та міра її вираженості залежить

від складу особистості, а не від феномену її прихильності ідеології. А отже міру готовності до діалогу можна розглядати і як характеристику групи, і як індивідуальну характеристику, що обумовлена іншими психологічними факторами.

Варто окремо відмітити, що цим питанням щодо пошуку точок дотику середнє значення та медіана тяжіють до незгоди серед тих, хто спілкується лише зі своїми однодумцями – в них відмічається менша готовність до діалогу з представниками протилежних позицій порівняно з тими, хто «і з тими, і з тими спілкується однаково» ($p=0,19$ або $p\leq 0,05$), а це підтверджує нашу гіпотезу, що замикання політичного суб'єкта в колі лише своїх політичних інтересів знижує його бажання в діалозі з іншими – закріплюється відчуття власної правоти.

Таблиця 3.2.8

Показники спрямованості спілкування серед правих і лівих

		праві		ліві	
		частота	%	частота	%
<i>З ким Ви зазвичай спілкуєтесь?</i>					
	1. переважно з представниками своїх політичних поглядів	29	50,0	18	36,0
	2. переважно з представниками протилежних	0	0	0	0
	3. і з тими, і з тими спілкуюсь однаково часто	25	43,1	21	42,0
	4. політичні події я намагаюся ні з ким не обговорювати	2	3,4	7	14,0
	5 важко відповісти	2	3,4	4	8,0

Праві частіше надають перевагу спілкуванню з представниками своїх політичних поглядів, а ліві частіше прагнуть не обговорювати політику взагалі (табл.3.2.8). Частота контактів з протилежним знижує рівень резистентності та ворожого ставлення. Розширення інформаційної бульби, принаймні часткове включення до неї інших світоглядів формує фундамент готовності до діалогу і прямо пов'язане з ним. Як бачимо, відповіді «переважно спілкуюсь зі своїми» та «і з тими, і з тими спілкуюсь однаково часто» є найбільш навантаженими. А це означає, що майже половина респондентів є точно відкритою до діалогу та сприйнятливою до протилежних точок зору. Інша половина більшою мірою залишається прихильною обговоренням з однодумцями, що може сприяти формуванню поглядів з єдиним ухилом та ставати однією з причин радикалізації.

Значущі статистичні відмінності за критерієм Манна-Уїтні ($p=0,00$, $p\leq 0,05$) між ідеологічними групами за цими питаннями пункту про відмінності («наскільки істотними є розбіжності серед прихильників тієї ідеології, яку ви розділяєте?») – відмінностей між представниками своєї групи бачать більше ліві. На питання «наскільки схожими є погляди прихильників ідеології, яку ви розділяєте?» групи відповідають однаково, а отже, у них однаковою мірою представлені уявлення про схожість.

Таблиця 3.2.9

Розподіл відповідей між правими і лівими щодо схожостей і розбіжностей у поглядах представників власної ідеології

		Наскільки схожими є погляди прихильників тієї ідеології, яку Ви розділяєте?	Наскільки істотними є розбіжності серед прихильників тієї ідеології, яку Ви розділяєте?
праві	Середнє	2,00	3,57
	N	58	58
	Станд.відх	,419	,901
	Медіана	2,00	4,00
ліві	Середнє	2,42	3,96
	N	50	50
	Станд.відх	1,126	,807
	Медіана	2,00	4,00

У обох груп спостерігається чутливість до диференціації стосовно членів своєї групи (табл. 3.2.9). Учасники обох груп не ідеалізують уявлення про них, відзначають помірну схожість поглядів власної групи, що слід розуміти як уявлення в учасників про допустиму розбіжність їх думок, що в цілому не руйнує тих принципово важливих для єдності групи, ідейно-ціннісних стовпів, які становлять основу для учасників. Ніким з учасників не було відмічено наявності істотних, значних розбіжностей, які б потенційно могли б слугувати основою для розколу групи. Учасники припускають наявність в них відмінностей, які при цьому в рамках консолідації можуть бути компенсовані головними цінностями, що об'єднують групу та становлять її найбільш суттєву, значущу схожість.

А отже, результати дослідження не підтверджують гіпотезу про те, що носіям консервативних поглядів властиво переоцінювати груповий консенсус порівняно з представниками ліберальної ідеології. Таку відмінність виводять Дж. Гласер, Дж. Джост, пояснюючи її вираженою епістемічною потребою

правих, потребою у стосунках [Jost et al., 2017]. Саме тому в цій групі іноді спостерігаються вищі показники конформності, лояльності і групової консолідації, порівняно з лібералами. Це детерміновано відмінностями складу особистостей між представниками різних ідеологій: серед правих помітно більш виражені прагнення досягнення визначеності, порядку, стабільності. Носіям консервативного світогляду властиво сприймати власну групу під знаком консенсусності, незалежно від того, наскільки насправді сильним цей консенсус є. Це є одночасно і сильною, і слабкою стороною групи в тому сенсі, що уявлення дає відчуття більшою приналежності та групової ефективності. З іншого, афіліативна потреба, що лежить в основі, може суттєво послаблювати консерваторів як спільноту в моменти ситуаційних політичних маніпуляцій.

За О. Артем'євою, більш узгодженими оцінки людей та їх ставлення робить спільна діяльність [Артемьева, 2007]. Діалог, спілкування навіть представників протилежних позицій дозволяє їм зближувати свої позиції, робити їх більш схожими та досягати консенсусу. Особливо продуктивні пошуки рішень було виявлено за умов спільного вирішення питань у ході виконання діяльності або в процесі комунікації у людей з активним когнітивним стилем.

Відомо, що ліві та праві відрізняються за когнітивними стилями, а отже цілком закономірним є надання переваг спілкуванню з однодумцями, оскільки воно є більш комфортним для носіїв певної ідеології, вони мають схожі ментальні апарати та характерологічні особливості, що їх обумовлюють – саме це дозволяє краще та швидше розуміти один одного [van Prooijen, Krouwel, 2019]. Водночас, спілкування лише з представниками поглядів, що сам суб'єкт розділяє, призводить до викривленого сприйняття політичного світу з огляду на його односторонню представленість. Політичні однодумці замикають себе в колі власних уявлень, куди навіть несвідомо не допускають вже альтернативних версій інтерпретації. Така система стає, по-перше, надзвичайно радикальною та резистентною стосовно змін. Її надмірна впевненість у правильності, що підтверджується оточенням, заважає встановленню

змістовної, осмисленої взаємодії з представниками інших ідеологічних груп і розглядати процес прийняття політичних рішень на принципі взаємовигоди. Переконаність знижує ймовірність компромісу та значно підвищує варіанти застосування насилля для досягнення ідеологічних цілей [Morgan et al., 2010]. А по-друге, замкнена позиція є дуже крихкою, що може розпасти у разі імплементації інформації, варіанту трактування реальності, який сформована когнітивна система не зможе пояснити в рамках власної концепції. Для неї ця практика буде незвичною у разі відсутності діалогу з представниками протилежної позиції. Діалог дозволяє проходити носію певної думки, в тому числі політичної, випробувати свою позицію на аргументованість, самодостатність та обґрунтованість. Тому результати за питанням *«З ким Ви зазвичай спілкуєтесь - з тими, чий погляд на політичні події подібні до Ваших, чи з тими, чия точка зору на ці події істотно відрізняється або суперечить Вашій?»*, що віднесено до складника рефлексивного капіталу, можуть надалі бути основою практик з вироблення суспільного діалогу.

Окремий складник рефлексивного капіталу — політична самоефективність, що передбачає оцінку власних можливостей, колективних і владних (методика І. Сарієвої: шкали особистої, колективної, владної ефективності). Особиста — оцінка власної можливості впливати на політичні процеси, хід політичного життя у власній країні (але в методиці враховані лише інституціоналізовані способи), колективна — відображає уявлення громадян про те, які зміни вони разом можуть привносити в хід політичного життя; ефектиність влади — оцінка зацікавленості чинної влади у відстоюванні демократичних прав і свобод громадян, їх захисті.

Обидві групи є характеризуються сформованою особистісною і колективною видами політичної самоефективності.

Таблиця 3.2.10

Показники політичної самоефективності серед правих і лівих

		Особистісна політична самоефективність	Колективна політична самоефективність	Політична самоефективність влади
ліві	Середнє	10,72	12,18	7,16
	Медіана	12,00	15,00	7,00
	Станд. Відх.	3,453	3,385	2,486
	N	50	50	50
праві	Середнє	9,47	11,47	1,97
	Медіана	11,00	12,00	,00
	Станд. відх	4,256	3,771	2,828
	N	58	58	58

Статистично значущі відмінності ($p=0,00$, $p\leq 0,05$) спостерігаються за шкалою політичної ефективності влади, яка вище у лівих (табл.3.2.10). Це можна пояснити актуальністю порядку денного із захисту прав меншинств, реальна участь державних захисних структур у заходах, спрямованих на підтримку лівих ідей, тоді як праві акції, як правило, зустрічаються супротивом з боку влади. У правих високі показники колективної та особистої політичної самоефективності за повної недовіри до влади та легітимності її статусу. А це означає, що у вирішенні принципово важливих для політики правих питань, вони скоріше не будуть покладатися на ініціативи державного апарату, а завдяки власним високим рівням включеності, готовності до спільних дій, що було показано в попередньо представлених аналізах, а також підтверджено у дослідженні І. Сарієвої.

Використовуємо кореляцію Спірмена для аналізу зв'язків між видами політичної самоефективності у групі. Особиста політична самоефективність пов'язана з колективною на високому рівні значущості ($r=0,534$, $p\leq 0,01$), а це означає що оцінка власної можливості брати участь у політичних подіях як

особисто, так і об'єднуючи зусилля, ґрунтується на певних сталих структурах політичної свідомості, які задають тон уявленню політичного суб'єкта щодо власних можливостей, як на індивідуальному, так і колективному рівнях. Аналізуючи самоефективність різних видів, ми маємо справу із загальною мірою активності людини як суб'єкта політичного життя, його позиціонування, що є незмінними для різних контекстів (спільної чи індивідуальної діяльності). І позиція політичної самоефективності серед правих є досить яскраво вираженою, що також узгоджується з їх високою мірою готовності до спільних дій, в яких, як ми розуміємо, вони вбачають можливість впливати на політичну ситуацію.

Переходячи від аналізу змісту політичної консолідації ідеологічних груп до наступної, присвяченої електоральним групам, підведемо проміжні підсумки. На цьому етапі було виявлено, що досліджувані ідеологічні групи характеризуються високим рівнем групової ідентифікації, праві високо оцінюють важливість власних політичних поглядів у контексті їхньої персональної характеристики. У лівих зв'язок політичних питань з груповою ідентичністю значно нижчий, що дозволяє нам брати в роботу гіпотезу, що ліві не є політичним об'єднанням за змістом важливість індивідуальних цінностей, прав і свобод є для них самоцінною, політика – ні. Це обумовлює різність тематик і можливих способів консолідації досліджуваних груп. Було виявлено високу міру готовності до спільних з однодумцями дій. Також представлено блок рефлексивного капіталу – уявлення про себе як політичного суб'єкта та уявлення про міру схожості/відмінності поглядів групи. Групи відрізняються високими рівнями політичної особистої та колективної самоефективності, у лівих при цьому вищі показники ефективності влади. Встановили що готовність політичної групи до діалогу з представниками протилежних позицій обумовлюється різноманіттям в колі їх спілкування (контакти лише з однодумцями знижують усвідомлюваний рівень користі діалогу з представниками протилежних поглядів).

Як одну з об'єднувальних цінностей виокремлено бачення майбутнього України, яка теж не увійшла до конолідаційних моделей груп. Шкала «майбутнє України» та результати за нею- яким його бачать праві дозволяє нам закладати ідею про консолідаційний потенціал майбутнього України (диссер Рафальський) для досліджуваної групи та для суспільства в цілому. Більшість відповідей зосереджена на пункті “Україна буде країною, що йде особливим шляхом (як, наприклад, Китай)”.

Що цікаво, заради реалізації втілених у списку цінностей ідеалів право орієнтована молодь готова жертвувати благами в теперішньому заради досягнення власних політичних цілей та цінностей, що було в анкетному питанні аналогом віддаленого майбутнього.

Таблиця 3.2.11

Показники розподілу відповідей правих і лівих за питанням щодо темпоральної характеристики отримання благ

	праві				ліві			
	Значення	N	Станд.відх.	Медіана	Значення	N	Станд.відх.	Медіана
Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що жити потрібно повним життям, наскільки це можливо	4,12	58	0,751	4,00	2,24	50	1,222	2,00

Група одностайно або «скоріше не погоджується», або «цілком не погоджується» з твердженням, що жити потрібно повним життям, наскільки це можливо, насолоджуючись теперішнім моментом, а не відмовляти собі заради майбутнього, якого може і не бути». Жоден з респондентів не відповів на це

питання повною згодою. Тут опитувані одностайно готові жертвувати благами заради власних ідеалів, що свідчить про сформовану ціннісну орієнтацію групи, яка підкріплюється усвідомленою нею необхідністю боротись. У лівих однозначно переважають відповідь на користь цінності моменту та теперішнього часу. Домінує дещо гедоністична орієнтація. Група лівих поглядів схильна до здійснення вибору на користь теперішнього моменту, на відміну від явної відмінності від правих, у яких сформована орієнтація на майбутнє, готовність проживати в актуальному часі дискомфорт заради досягнення образу бажаного майбутнього (*що є необхідною умовою пролонгованого існування консолідованого об'єднання*). Зважаючи на ціннісний та мотиваційний складники як консолідуєчий групу елемент, маємо аналізувати глибинні психологічні основи та відшукувати солідарність саме там. Як виявилось, правих активістів можна назвати ціннісно консолідованими - їх цінності є цілком визначними, їх внутрішня сформованість відповідає декларованій (табл.3.2.11).

За складником політичної консолідації, що пов'язаний з політичною ідентифікацією, показники для правих виявились в діапазоні високих і дуже високих показників, на статистично значущому рівні вище у порівнянні з лівими ($p=0,00$, $p\leq 0,05$). В широкому сенсі, це свідчить про важливість для правих культури України, про їх безпосередню участь в процесах, спрямованих на її збереження, просування, що є цілком співзвучним з результатами за блоком політичних цінностей правих та визначає специфіку консолідації правого об'єднання (табл. 3.2.12). Спрямованість групи є цілком конгруентною, відповідає собі.

Таблиця 3.2.12

Показники за критеріями політичної залученості та культурної ідентифікації як складника консолідації серед правих і лівих

		Залученість	Культурна ідентифікація
праві	Значення	8,60	8,22
	Медіана	10,00	9,00
	Станд.відх.	2,192	1,601
ліві	Значення	4,48	5,82
	Медіана	5,00	6,00
	Станд.відх.	1,249	2,027

І, беручи до уваги показники культурної ідентифікації та включеності до політичного життя, які у групі правих значно вище, це можна пояснити в контексті вже представлених нами попередньо даних. Адже коли сформовані цінності культури, які відносяться до вічних, це змінює орієнтир, розміщує людину в психолого-історичний просторово-часовий континуум, де теперішній момент виконує функцію часової зв'язуючої ланки для передачі культурних надбань. На відміну від людей, які живуть поза культурно-історичним контекстом, це форматує мислення під «тут і зараз». Більшість правих набирає максимальні показники за шкалами культурної ідентифікації та включеності (8-10 балів (з 10 можливих), найнижчих відміток взагалі немає), а показники лівих зосереджені в області 6-8 балів для шкал культурної ідентифікації, 3-6 балів для включеності за методикою політичної ідентичності О. Скнар. Отже, для правих включеність у політичне життя майже одночасно є надзвичайно важливою. Також вони цінують та поважають українську культурну традицію та націю, відповідно, беруть участь у видах активностей, спрямованих на її збереження та просування. Цікаво, що політична включеність на високому рівні значущості корелює з готовністю до спільних з однодумцями дій ($r=0,721$, $p \leq 0,01$), що

свідчить про, по-перше, актуальну та потенційну політичну дієвість правих, а по-друге, про в цілому сформовану громадянську позицію, що може знаходити вираження як в інституційних діях державного рівня, так і в локальних видах групових видів політичної діяльності.

Тепер звернемося до мотиваційного складника, який увійшов до представлених консолідаційних моделей, а саме, як для правих, так і лівих, визначним стає ідеологічний мотив. Щоб отримати відповідь на питання, які глибинні основи скеровують політичну поведінку та чи є політичні мотиви спільними для учасників та узгодженими серед них. За методикою А. Краснякової, ми виявляємо, що домінуючим в групі правих активістів є ідеологічний мотив, що досить узгоджується з вже проаналізованими нами результатами за іншими методиками.

Таблиця 3.2.13

Порівняльна таблиця за політичними мотивами груп правих і лівих

	праві			ліві			Значущість відмінностей
	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення	
МВ	4,28	5,50	3,178	2,22	1,50	2,629	0,001
МПСЦ	3,62	3,00	3,499	3,84	3,00	4,022	0,881
МДУ	4,00	3,00	3,162	4,74	6,00	3,155	0,241
МПС	2,72	3,00	2,315	2,52	3,00	2,597	0,614
МПП	5,07	6,00	4,175	3,42	3,00	3,881	0,053
МПВ	4,33	5,50	2,578	3,00	3,00	2,969	0,009
СМ	5,53	6,00	3,590	4,92	4,50	4,055	0,641
АМ	5,09	6,00	2,993	5,94	9,00	3,904	0,090
МГВ	6,98	6,00	2,275	4,56	4,50	3,598	0,000
ІМ	7,21	9,00	2,966	4,56	6,00	2,984	0,000

*МВ- мотив влади, МПСЦ – мотив потреби у спілкуванні, МДУ – мотив досягнення успіху, МПС – мотив підвищення статусу, МПП – мотив інтересу до політики, МПВ – мотив

партнерської взаємодії, СМ – соціальний мотив, АМ – альтруїстичний мотив, МГВ – мотив громадянської відповідальності, ІМ – ідеологічний мотив.

За результатами дослідження, проведеного з використання методики «Мотивація політичної участі» констатуємо значущі відмінності між ідеологічно право- і ліво- орієнтованими представниками ($p=0,00$, $p\leq 0,05$) за мотивами: влади, партнерської взаємодії, громадянської відповідальності, ідеологічним мотивом. Для «правих» провідними мотивами є: мотив влади (МВ), мотив партнерської взаємодії (МПВ), мотив громадянської відповідальності (МГВ), ідеологічний мотив (ІМ). Вони є яскраво вираженими і домінуючими серед групи представників правої ідеології. В цілому, праві є більш політично орієнтовані, тож в мотивах політичної участі вона теж простежуються. В моделі лівих ідеологічний мотив також має питому вагу, він навіть входить до змістовної моделі групи лівих, але у порівнянні з правими він все одно не є достатньо виразним (табл. 3.2.13).

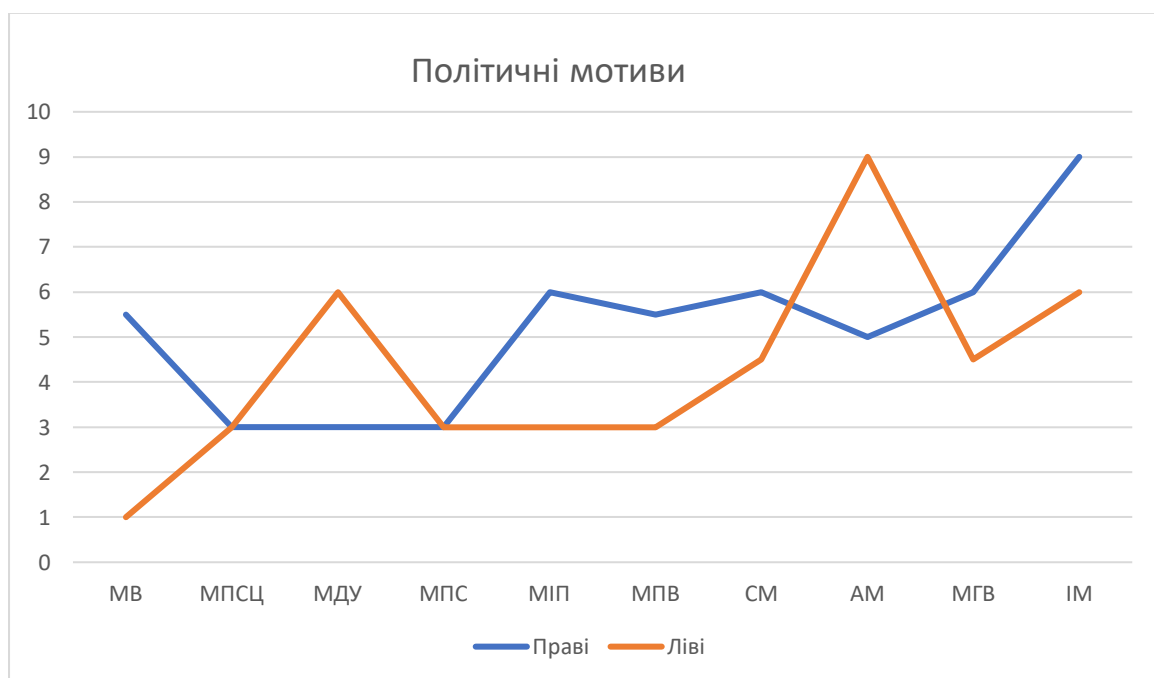

Рис. 3.2.3 Політичні мотиви правих і лівих

Представимо більш розгорнуто зміст кожного з мотивів, що візуалізовано на діаграмі (рис. 3.2.3), щоб сформулювати більш чітке явлення і звузити коридор можливих суб'єктивних інтерпретацій щодо представленого матеріалу. Так,

мотив влади (МВ) є вираженням прагнення до контролю, впливу. Мотив влади у політичній сфері резонує з особистісними пресупозиціями, а отже може спостерігатись як прояв і в інших сферах життя. Як бачимо, мотив влади не є домінуючим в жодній з груп, але при цьому суттєво вищий у групі ідеологічно право налаштованих порівняно з лівими. Мотив партнерської взаємодії (МПВ) передбачає прагнення до пошуку однодумців, закріплення себе та своїх поглядів на рівні групи, взаємопосилення. Груповий контакт в такому випадку стає умовою емоційного комфорту, підтримки, що більше відповідає полюсу конформно організованої свідомості. Посилена конкуренція з представниками протилежних поглядів передбачає потребу у безпеці та прийнятті в рамках свого ідеологічного середовища. Мотив громадянської відповідальності (МГВ) визначає громадянську спрямованість особистості, її відчуття рівня власної відповідальності за події вищого, державного рівня, а також те, наскільки особисто значущими для неї є громадянські цінності, наскільки вираженою потреба у волевиявленні як громадянина. Виражений мотив громадянської відповідальності дає право говорити про передбачення поведінки щодо запровадження громадських ініціатив. Локалізація МГВ на представленому графіку дозволяє говорити про розвинену політичну суб'єктність представників правого об'єднання. При цьому все ж провідним мотивом серед представників правої ідеології є ідеологічний мотив (ІМ). А це свідчить (і також підтверджується на матеріалах нашого розгорнутого дослідження) про сформованість ідеологічних цінностей, що стає провідним мотивом політичної участі для цієї групи. Маємо звернути особливу увагу на недоліки і навіть небезпеки, які несе в собі відмічена нами тенденція. Така надмірна впевненість у правильності обраного політичного вектору може призводити до втрати особистістю здатності реально оцінювати політичну ситуацію, суттєвої переоцінки значущості і впливовості ідей, які вона відстоює.

З показників мотивів ліво орієнтованої молоді бачимо, що вони в цілому менш виражені порівняно з групою «правих», що свідчить про загалом невисоку політичну включеність і зацікавленість серед ліво-орієнтованої

молоді у політичних процесах. У групи лівих пікова тенденція припадає на мотиви: альтруїстичний мотив (АМ), досягнення успіху (МДУ), ідеологічний мотив (ІМ). У правих домінує саме політична тенденція, ідеологія та громадянські позиції, у лівих – альтруїзм, особистий інтерес. Піковим і провідним в цій групі є альтруїстичний мотив (АМ). Його домінантність серед носіїв лівих ідей є особистісно обумовленим, оскільки як показують дослідження, ці люди є більш емпатійними, зацікавленими в реалізації інтересів кожної окремої особистості, порівняно з жертовністю і орієнтацію на досягнення вищих цілей у правих. Здатність до співчуття робить ідею допомоги іншим домінуючою. Але при цьому слід враховувати, що даний показник не дозволяє нам визначити саме ставлення особи до об'єкту допомоги. З'ясування цього аспекту неможливо в рамках методики і передбачає прояснення під час додаткового проведення глибинних інтерв'ю. Ідея особистого простежується також в ще одному вираженому у «лівих» мотиві – мотив кар'єри і досягнення успіху (МДУ). Політична участь в такому випадку розглядається як можливість задоволення інтересів, як власних, так і значущої для суб'єкта групи. Але аналізувати показники слід в комбінації, не відриваючи їх один від одного. Так, поєднання МДУ з АМ – ця комбінація свідчить про орієнтацію на інтереси групи, яку представляє суб'єкт. Ідеологічний мотив (ІМ), як і у групи «правих», теж має високий показник. Розуміємо, що обидві групи впевнені в правильності обраних ідей, що її представники відрізняються ідеологічною визначеністю, ідентифікують себе з політичною силою, до якої вони належать. Це і є причиною гострих зіткнень на політичній арені – надмірна впевненість у правильності власної думки, що стає причиною інтелектуальної сліпоты, перешкоджає доступ до раціональної сторони і контекстуальної правоти протилежної ідеологічної позиції. Цей аспект і має стати основним об'єктом психолого-політичних інтервенцій, аби послабити напругу протистояння. Ідеологічний мотив має значущу від'ємну кореляцію з цінністю демократії у правих ($r = -0,522^{**}$) – низькі показники оцінювання важливості демократії та високі – ідеологічних мотивів. А це означає, що закладений правими в ці категорії

зміст є взаємовиключним та їх ідеологія не пов'язана з цінністю досягнення демократичного стану суспільства. Серед керівних мотивів для правих також виділяється мотив громадянської відповідальності, з чого ми робимо висновок, що мотиваційна сфера співзвучна пріоритетним для правих цінностям (патріотизму, націоналізму, традиції за методикою А. Селезньової).

Становлять інтерес високі показники громадянської відповідальності та можливість віднайти можливі зв'язки з іншими досліджуваними політичними аспектами, що дозволило б поставити нові проблеми для подальшого вивчення політико-психологічних механізмів підтримки громадянської відповідальності, що відповідає актуальній для українського суспільства потребі у цілеспрямованому формуванні необхідних для громадянської відповідальності умов, чи навіть можливості закладати первинні основи для її становлення. За шкалою громадянської відповідальності є статично значущі відмінності між людьми з високою на низькою груповою ідентичністю ($p=0,00$). У респондентів з нижчими показниками групової ідентичності також нижчими є показники мотиву громадянської відповідальності. Також за громадянською відповідальністю є значущі відмінності між людьми з низькою та високою культурною ідентичністю ($p=0,00$). У респондентів з нижчою культурною ідентифікацією також нижчою є громадянська відповідальність.

Подивимось на кореляційні зв'язки. Між показниками, що нами розглядаються ($r=0,459^{**}$, $r=0,400^{**}$): чим вище рівень групової і культурної ідентичності, тим вищим є показник мотиву громадянської відповідальності (МГВ). Але кореляція не дає нам можливості визначити первинність явищ по відношенню один до одного, ми не можемо стверджувати, що є визначальним в даному випадку.

За методикою політичної солідарності, що була адаптована нами в рамках дисертаційного дослідження, і яка присвячена безпосередньо вимірюванню консолідації, у обох груп однаково високі показники (Додаток 2), що резонує з узгодженістю позицій членів груп за іншими критеріями. Значуща відмінність

спостерігається лише за питаннями: а) питання 5 («я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси групи були задоволені»), за яким вищі показники продемонстровано групою правих, б) питання 12 («важливо кидати виклик розкладу політичних сил, що стоїть на заваді моїй політичній групі»), вища оцінка лівими. Сильна групова ідентичність та високі показники в обох випадках однаково міцно і в обох випадках пов'язана з готовністю до групових дій ($p=0,637^{**}$, $p=0,612^{**}$).

Хоча методика є досить інформативною, проте, все ж не дає можливості отримати відповіді на ті питання, що були поставлені нами на початку дослідження. В ній не враховані ті складові, які виділені в нашій теоретичній моделі. Питання, сформульовані для виявлення консолідації, суттєво наближені до питань на політичну групову ідентичність (що підтверджується показниками кореляції цих методик на дуже високому рівні - $r=0,736$, $p\leq 0,01$). При цьому загальні дуже високі показники політичної солідарності за методикою (у 86% опитаних) цілком відповідають нашим, попередньо здійсненим на основі підбраного набору інструментів, висновкам щодо високої міри консолідованості груп, що нами досліджується. Цікаво, що, як і за методиками політичної і групової ідентифікації, за методикою політичної солідарності між жінками і чоловіками є значима статистична відмінність: політична солідарність жінок нижча, що також співвідноситься з попередньо представленою відмінністю за критерієм політичної ідентичності.

Надалі завдяки рисункам візуалізуємо феномен консолідації всередині ідеологічних груп. Як бачимо, погляди членів груп є дуже близькими, що утворює світоглядні сузір'я (рис.3.2.4, рис. 3.2.5). Обидві групи є досить добре передбачуваними з огляду на консолідовану позицію та розкритому завдяки дослідженню її змісту.

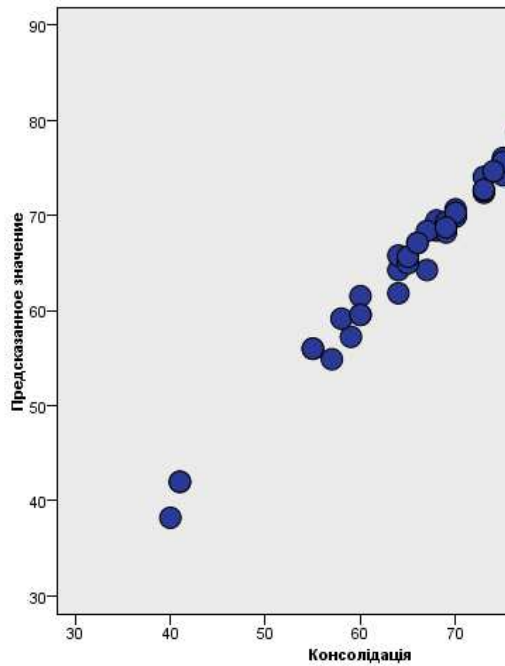

Рис. 3.2.4 Візуалізація консолідації групи правих

З метою проведення загального зрізу консолідації та отримання більшої кількості інформації щодо змісту феномену консолідації серед правих і лівих, ми також застосували метод кластеризації «міжгрупові звязки», дистанційна міра – «квадрат евклідової відстані». В результаті для правих було виділено три кластери (Додаток 11). Де в результаті отримали кластери: велику групу — це переважна більшість досліджуваних, параметри консолідації яких особливо не відрізняються між собою та є однаково високими, а отже вони становлять ядро політичної групи, до того ж дуже чисельне; та дві менших, одна з яких включає зовсім незначну кількість людей з низькими показниками солідарності. Перша та третя групи дуже відрізняються між собою — це люди з високими та низькими показниками, тоді як другу групу цілком можна назвати помірною, з показниками, що тяжіють до рівня «середнє» та «вище середнього», що дозволяє говорити про її параметричну близькість все ж до групи, виділеної в першому блоці.

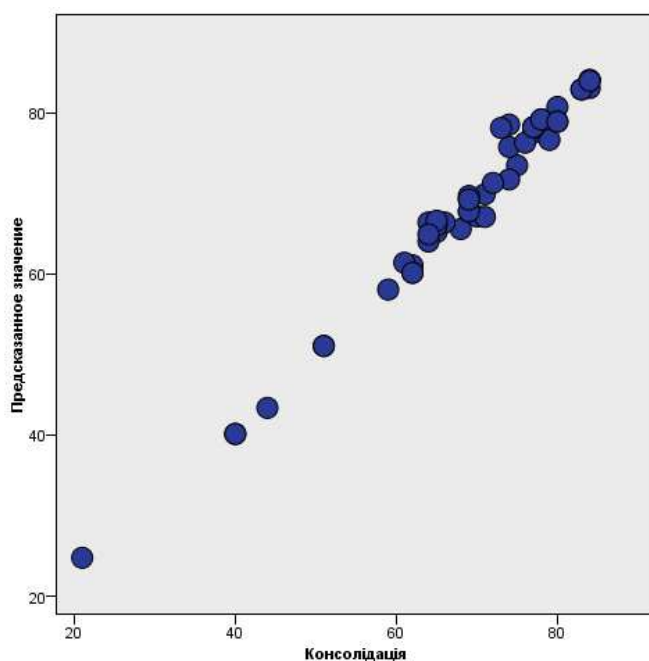

Рис. 3.2.5 Візуалізація консолідації групи лівих

За тими ж параметрами ми проводимо кластерний аналіз на вибірці групи лівих представників. У цьому випадку кількість отримали 2 кластери становиться всього: один великий, до якого увійшла абсолютна більшість (44 людини) і малий, який навіть не можна виділити як повноцінний окремий кластеру (6 людей). Для першого кластеру характерно: високі показники консолідованості, ідентичності, високий рівень політичної самоефективності (за всіма її шкалами), середня реакційність і не яскраво виражена політична ідентичність.

3.3. Зміст та структура політичної консолідації електоральних груп

Виборчий процес як акт громадянського волевиявлення базується на цінностях, орієнтирах і знаннях громадян, відображає рівень їхньої політичної культури. Вибори Президента України є суттєвим індикатором для прояву вищеперерахованих явищ політичної психології суб'єктів цього процесу. Також маємо додатково наголосити, що цінність дослідження представлених електоральних груп полягає у виділенні та вивченні ядрових структур електорату, що є стабільними навіть за умов зміни партії та політиків, яких групи наразі підтримують. Ядрові структури електорату – це люди, об'єднані спільними соціально-психологічними характеристиками, що забезпечує тривалість, передбачуваність і стабільність їхнього існування за умов трансформації політичного ландшафту [Васютинський, 1997]. Тому визначення таких груп-структур електорального поля, розуміння їх змісту є окремим великим завданням політичної психології, до вирішення якого робить внесок і представлена нами робота.

Дослідження електоральних груп проводилось нами у два етапи. Як безпосередньо під час виборів (2019 рік), так і три роки потому, оскільки напруга електорального протистояння не зникла з порядку денного. Прихильники обох політиків, незважаючи на суттєві трансформаційні зміни у сприйнятті означених політичних фігур, продовжують активно відстоювати свої позиції, що свідчить про наявність явища фанатизму, фанатичної консолідованості. Але чи є так насправді з точки зору внутрішньої організації процесу консолідованості в групах. Для цього ми, як і у випадку з вивченням ідеологічних груп, використали метод множинного лінійного моделювання. Також враховуємо дані, зібрані нами на виборах, що були більш детально представлені в попередніх наших публікаціях. Ретроспективний погляд на події та їх аналіз можуть стати інформативним ресурсом для відстеження внутрішньої динаміки політичних утворень. Отримані дані і моделі консолідації політичних груп, що були створені до початку повномасштабної

війни, допоможуть розглянути електоральне питання в ретроспективі й спробувати на основі наявних матеріалів проаналізувати і пояснити актуальну ситуацію з підтримкою колишнього та нинішнього президентів сьогодні, в часи війни, а також формувати прогнози щодо подальшої динаміки політичної поведінки груп.

Незважаючи на єдність та, на перший погляд, однотайність підтримки В. Зеленського з початку повномасштабної війни, ядрові структури електорату (П. Порошенка) все ще залишаються актуальними в своєму, а тому змістовне протистояння не є нівельованим. Тож питання умовного примирення представників різних політичних поглядів все ще залишається актуальним. Ці групи цікаві для нас тим, що вони найбільше сприяли поляризації електорату, яка є предметом активних західних досліджень в останні роки [Bond, Fleisher, 2001; Godbout, 2011; McCarty et al., 2008]. Коли виникають гостро протилежні рішення, виборці надають перевагу об'єднанню з тими, з ким їх погляди є більш сумісним, а комунікація та взаємодія, таким чином, більш комфортною. Через що можливе становлення нових, консолідованих утворень — замкнених систем, в яких посилюється позитивний образ учасників власної групи та демонізується образ протилежної. Було досліджено, наскільки прихильними своєму вибору є представлені електоральні групи, а також те, наскільки безальтернативним є здійснений ними на користь того чи іншого кандидата вибір. До того ж ми хочемо представити риси, що на емпіричному рівні ілюструють різницю між консолідацією та мобілізацією. Під час первинної розвідки перед виборами у 2019 році було з'ясовано, що електоральна група (ЕПП), учасники якої висловлювались на підтримку політика та віддали йому свій голос на виборах, проявила готовність до об'єднання зусиль з метою подальшою підтримки та громадянського супроводу колишнього Президента на політичній арені. Ми знаємо, що люди, які беруть участь в політиці поза лише актом голосування, скоріше, мають сильну партійну консолідованість [Brady et al, 2014]. Коли виборці залучені до вмотивованої системи підтримки кандидата, розвивається впевненість у власній думці, а це означає, що вони стають менш

схильні до того, щоб розглядати альтернативні позиції та діють, основувшись на своїй думці. При цьому вмотивований сенс може призводити до надзвичайної резистентності та нетолерантності.

Підтримка П. Порошенка (ЕПП) в часи первинних розвідок за темою у 2019 році, демонструвала впевненість в тому, що їх об'єднання за політичним поглядами є більш узгодженим та єдиним порівняно з групами підтримки інших політиків, що погляди «порошенківців» мають більше спільного ніж відмінного. Прихильники ж В. Зеленського (ЕПЗ) частіше констатували більшу розбіжність всередині своєї солідарної за ознакою політичного вибору групи. Електорат ЕПЗ хоча і зазначив свою готовність віддати голос та підтримувати політика на виборах, при цьому аналіз додаткових тверджень висвітлює неготовність до об'єднання та подальших спільних дій з солідарними на виборах громадянами. Таке об'єднання, скоріше за все, не є консолідованим, адже супротив цілком може не мати ідейних ціннісних основ, які б група могла запропонувати як альтернативний вектор розвитку по відношенню до того, проти якого вони виступають. Зібраний таким чином електорат цілком може включати ідеологічно поляризованих громадян, які у разі наявності прийнятних виборчих альтернатив ніколи б не перетнулись у виборчій групі. Проте, в подальших описах ми будемо спиратись на результати комплексного дослідження, що дозволить нам більш повноцінно та змістовно представити внутрішній рисунок консолідації електоральних груп.

За П. Конверсом, електоральна консолідація є мірою узгодженості позицій виборців та їх політична ідентифікація, що вписує електоральну консолідацію у виділений нами її політичний вид групового рівня [Converse, 1960]. Виходячи з соціально-психологічної організації консолідації як явища, стверджуємо, що фундаментом єдності у виборі первинною при цьому є не особистість кандидата та прихильність громадян до нього, а більшою мірою їх прагнення реалізувати сформовані цінності у політичній площині (ціннісно-орієнтаційний потенціал консолідації). За такої характеристики процесу

утворення стає мобільним, стають можливим переходи з однієї електоральної групи в іншу, в залежності від того, хто з політиків, на думку виборців, краще репрезентує цінності та бачення бажаного майбутнього. Але поглянемо на консолідаційний зміст моделей електоральних груп.

Таблиця 3.3.1

Консолідаційна модель ЕПП

Внесок до консолідації	Змістовна складова консолідації
9,6	Політичний мотив потреби у встановленні контакту
6	Категоричність
3,81	Монолітність
3,81	Уявлення про схожість політичних поглядів всередині групи
2,31	Спрямованість спілкування (з представниками своїх поглядів, з представниками протилежних поглядів)
0,54	Групова ідентичність
0,13	Цінність лібералізму
0,13	Колективна самоєфективність

Отже, до структури консолідації групи підтримки П. Порошенка увійшли такі показники: мотив потреби у спілкуванні (9,6) та категоричність (6) на перших місцях, складають основу групового утворення (табл.3.3.1). Ще на початку проведених розвідок, в теоретичній частині ми виводили відмінні характеристики, зміст консолідації та відстоювали думку про те, що консолідація істина може бути основана лише на продуктивних основах, на ціннісному ядрі, яке може бути продуктивним, спрямованим на творення. Категоричність є, скоріше, прикладом ресентименту, який не вписується в характеристики, тим паче основні, що були виведені нами стосовно соціально-психологічної природи консолідації. Об'єднання, основане на категоричності і

потребі закріпити цю категоричність у спілкуванні з однодумцями, не може бути повноцінно консолідованим в тому сенсі, який ми закладали у це соціально-психологічне поняття. Така група може діяти злагоджено, може бути дуже організованою і навіть може діяти цілеспрямованою у досягненні мети спільних інтересів, але основи, які породжують цей рух, є контрпродуктивними. Наступним визначальним аспектом є монолітність (3,81), що продовжує вже заданий тон консолідації даної електоральної групи. Під «монолітністю» слід розуміти уявлення групи щодо консолідації як зрівняння поглядів, їх однотайність. Члени такого об'єднання прагнуть однозначності, визначеності та не терплять проміжних варіантів. Монолітність означає прагнення до уніфікації поглядів, інтересів і цінностей. Це принцип чорно-білої картини світу, в якій проміжні варіанти або інші кольори сприймаються як загроза власній ідентичності, претензія на порушення власної картини світу. Уявлення про схожість поглядів всередині групи (3,81) також суттєво визначає консолідацію цієї електоральної групи. Групова ідентичність (0,54) лежить в основі також і інших консолідаційних моделей, що не дозволяє нам говорити про неї як про специфічну для цієї групи. Політична колективна самоефективність (0,13) свідчить про оцінку групою самої себе як здатну до продуктивних змін при об'єднанні зусиль з однодумцями. З'являється також і цінність лібералізму (0,13), хоч і з незначним навантаженням.

Аналіз даних ANES демонструє, що дана позиція негативізму підходить для виборців, які насправді не є достатньою мірою прихильними до своєї партії. Така позиція виборців є «ідентичністю за принципом «менше з двох зол» [3] та «негативною прихильністю» [Abramovitz, 2016]. Враховуючи ідентичність, основу на соціальному порівнянні, ставлення до своєї групи формується відносно оцінки інших груп. Наприклад, навіть якщо ставлення по відношенню до обраної партії та підтримуючих її виборців не змінюється, поляризація зростає за рахунок поглиблення більш негативного ставлення до інших. Переконавання в тому, що протилежна партія є гіршою, утримує прихильність по відношенню до своєї, незважаючи на фрустрацію.

Перебування в групі посилює в зворотному порядку категоричність, уявлення про схожість поглядів членів групи, групову ідентифікацію, мотив потреби у спілкуванні (табл 3.3.2). Розуміння факторів, які лежать в основі консолідації та закріплюють її – одне з основних завдань як запропонованої роботи, так і політичної психології сьогодення загалом. А внутрішньогрупова ригідність – одним з цільових об’єктів політико-технологічних інтервенцій. Характеристики групи, як монолітність і категоричність, стають суттєвою перешкодою на шляху до розбудови простору діалогу з представниками інших світоглядних позицій, і не лише політичних. Ригідність є досить стабільною рисою, тож її прояв спостерігається в різних аспектах. Наразі важливо зафіксувати взаємооберненість природи групового консолідаційного процесу.

Таблиця 3.3.2

Зворотний ефект впливу елементів консолідації феномен консолідації
ЕПП

Консолідація	Змістовна складова консолідації
5,64	Політичний мотив потреби у спілкуванні
5,64	Категоричність
2,85	Уявлення про схожість політичних поглядів всередині групи
1,33	Групова ідентифікація
0,46	Спрямованість спілкування (з представниками власних поглядів. З представниками протилежних поглядів)
0,46	Цінність лібералізму
0,05	Колективна самоефективність

А отже звертаючись до попередньо представленої типології консолідації, цю електоральну групу ми відносимо до типу протидіючої консолідації, яка відрізняється від ситуативної консолідації своїм від’ємним знаком, оскільки, як ми встановили, група значною мірою об’єднана ідеєю категоричності та

монолітності, що робить її функціонування сильно залежною від контексту. Ця група скоріше активізується за провокуючих умов, аніж є довготривалою в своїй єдності та стабільною за характеристиками функціонування, просування власних ідей, для впровадження яких недостатньо сформованої ціннісно-ідейної складової групи.

Далі аналізуємо консолідаційну модель групи електоральної підтримки В. Зеленського (ЕПЗ). Її пояснювальна здатність становить 85 %, що, знову ж таки, свідчить про її повноцінність та достатньо високий рівень релевантності стосовно явища, яке ми досліджуємо. При цьому метод множинного лінійного моделювання дозволяє виявити в запропонованій нами моделі певний її аспект X, тобто певну складову консолідації, яка є принципово важливою для неї, але не була врахована при побудові теоретичної моделі. Емпіричний пошук, відкриття цієї складової має стати завданням нашої подальшої наукової роботи в цьому напрямку.

Таблиця 3.3.3

Консолідаційна модель електоральної групи ЕПЗ

Внесок до консолідації	Змістовна складова консолідації
5,64	Цінність толерантності
2,85	Монолітність
2,85	Групова ідентичність
1,33	Ідентифікація з політичними поглядами
0,46	Спільний образ майбутнього України
0,05	Політичний мотив потреби у встановленні контакту
0,05	Політична самоефективність влади

В основі консолідаційної моделі цієї групи людей наступні її складники: цінність толерантності (5,64) що і цій електоральній групі є найбільш впливовим її структурним елементом, що визначає основи об'єднання (табл.3.3.3). Толерантність можна розглядати як зворотній полюс монолітності, яку ми спостерігали у попередній групі. Але при цьому вона суперечливо виходить на друге місце (2,85), а отже стверджувати більшу у порівнянні відкритість групи ми не можемо. Групова ідентифікація (2,85), ідентифікація з політичними поглядами (1,33), уявлення про майбутнє України (0,46). Якщо попередня група була агресивно консолідованою, то у випадку з об'єднанням підтримки Зеленського, ми спостерігаємо досить суперечливу картину, при описі якої складно говорити про певний чіткий консолідаційний профіль. Провідні, визначальні для консолідації структури, як цінності, мотивація є невиразними, представлені слабо і з незначною мірою навантаження. Уявлення щодо майбутнього як явище об'єднало людей, які цього майбутнього прагнуть, або бояться, але не знають яким чином досягти. Не простежується виразної позиції, стратегії цієї групи. Такі люди об'єднані, скоріше, прагненням змін, але не конкретних, спланованих, а змін актуальної ситуації. Але визначальний чинник бачення майбутнього актуалізує консолідаційні тенденції групи.

Перебування в групі, залученість до її справ, посилює відчуття приналежності. І можна бачити це на прикладі моделей попередніх груп, це явище не є специфічним для групи, яку ми наразі розглядаємо. Також ідеться про одночасне посилення толерантності (4,1) і монолітності (1,75), що є суперечливим і складним для інтерпретації результатом, що вимагає додаткових даних. Участь у групі посилює самоефективність влади (0,58) (табл.3.3.4). Залученість до участі в політичних процесах, прояв будь-якої активності посилює віру учасників у дієвість актуальної політичної сили. До речі, в жодній іншій групі показник ефективності влади не проявлявся.

Зворотний ефект впливу елементів консолідації феномен консолідації
ЕПП

Консолідація	Змістовна складова консолідації
4,127	Цінність толерантності
4,127	Групова ідентичність
1,75	Монолітність
1,75	Цінність солідарності
0,58	Ідентифікація з політичними поглядами
0,58	Політична самоефективність влади
0,06	Спільне уявлення щодо майбутнього України
0,05	Колективна самоефективність

Конформний тип консолідації, до якого тяжіє представлена електоральна група, відрізняється сформованою груповою ідентичністю, яка при цьому не підкріплена достатніми ціннісно-ідейними основами. Члени групи ототожнюють себе з нею, але лише за формою. Змістовно група не відрізняється виразною позицією, що свідчило б про об'єднання однодумців. Це, скоріше, група, яка прагне протиставити себе запропонованим варіантам на політичній арені, але при цьому не має власних артикульованих альтернатив. В цьому сенсі ми можемо говорити про об'єднання людей, що знаходяться в точці біфуркації: вони можуть як змінити власну думку щодо підтримки наразі обраного кандидата, так і сильніше закріпитись в групі, залежно від подальшої стратегії роботи з представленим соціально-психологічним особливостям консолідації групи.

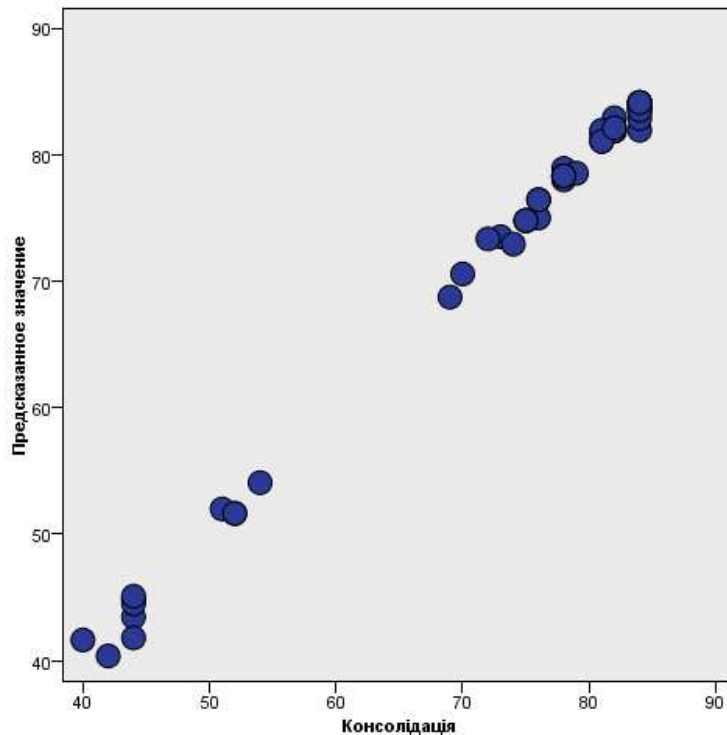

Рис. 3.3.1 Візуалізація консолідації електоральної групи ЕПІ

Візуалізація консолідованості електоральних груп наочно демонструє їхню відмінність. У групі підтримки П. Порошенка це однозначно більш інтенсивні і однозначні прояви, центр є зовсім не заповненим (рис.3.3.1). При цьому електоральна група підтримки ЕПЗ є досить розпорошеною (рис.3.3.2), особливо порівняно з попередніми представленими прикладами соціально-психологічних типів організації політичних груп. А отже, і більш складно передбачуваною. Можливі досить різні варіанти розвитку групи в залежності від того, які компоненти її групової консолідації будуть активовані, вони є рухомими і динамічними. Група підтримки ЕПЗ — це об'єднання досить різних людей, і всередині цього об'єднання немає впливових структурних елементів єдності, як ми визначили з описової моделі.

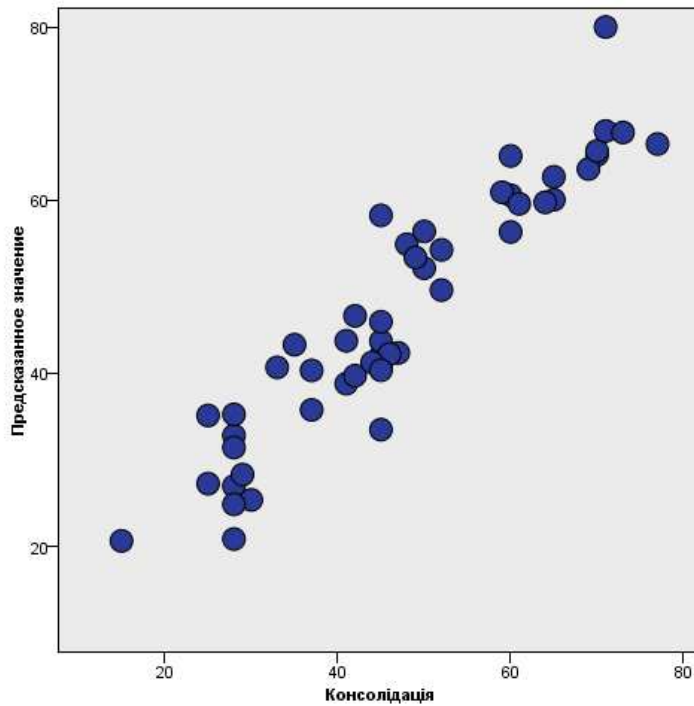

Рис. 3.3.2 Візуалізація консолідації електоральної групи ЕПЗ

Так, хоч у групи ЕПЗ немає сформованого ціннісного ядра, вона відрізняється сформованою ідентичністю, орієнтацією на політику та майбутнє України. Вираженість цих консолідаційних компонентів компенсує несформованість ціннісної складової. За таких умов можлива ефективність спільних політичних дій, в ході яких актуалізується і кристалізується ціннісний складник консолідації.

Беручи для порівняння на початку кластери ідеологічних і електоральних груп, отримуємо однозначно дуже різні моделі. Ідеологічні групи можна назвати консолідованими, оскільки вдалося встановити глибинні основи їх єдності і водночас взаємопротистояння. У випадку з електоральними групами, ціннісно основи хоч і представлені, проте не є яскраво вираженими. При цьому групи утворені за іншими критеріями: електоральна група ЕПП: категоричність, монолітність. Спираючись на попередньо здійснений теоретичний аналіз, розуміємо, що представлена модель єдності є тяжіє до типу протидіючої консолідації. Консолідація – ціннісно-орієнтаційний вид єдності, виражений у діях. А отже негативізм, категоричність не можуть бути

достатньою інтегруючою основою консолідації. У випадку з другою групою йдеться про відсутність виражених ідей, зіткнення протилежностей, що в цілому дає уявлення про хаотично зібрану групу, яка об'єднана умовами контексту, що актуалізував певні складники консолідації, але при цьому залишається несформованою її основа — цінсна єдність. На прикладі досліджуваних груп бачимо, що закладені критерії дозволяють визначати системотвірні елементи консолідації, і важливо при цьому враховувати їх градації, комбінації. В цьому і полягає основна складність дослідження консолідації саме як соціально-психологічного явища. Наразі, спираючись на виведену в ході дослідження модель, видається неможливим вивести єдиний індекс, або принаймні стабільний набір елементів консолідації. У кожній групі будуть власні, специфічні основи консолідації в межах її структури. Наприклад, виводячи ціннісно-орієнтаційну єдність як складник консолідації, неможливо наповнити її єдиним ціннісним змістом, для кожної групи будуть власні ціннісно-орієнтаційні основи. Це свідчить про те, що консолідація, зберігаючи свою структуру, є динамічним утворенням зі змінними елементами складників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У результаті аналізу отриманих даних побудовано емпіричну модель консолідації яка містить основні змістовні складники політичного консолідування, що є спільними для всіх політичних груп. Основними змістовними складниками є: а) політичний мотив потреби у встановленні контакту, б) групова ідентичність, в) уявлення щодо майбутнього України, г) патріотизм, д) націоналізм, е) монолітність як спосіб досягнення консолідації, є) цінність демократії, ж) цінність прав особистості, – все це свідчить про характер консолідованості політичних груп і спільні для них національно-патріотичні основи.

У деталізованому описі моделі визначено суперечності змісту, а також конструктивні складники, завдяки яким посилюється їхня дія. Теоретично встановлено й емпірично підтверджено, що консолідація в політичних групах функціонує за принципом відцентрових сил: рівнозначні за мірою свого впливу складники роблять внесок і посилюють консолідацію, але і вона, як емерджентно сформований центр, посилює свої компоненти.

З'ясовано, що політична консолідація є динамічним соціально-психологічним явищем, в якому зберігається форма складників, але зміст піддається трансформуванню. Це зумовлює інакшість, відмінність суспільно-політичних груп. Встановлено чотири типи консолідації за двома критеріями (динамічності, тобто умов активізації провідних компонентів консолідації та функціональної спрямованості, тобто ціннісно-орієнтаційних основ) : а) стабільна (або монолітна), б) ситуативна, в) протидіюча, д) конформна (або нарцисична).

Встановлено відмінності змістів консолідації політичних груп. Для правих активістів провідний зміст консолідації складають такі елементи: цінності миру, націоналізм, політико-культурна ідентифікація, ідеологічні мотиви, політична цінність обороноздатності держави, тоталітаризм як уявлення щодо способу досягнення консолідації. Групі правих властива стабільна, або навіть монолітна консолідація. Це люди зі сформованою

національно-патріотичною позицією, яка підтримується категоричними методами. Для них характерне відчуття причетності, ціннісно-орієнтаційна єдність, ідентифікація з великою соціальною групою (державою, нацією), пасіонарність та жертівність заради майбутнього. При цьому уявлення щодо консолідації тяжіють до полюсу «тоталітарності», що свідчить про приховане трактування консолідації як уніфікації, задля якої можливе застосування методів примусу. Ця група менше, порівняно з представниками лівих ідей, відкрита до діалогу та готовності до пошуку компромісних рішень. Їй властива згуртованість, взаємопідтримка та довготривалість за періодом свого існування. Її представники перебувають в стані готовності до активізації, включення до політичних подій, що мають національне, культурне значення. Патріотично налаштована, культурна молодь, але з рисами надмірної радикалізованості, з позитивним уявленням щодо методів примусу в якості способу вирішення гострих питань.

У групи представників лівих поглядів політична консолідація має такий зміст: цінність самовираження, ідеологічний мотив політичної участі, спрямованість спілкування, політичні цінності (такі як досягнення високого рівня економічного розвитку держави, демократія, створення умов для волевиявлення), патріотизм, групова ідентичність, цінність рівності. Цій групі притаманний стабільний тип консолідації: сформована ціннісно-орієнтаційна система, але вона, як й ідентичність, не є політизованою. На відміну від правих, і цій групі консолідація будується більшою мірою на загальнолюдських цінностях, цінності свобод і вираження кожної окремої людини. Для групи лівих провідною стає саме груповий вид ідентичності, а не політичної, порівняно з правими. Ліві є більш відкритими до діалогу, сприймання протилежних політичних поглядів, що може стати умовою розбудови консолідаційного простору.

Консолідаційна модель електоральної групи ЕПП має такий зміст: політичний мотив потреби у спілкуванні, категоричність, монолітність, уявлення про схожість політичних поглядів всередині групи, спрямованість

спілкування, групова ідентичність, цінність лібералізму, колективна самоефективність. Члени такого об'єднання прагнуть однозначності, визначеності, що значною мірою закріплені у поглядах власної групи. Політична колективна самоефективність свідчить про оцінку групою самої себе як здатної до продуктивних змін при об'єднанні зусиль з однодумцями. Цій групі властивий протидіючий тип консолідації. Основу єдності цієї групи складає протиставлення та категоричність, що є досить нестійкими об'єднувальними основами, але суттєвими щодо залучення до політичної активності на афективних засадах.

Для електоральної групи ЕПЗ консолідаційна має такий зміст: цінність толерантності, монолітність, групова ідентичність, ідентифікація з політичними поглядами, спільне уявлення щодо майбутнього України, політичний мотив потреб у спілкуванні, політична самоефективність влади. Ця група є найбільш неоднозначною, її нечіткий профіль не дозволяє встановити алгоритмізовані висновки щодо її майбутніх проявів. Вона є найбільш розпорошеною, непередбачуваною. За типологією це є конформна або нарцисична консолідація, коли сформоване ядро ідентичності не підкріплене узгодженими, яскраво вираженими ціннісно-орієнтаційними основами. Ця група об'єднана прагненням змін, але при цьому вектора цих змін, альтернативних, бажаних варіантів розвитку подій вона не пропонує.

Отже, соціально-психологічний зміст і структура моделей консолідації політичних груп свідчать про наявність специфічності в кожному окремому випадку, оскільки в жодній з груп елементи політичної консолідації не були відтворені відповідно до змісту універсальної емпіричної моделі консолідації. Це свідчить про домінантність і специфічну виразність консолідації кожної з груп. Встановлено, що ціннісно-орієнтаційні основи в структурах ідеологічних груп є ключовими при окресленні соціально-психологічного змісту консолідації. У політичній консолідації електоральних груп, вони представлені недостатньо, при цьому з такими домінантними складниками як категоричність

і монолітність, що ускладнюють процес консолідації та розбудову суспільно-політичного простору діалогу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-емпіричне узагальнення результатів дослідження соціально-психологічних особливостей консолідації політичних груп, що дає підстави сформулювати такі висновки:

1. Явище консолідації вивчається в різних галузях наукового знання, що відбито в методологічних підходах до його дослідження: соціобіологічному, соціологічному, антропологічному, політологічному, соціально-психологічному. Консолідацію трактують як механізм, форму, рівень, ознаку/властивість суспільно-політичного буття соціуму.

Зважаючи на наявні теоретико-методологічні напрацювання вважаємо, що консолідація є процесом і результатом відтворення ціннісно-орієнтаційної єдності групи за принципом кон'юнкції, яка інтегрована з соціально-політичними мотивами, образом політичного майбутнього, рефлексивним капіталом, груповою і політичною ідентичностями.

Отже, політична консолідація має шість складників, які необхідно і достатньо розкривають її соціально-психологічний зміст: а) ціннісно-орієнтаційна єдність (загальні цінності; політичні цінності: демократії, прав особистості, патріотизму і націоналізму); б) соціально-політичні мотиви (влади, потреби у встановленні контакту, інтересу до політики, партнерської взаємодії, соціальний та альтруїстичний мотиви, громадянської відповідальності, ідеологічний мотив); в) спільний образ політичного майбутнього країни; г) рефлексивний капітал групи (уявлення щодо консолідації та способів її досягнення: монолітність порівняння позицій та інтересів; політична самоефективність; образ групи у свідомості суб'єкта: уявлення про схожість і розбіжність поглядів членів групи; спрямованість спілкування (з однодумцями, носіями протилежних поглядів, рівномірне включення представників різних позицій; готовність

до спільних дій зі своєю групою та до діалогу з носіями протилежних політичних поглядів); д) групова ідентичність (відчуття приналежності, прихильність до власної політичної групи); є) політична ідентичність (включеність в політичне життя країни, ідентифікація з культурними цінностями суспільства).

2. Адаптовано інструментарій з дослідження політичної консолідації (методика «Політичної консолідації» (Political Solidarity, K. Neufeld, K. Starzuk, D. Gaucher), а також розроблено методику з дослідження уявлень про консолідацію і способи її досягнення.

3. Емпірична модель консолідації політичних груп має особливості, зокрема встановлено, що ціннісно-орієнтаційна єдність (як складник) є ключовою у соціально-психологічному змісті політичної консолідації групи. З'ясовано, що найбільш суттєвими змістовними індикаторами консолідації сучасних політичних груп є: політичний мотив потреби у встановленні контакту, групова ідентичність, спільне уявлення щодо майбутнього країни, цінності патріотизму, націоналізму, монолітність, цінності прав особистості, що свідчить про характер консолідованості політичних груп і спільні для них національно-патріотичні основи.

4. З'ясовано, що політична консолідація є динамічним соціально-психологічним явищем, в елементи складників якого піддаються трансформуванню в залежності від смислових орієнтацій груп. Це зумовлює інакшість, відмінність суспільно-політичних груп. Встановлено чотири типи консолідації за двома критеріями (динамічності, тобто умов активізації провідних компонентів консолідації та функціональної спрямованості, тобто ціннісно-орієнтаційних основ) : а) стабільна (або монолітна), б) ситуативна, в) протидіюча, д) конформна (або нарцисична).

Встановлено відмінності стильові особливості консолідації політичних груп, а саме: а) право-орієнтованих активістів: цінності миру, націоналізм, політико-культурна ідентифікація, ідеологічні мотиви,

політична цінність обороноздатності держави, тоталітаризм як уявлення щодо способу досягнення консолідації; б) ліво-орієнтованих активістів: цінність самовираження, ідеологічний мотив політичної участі, спрямованість спілкування, політичні цінності (такі як досягнення високого рівня економічного розвитку держави, демократія, створення умов для волевиявлення), патріотизм, групова ідентичність, цінність рівності; стабільний тип консолідації; в) ядерної електоральної групи підтримки П. Порошенка: політичний мотив потреби у спілкуванні, категоричність, монолітність, уявлення про схожість політичних поглядів всередині групи, спрямованість спілкування, групова ідентичність, цінність лібералізму, колективна само ефективність; протидіючий тип консолідації; г) ядерна електоральна група підтримки В. Зеленського: цінність толерантності, монолітність, групова ідентичність, ідентифікація з політичними поглядами, спільне уявлення щодо майбутнього України, політичний мотив потреб у спілкуванні, політична самоефективність влади. Ця група є найбільш неоднозначною, має нечіткий профіль; конформний консолідації.

Отже, соціально-психологічний зміст і структура моделей консолідації політичних груп свідчать про домінантність й її специфічну виразність. Встановлено, що ціннісно-орієнтаційні основи в структурах ідеологічних груп, є ключовими при окресленні соціально-психологічного змісту консолідації. Консолідаційні моделі ідеологічних груп свідчать про їх згуртованість та наявність основ, що гарантовано сприятимуть залученню групи, її активних дій, коли йдеться про принципово важливі для них питання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Нез'ясованими залишаються змістовні особливості політичної консолідації в інших політичних груп, так званих перехідних або інтегральних політичних груп; як змінюються змістовні складники при

трансформуванні політичної консолідації від малих до великих соціально-політичних об'єднань.

Список використаних джерел

1. Абульханова, Г. (2005). *Психология социального познания*. М.: Аспект Пресс.
2. Айзенк, Г. (2000). *Как измерить личность*. М.: Когито-Центр.
3. Аносов, С. (2019). Консолидация как социальный феномен: социально-философский анализ (автореф. кандидатской диссертации, специальность «социальная философия»).
4. Арендт, Х. (1996). *Истоки тоталитаризма*. М.: ЦентрКом.
5. Арендт Х., (2014). *Между прошлым и будущим: восемь упражнений в политической мысли*. Из-во института Гайдара.
6. Артемьева, Е. (2007). *Психология субъективной семантики*. Изд-во: ЛКИ.
7. Батраченко, І. (2010). Психологічні закономірності розвитку антиципації людини. (текст дис. д-ра психолог. наук).
8. Бахтин, М. (1986). *Эстетика словесного творчества*. М.: Искусство.
9. Бергер, П., Лукман Т. (1995). *Социальное конструирование реальности*. М. «Медиум».
10. Бебик, В. (2001). *Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг*. К.: МАУП.
11. Білодід, І. (1973). *Словник української мови*. К.: Наук. думка.
Електронне джерело [<http://sum.in.ua/s/konsoliduvaty>]
12. Бойчук, М. (2007). *Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії*. К.: Атлант.
13. Буркут, І., Колесников, О. (2009). *Виборчі технології: регіональний досвід*. Чернівці: Букрек.
14. Бучин, М. (2009). *Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні: монографія*. Львів: ЛІСВ.

15. Васютинський, В. (2016). Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм: монографія. Електронне джерело [https://www.academia.edu/38197485/Психологічна_правда_про_індивідуалізм_і_колективізм]
16. Васютинський, В. (1997). Досвід психосемантичного вивчення масової політичної свідомості громадян України. *Українські варіанти*, (1), 13-19.
17. Васютинський, В. (2019). Масова політична свідомість українців: моніторингове дослідження 1994-2019рр. Електронне джерело [https://cdn.fsbx.com/v/t59.270821/345349838_6409285339133954/Динамика-психосемантической_модели-1994-2019]
18. Васютинський, В. (2006). Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. *Проблеми загальної та педагогічної психології*, (8), 40-46.
19. Внучко, С. Теремко, В. (2019). Взаємодія влади та суспільства в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та програмних документів Східного партнерства. *Політологічний вісник*, (83), 79-85.
20. Войтенко, В. (1999). *Вибірчі технології у дзеркалі математики/Ін т відкритої політики*. К.: [б.в.]
21. Волков, В., Корнійчук, В., Хом'як, К. (2007). *Стратегічний виборно-проривний менеджмент*. К.: «МП Леся».
22. Выготский, Л. (1999). *Мышление и речь*. М.: Лабиринт.
23. Гай-Нижник, П. (2011). Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та в Україні. *Гілея №44* (2), 5-24.
24. Гоббс, Т. (2000). *Левіафан*. К.: Дух і Літера.
25. Гофман, И. (2004). *Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта*. М.: Институт социологии РАН.

- 26.Гофман, А. (2013). *Солидарность или правила, Дюркгейм или Хайек? О двух формах социальной интеграции*. М.: ИНИОН РАН.
- 27.Гришин, Н. (2003). *Основы проведения избирательных кампаний*. -М.: РИП-холдинг.
- 28.Данилюк, І., Буркало, Н. (2020). Психологічні особливості самоактуалізації особистості. *Психологічний часопис: науковий журнал/за ред. Максименка 2(34)*, 183-193.
- 29.Данилюк, І., Гресько, В. (2018). Особливості сприймання образу росіян українською молоддю залежно від типу етнічної ідентичності. *Український психологічний журнал: збірник наукових праць/ головн.ред. Данилюк І.: КНУ імені Тараса Шевченка. №1*, 30-40.
- 30.Дюркгейм Э., (1893). *О разделении общественного труда*. М.: Наука.
- 31.Дюркгейм, Э. (1991). *Ценности и «реальные» суждения*. М.: Канон.
- 32.Зеленько, Г. (2007). *Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України*. К.: Знання України.
- 33.Караванський, С. (1993). *Словник синонімів української мови*. К.: Орій.
- 34.Кармадонов, О. (1998). Семантика политического пространства. Опыт кросскультурного транссимволического анализа. *Журнал социологии и социальной антропологии*, (1) №4, 78-89.
- 35.Кармадонов, О. Ковригина Г. (2018). Неочевидность солидарности: проблема эмпирического изучения трудно верифицируемых социальных состояний. *Социологические исследования (10)*, 14-23.

- 36.Климанська, Л. (2007). *Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної «кухні»*. Л.: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка».
- 37.Коваленко, А., Безверха, К. (2017). Теоретичні засади визначення структури соціальної ідентичності особистості. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, (40 (43)), 80-87.
- 38.Конт О. (2001). *Дух позитивной философии*, СПб, 162 с.
- 39.Кочубейник, О. (2015). Дискурсивні процеси: як конструюється асиметричність соціальної реальності?. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, (8), 82-97.
- 40.Кочубейник, О. (2018). Локальні порядки солідарності як синдром соціальної аномії. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 2 (12), 93–110.
- 41.Кошелюк, М. (2004). *Технологии политических выборов*. СПб.: Питер.
- 42.Кравченко, С. (2019). Трактуювання явищ суспільної єдності в сучасній психології. *Збірник наукових праць Рівенського державного гуманітарного університету* (12), 121-126.
- 43.Кравченко, С., Чаплінська, Ю. (2020). Медіаобраз політика як чинник консолідації електоральних груп. *Наукові студії з соціальної та політичної психології №46* (49), 69-93.
- 44.Кравченко, С. (2020). Розробка методу з дослідження соціальних уявлень про консолідацію і способи її досягнення. *Український психологічний журнал (УПЖ) №1*(13), 122-138.
- 45.Кравченко, С., Траверсе, Т. (2020). Мотиви політичної участі ідеологічно право- і ліво- орієнтованої молоді. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, (5 (20)), 114-117.

- 46.Краснякова, А. (2008). Мотиваційні складові політичної поведінки молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей* 19 (22), 211–231.
- 47.Куліш, А., Самолевська, Н. (2006). *Вибори, агітація, медіа: Практичні поради керівникам виборчих штабів*. К.: Незалежна громадська PR-мережа України.
- 48.Куницький, М. (2018). Детермінанти та прояви політичної поведінки в умовах демократичної трансформації суспільства» за напрямом «політична культура та ідеологія. [докторська дисертація]
- 49.Леонт'єв, А. (1971). *Потребности, мотивы, эмоции*. М.М.
- 50.Леви-Брюль, Л. (2005). *Первобытное мышление. Общая психология: тексты*. М: УМК «Психология».
- 51.Леонт'єв, А. (1975). *Деятельность. Сознание. Личность*. М.: Политиздат.
- 52.Лиотар, Ж. (1979). *Состояние постмодерна*. М.: АЛЕТЕЙЯ.
- 53.Липпман, У. (2004). *Общественное мнение*. Институт Фонда «Общественное мнение».
- 54.Липсет, С. (1959). *Политический человек. Социальные основания политики*. М. Интермедиадор.
- 55.Локосов, В., Шульц, В. (2008) *Основания консолидации общества (социологические аспекты)*. М.: РИЦ ИСПИ РАН.
- 56.Лотман, Ю. (2004). *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров*. СПб.: Искусство.
- 57.Луцишин, Г. (2012). Національна консолідація як основа формування та розвитку української політичної нації. *Українська політична нація: проблеми становлення*, 150-156.
- 58.Ляшенко, Т. (1998). *Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні. Політична*

система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. К.: Парламентське вид-во.

59. Майборода, О. (2018). *Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь*. Київ. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України,.
60. Найдьонова, Л. (2005). Соціальний та рефлексивний капітал територіальних спільнот як чинник суспільних перетворень. *Наук. зап. І-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 26 (3), 196-203
61. Найдьонова, Л. (2008). Індивідуальний внесок в розвиток рефлексивного капіталу професійної психологічної спільноти. *Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.*—Луцьк, 196-203.
62. Николко, М. (2008). В поисках солидарности: измерение социального капитала группы в условиях политической нестабильности. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Философия. Социология»*, 60 (1), 364-371.
63. Ожегов, С. (2001). *Толковый словарь русского языка*. М: Азбуковник.
64. Окатов, А. (2017). Проблема социальной солидарности в классической социологии. *Вестник Тамбовского университета*, 1 (9), 57-65.
65. Петрунько, О. (2014). Імплицитні моделі консолідації громадської думки у свідомості студентської молоді. *Проблеми політичної психології*, (1), 75-86.

- 66.Перевізій, В. (2013). Соціальна мобілізація: інтеграційний та дезінтегруючий потенціали. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України*, 251-161.
67. Майборода, О., Пирожков, (2017). *Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь*. К.: НАН України.
- 68.Пирожков, С. (2018). Україна: шлях до консолідації суспільства. [Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 18 квітня 2018 року].
- 69.Поліщук, Ю. (2018). Види суспільної консолідації у підходах вітчизняних дослідників. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*, (3-4), 73-93.
- 70.Поліщук, Ю. (2018). Суспільна консолідація як важливий фактор цивілізаційного вибору України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*, (2), 120-133.
- 71.Полюшкевич, О. (2015). Социальная эмпатия: вопросы консолидации общества. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены №6 (130)*, 3-18.
- 72.Поппер, К. (1994). Відкрите суспільство та його вороги. К.: Основи.
- 73.Рафальський, О. (2018). Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- 74.Рафальський О., Войналович В., Рябчук М. (2020). *Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- 75.Риженко Є. (2008). Інтегративна ідеологія як чинник консолідації українського суспільства. [автореф. дис. канд. політ. наук. Київ].

- 76.Рорти, Р. (1996). *Случайность, ирония и солидарность*. М.: Феноменология.
- 77.Руссо, Ж. (2001). Про суспільну угоду, або принципи політичного права. К.: Port-Royal.
- 78.Сариева, И. (2018). Как измерить воспринимаемую политическую эффективность? Трехкомпонентная шкала. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 15(3), 477-490.
- 79.Селезнева, А. (2017). Трансформация политических ценностей: политико-психологический анализ. [Диссертация, специальность «политическая психология»] МГУ им. Ломоносова М.
- 80.Соснюк, О., Остапенко, І. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*, (2), 164-176.
- 81.Соснюк, О. Остапенко, І. (2015). Психосемантичний аналіз особливостей сприймання студентською молоддю іміджу сучасних політиків. *Проблеми політичної психології*, (2), 254-261.
- 82.Соснюк, О., Остапенко, І. (2015). Порівняльний аналіз особливостей сприймання молоддю іміджу українських та зарубіжних політиків. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, (27).
- 83.Спенсер, Г. (1876). *Основания социологии*. М.: Хрестоматия.
- 84.Спиноза, Б. (1957). *Политический трактат*. М.: Избранные произведения.

- 85.Скнар, О. (2006). Особливості політичної ідентичності старшокласників. *Наук.-метод.посіб «Політична освіта у сучасній школі: психологічна модель»*, 62-72.
- 86.Суший, О. (2018). Консолідаційно-деконсолідаційна поліритмія українського націєтворення. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 1(11), 209-237.
- 87.Суший, О. (2019). Націєтворчий процес у координатах соціетальної кризи в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології : збірник статей*, 43 (46), 7-19.
- 88.Суший, О. (2020). Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення: нотатки на полях завершеної теми. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 27-35.
- 89.Траверсе, Т. М. (2013). Політичне мислення у контексті діахронічного аспекту діяльності–її задачної структури. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, (21).
- 90.Траверсе, Т. М. (2015). Психологічні детермінанти помилок політичного мислення. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, (2), 332-338.
- 91.Фролов, П. (2014) Громадська думка: критерії та моделі консолідації. *Наукові студії з соціальної та політичної психології* (4), 234-244.
- 92.Фуко, М. (1996). *Археологія знання*. Київ: Ника-Центр.
- 93.Хамітов, Н. (2017). Творення людяності як головна мета суспільної консолідація в Україні. *Збірник XIV Всеукраїнська*

науково-практична конференція «Людяність творчості як творчість людяності», 235-238.

94. Чуніхіна, С. (2022). Політичне лідерство і колективні емоції в умовах війни. Міжгрупова взаємодія в умовах ідентичності, картини світу, долання травм. *Матеріали круглого столу за редакцією Горностая П., Чорної Л.*, 63-66.
95. Шайгородський Ю., Михальченко, М. (2006). Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України?. *Політичний менеджмент*, (6), 18-28.
96. Шайгородський, Ю. (2019). *Ціннісно-сміслові основи реформування українського суспільства. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 271-300.
97. Шайгородський Ю., (2021). Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 332-367.
98. Шмитт, К. (2021). *Понятіе политического*. Киев: «КНТ».
99. Шмиттер Ф. (1996). Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. *Полис*. (5), 16—27.
100. Шульга, М. (2018). *Збій соціальної матриці.: монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України. 284 с.
101. Яницкий, С. (2000). *Ценностные ориентации личности как динамическая система*. Кемерово: Кузбассвузиздат.
102. Українське націєтворення: між конфліктом і консенсусом: Тези доповідей, виступів і пропозицій учасників II Круглого

- столю (18 квітня 2019 р.). За ред. Суший, О. К.: ІСПП НАПН України. 84 с.
103. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. (2016). Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 16 грудня 2016 р. Центр Разумкова.
104. Abela, A. M. (2004). Solidarity and religion in the European Union: A comparative sociological perspective. *The Value (s) of a Constitution for Europe*, 71-101.
105. Abramowitz, A., & Webster, S. (2016). The rise of negative partisanship and the nationalization of U.S. elections in the 21st century. *Electoral Studies*, 41, 12–22.
106. Abric, J. (1987). *Cooperation, competition et representations sociales*. Cousset: Del Val.
107. Altemeyer, B. (1983). *Right-wing authoritarianism*. Univ. of Manitoba Press.
108. Abrick, J-C. (2001). *A structural approach to social representations*. Ed. By K. Deaux, G. Philogene. Oxford: Blackwell Publisher.
109. Aichholzer, J., Danner, D., Rammstedt, B. (2018). Facets of personality and “ideological asymmetries”. *Journal of Research in Personality*, 77, 90-100.
110. Altemeyer, B. (1983). *Right-wing authoritarianism*. Univ. of Manitoba Press.
111. Ariely, G. (2013). Does Diversity Erode Social Cohesion? Conceptual and Methodological Issues. *Political Studies*, 62(3), 573–595.
112. Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. Basic Books, New York. P. 138

113. Axelrod, R. (2015). *Structure of decision: The cognitive maps of political elites*. Princeton university press.
114. Badaan, V., Jost, J.(2020). Conceptual, empirical, and practical problems with the claim that intolerance, prejudice, and discrimination are equivalent on the political left and right. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 229-238.
115. Baray, G., Postmes, T., Jetten, J. (2009). When I equals we: Exploring the relation between social and personal identity of extreme right-wing political party members. *British Journal Of Social Psychology*, 48(4), 625–647.
116. Bauman, Z. (2001). *The individualized society*. Cambridge, UK: Polity Press.
117. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
118. Becker, J., Tausch, N., Wagner, U. (2011). Emotional Consequences of Collective Action Participation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37 (12).
119. Bakker, B., Schumacher, G., Rooduijn, M., (2018). The populist appeal: Personality and antiestablishment communication. *Unpublished manuscript*.
120. Berger, A. (2007). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. DIANE Publishing Company.
121. De Beer, P., Koster, F. (2009). *Sticking together or falling apart?: Solidarity in an era of individualization and globalization*. Amsterdam University Press.
122. Berger, P., Luckmann, T. (1979). *The social construction of reality*. Harmondsworth: Peregrine.

123. Bond, J., Fleisher, R. (2001). The polls: Partisanship and presidential performance evaluations. *Presidential Studies Quarterly*, 31(3), 529-540.
124. Botterman, S., Hooghe, M., Reeskens, T. (2011). “One Size Fits All”? An Empirical Study into the Multidimensionality of Social Cohesion Indicators in Belgian Local Communities. *Urban Studies*, 49(1), 185–202.
125. Bowles, S., Gintis, H. (2011). *A cooperative species: Human reciprocity and its evolution*. Princeton University Press.
126. Brady, H., Schlozman, K., Verba, S. (2014). Political Mobility and Political Reproduction from Generation to Generation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 657(1).
127. Brewer, M. (2001). *The Social Psychology of Intergroup Solidarity: From Theory to Science*. Blackwell Publishers
128. Broockman, D. (2014). Mobilizing candidates: Political actors strategically shape the candidate pool with personal appeals. *Journal of Experimental Political Science*, 1(02):104–119.
129. Bruner, J. (1960). *The Process of education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
130. Bultmann, D. (2018). The social structure of armed groups. Reproduction and change during and after conflict. *Small Wars & Insurgencies*, 29(4), 607–628.
131. Cairns, E., Niens, U. (2014). *Political identity and solidarity in the Northern Ireland peace process*. Cambridge: Cambridge University Press.
132. Cameron, J. (2004). A Three-Factor Model of Social Identity. *Self and Identity*, 3(3), 239–262.

133. Campbell, D. (1958). Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregates of persons as social entities. *Behavioral Science* (3), 14–25.
134. Campbell, A., Converse, P., Warren, E., Stokes, M. (1960). The American Voter. *Political Science: Political behavior and public opinion*. P.575
135. Castano, E. (2019). *Political Solidarity: A Psychological Perspective*. Oxford University Press.
136. Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
137. Caprara, G. V., Vecchione, M. (2018). On the left and right ideological divide: Historical accounts and contemporary perspectives. *Political Psychology*, (39), 49–83.
138. Caprara, G., Vecchione, M., Capanna, C., Mebane, M. (2009). Perceived political self-efficacy: Theory, assessment, and applications. *European journal of social psychology*, 39 (6), 1002-1020.
139. Caprara, G., Vecchione, M., Schwartz, S., Schoen, H., Bain, P., Silvester, J., ... & Caprara, M. (2017). Basic values, ideological self-placement, and voting: A cross-cultural study. *Cross-Cultural Research*, 51(4), 388-411.
140. Carsten, K. De Dreu, Balliet, D., Halevy, N. (2014). Parochial Cooperation in Humans: Forms and Functions of Self-Sacrifice in Intergroup Conflict. *Advances in Motivation Science*, (1), 1-47.
141. Clemence, A. (2001). *Social positioning and social representations*. Oxford: Blackwell Publishers. P. 83-85
142. Connors, E. C. (2019). *The Social Dimension of Political Values*. *Political Behavior*, 42(3), 961-982.

143. Converse, P. (1964). *The Nature of Belief Systems in Mass Publics. In Ideology and Discontent*, ed. David Apter. New York: Free Press.
144. Converse, P. (2006). The nature of belief systems in mass publics. *Critical Review* (18), 1-74.
145. Chayinska, M., Minescu, A., McGarty, C. (2017). Political solidarity through action (and inaction): How international relations changed intracultural perceptions in Ukraine. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(3), 396–408.
146. Coleman, J. (1990). *Foundation of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
147. Cortland, C., Craig, M., Shapiro, J., Richeson, J., Neel, R., & Goldstein, N. (2017). Solidarity Through Shared Disadvantage: Highlighting Shared Experiences of Discrimination Improves Relations Between Stigmatized Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*. [online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/pspi0000100>]
148. Darwin, C. (1873). *Origin of certain instincts. Nature*. A weekly Illustrated Journal of Science (7). 417-418
149. Delhey, J., Boehnke, K., Dragolov, G., Ignácz, Z. S., Larsen, M., Lorenz, J., & Koch, M. (2018). Social Cohesion and Its Correlates: A Comparison of Western and Asian Societies. *Comparative Sociology*, 17(3-4), 426–455.
150. Dewsbury, D. (2007). *RICHARD W. BURKHARDT, JR, Patterns of Behavior: Konrad Lorenz, Niko Tinbergen, and the Founding of Ethology*. Chicago and London: University of Chicago Press,
151. Doise, W. (2001). *Human rights studied as normative social representations*. Oxford: Blackwell Publishers.

152. Devine, C. (2015). Ideological social identity: Psychological attachment to ideological in-groups as a political phenomenon and a behavioral influence. *Political Behavior*, 37(3), 509-535.
153. Dickes, P., Valentova, M., & Borsenberger, M. (2010). Construct validation and application of a common measure of social cohesion in 33 European countries. *Social indicators research*, 98(3), 451-473.
154. Druckman, J. N., Peterson, E., & Slothuus, R. (2013). How elite partisan polarization affects public opinion formation. *American Political Science Review*, 107(1), 57-79.
155. Dragojevic, M., Giles, H. (2014). Language and interpersonal communication: Their intergroup dynamics. *Handbook of interpersonal communication*, 29-51.
156. Ellemers, N., Kortekaas, P., & Ouwerkerk, J. W. (1999). Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. *European journal of social psychology*, 29(2-3), 371-389.
157. Evans, G., Neundorf, A. (2018). Core Political Values and the Long-Term Shaping of Partisanship. *British Journal of Political Science*, 1–19.
158. Federico, C. M., & Ekstrom, P. D. (2018). The political self: How identity aligns preferences with epistemic needs. *Psychological Science*, 29(6), 901-913.
159. Feitosa, J., Salas, E., & Salazar, M. R. (2012). Social identity: Clarifying its dimensions across cultures. *Psihologijske teme*, 21(3), 527-548.
160. Feldman, S. (2003). Values, ideology, and the structure of political attitudes. In D. O. Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Eds.), *Oxford handbook of political psychology* (pp. 477–508). Oxford University Press.

161. Ferrera, M., Burelli, C. (2019). Cross-National Solidarity and Political Sustainability in the EU after the Crisis. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57(1), 94–110.
162. Ferrera, M., Rhodes, M., Sabani, L. (2017). *Solidarity in Europe: Citizens' Responses in Times of Crisis*. Springer International Publishing.
163. Fetchenhauer, D., Flache, A., Buunk, A. P., & Lindenberg, S. (Eds.). (2006). *Solidarity and prosocial behavior: An integration of sociological and psychological perspectives*. Springer Science + Business Media.
164. Fiorina, M. (1981). *Retrospective Voting in American National Elections*. Yale Univ Pr.
165. Fiorina, M., Abrams, S., Pope, J. (2008). Polarization in the American Public: Misconceptions and Misreadings. *The Journal Of Politics*, 70 (2), 556–560.
166. Fiske, S. Taylor, S.(1991). *Social cognition* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
167. Flament, C. (1994). Structure, dynamique et transformation des représentations sociales. In J.-C. Abric (Ed.), *Pratiques sociales et représentations* (pp. 37–57). Paris: Presses Universitaires de France.
168. Fletcher, R., Jenkins, J. (2019). Polarisation and the news media in Europe. *European Parliamentary Research Service*, 1–49
169. Fuchs, D. Klingemann, H.-D. (1990). *The Left-Right Schema. Study of Political Orientations in three Western Democracies*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
170. Gerber, A., Huber, G., Doherty, D., Dowling, C. (2011). The big five personality traits in the political arena. *Annual Review of Political Science*, 14, 265-287.

171. Gimpel, J. (2003). *Partisan Hearts and Minds: Political Parties and the Social Identities of Voters*. Yale University Press, 2002.
172. Glasford, D., Calcagno, J. (2012). The conflict of harmony: Intergroup contact, commonality and political solidarity between minority groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 323–328.
173. Godbout, J., Høyland, B. (2011). Coalition voting and minority governments in Canada. *Commonwealth & Comparative Politics*, 49(4), 457-485
174. Goodwin, J., Jasper, J. M. (2009). *The social movements reader: Cases and concepts*. MA: Wiley-Blackwell.
175. Goren, P. (2005). Party Identification and Core Political Values. *American Journal of Political Science*, 49(4), 881–896.
176. Goren, P. (2012). *Political values and political awereness*. *Critical Review*, 24(4), 505–525.
177. Grönfeldt, B. (2016). Self-efficacy beliefs and young people's political participation [Docroral dissertation].
178. Groenendyk, E. (2018). Competing motives in a polarized electorate: Political responsiveness, identity defensiveness, and the rise of partisan antipathy. *Political Psychology*, 39, 159-171.
179. Harari, Yuval N. (2015). *Sapiens : a brief history of humankind*. New York :Harper. P. 353
180. Hazan, R. (2003). Introduction: Does cohesion equal discipline? Towards a conceptual delineation. *The Journal of Legislative Studies*, 9(4), 1-11.
181. Hetherington, M., Weiler, J. (2009). *Authoritarianism and polarization in American politics*. Cambridge University Press.
182. Heiss, R., Schmuck, D., Matthes, J. (2019). What drives interaction in political actors' Facebook posts? Profile and content predictors of

- user engagement and political actors' reactions. *Information, communication & society*, 22(10), 1497-1513.
183. Hirsh, J., DeYoung, C., , Xu, X., & Peterson, J. (2010). Compassionate liberals and polite conservatives: Associations of agreeableness with political ideology and moral values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(5), 655-664.
184. Horatiu, M. (2012). Measuring Social Solidarity. Some Research Notes. *Social Change Review* 10(1). 71-90.
185. Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British journal of social psychology*, 45(1), 65-86.
186. Howarth, C. (2018). *The social psychology of solidarity and division*. Routledge.
187. Huddy, L., Mason, L. Aaroe, L. (2015). Expressive Partisanship: Campaign Involment, Political Emotion, and Partisan Identity. *American Political Science Rewiew*, 109(1). 1-17.
188. van Houwelingen, P., Iedema, J., Dekker, P. (2019). Convergence on political values? A multi-level analysis of developments in 15 EU countries 2002-2016. *Journal of European Integration*, 41(5), 587-604.
189. Iglehart, R. Klingemann, H.-D. (1976). *Party Identification, Ideological Preference and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics*. London; New York: Wiley
190. Jacoby, W. (2006). *Value Choices and American Public Opinion.* , 50(3), 706–723.
191. Janmaat, G., Braun R. (2009). Diversity and Postmaterialism as Rival Perspectives in Accounting for Social Solidarity: Evidence from International Surveys. *International Journal of Comparative Sociology*, 50 (1), 39– 68.

192. Jasper, J. (2015). Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research. *Annual Review of Sociology*, 41, 285-303.
193. Jost, J. (2006). The end of the end of ideology. *American psychologist*, 61(7), 651.
194. Jost, J., Federico, C., Napier, J.(2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual review of psychology*, 60(1), 307-337.
195. Jost, J. (2017). Ideological asymmetries and the essence of political psychology. *Political psychology*, 38(2), 167-208.
196. Jost, J., Glaser, J., Sulloway, F., Kruglanski, (2018). *Political conservatism as motivated social cognition*. Routledge.
197. Jost, J. (2021). *Left and Right: The Psychological Significance of a Political Distinction*. Oxford University Press.
198. Jost, J. (2021). *Left and Right. The Psychological Significance of a Political Distinction*. Oxford University Press. 280 P.
199. Howarth, C. (2018). *The Social Psychology of Solidarity and Division*. Routledge.
200. Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Pres
201. Iyer, A. (2018). *Solidarity and Social Change: The Role of Intersectionality in Shaping Collective Action*. Palgrave Macmillan.
202. Kankaraš, M., & Moors, G. (2009). Measurement Equivalence in Solidarity Attitudes in Europe. *International Sociology*, 24(4), 557–579.

203. Kelly, C. (1988). Intergroup differentiation in political context. *British Journal of social Psychology* (27), 319-332.
204. Kerner, I. (2018). *Solidarity across Difference Lines. Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 25(1), 44–49.
205. Kiess, J., Trezn, H. (2019). Ties of solidarity and the political spectrum: partisan cleavages in reported solidarity activity across Europe. *American Behavioral Scientist*, 63(4), 459-474.
206. Kirke C. (2010). Military Cohesion, Culture and Social Psychology. *Defense & Security Analysis* (26), 143–159.
207. Klandermans, B., van Stekelenburg, J. (2013). *Social Movements and the Dynamics of Collective Action*. Oxford Handbooks Online.
208. Klandermans, B. (2019). *Political Solidarity*. Oxford University Press.
209. Klandermans B., de Weerd, M. (2000). Group identification and political protest. In Stryker S., Owens T., White R. (Eds.), *Self, identity, and social movements* (pp. 68–90). University of Minnesota Press.
210. Kray, L. (2020). *Political Solidarity: What It Is and Why We Need It*. Oxford University Press.
211. Kramer, G. (1971). Short-Term Fluctuations in U.S. Voting Behavior, 1896–1964. *American Political Science Review*, 65(1), 131-143.
212. Laurence, J. (2011). The effect of ethnic diversity and community disadvantage on social cohesion: A multi-level analysis of social capital and interethnic relations in UK communities. *European Sociological Review*, 27(1), 70-89.
213. Lazarsfeld, P., Berelson, B., Gaudet, H. (1944). *The people's choice*. Duell, Sloan & Pearce.

214. Leach, C., van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M., Pennekamp, S., & Doosje, B. et al. (2008). Group-level self-definition and self-investment: A hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 95(1), 144–165.
215. Lelkes, Y., Westwood, S. J. (2017). The Limits of Partisan Prejudice. *The Journal of Politics*, 79 (2), 485–501.
216. Lorenz, K. (1995). *Comparative Behavioral Research*. MIT Press (MA).
217. Luhtanen, R., Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and social psychology bulletin*, 18(3), 302-318.
218. Lockwood, D. (1964). 'Social Integration and System Integration' in G. K. Zollschan and H. W. Hirsch (eds.) *Explorations in Social Change*. Boston: Houghton Mifflin.
219. Louis, W., Thomas, E., Chapman, C., Achia, T., Wibisono, S., Mirnajafi, Z., & Droogendyk, L. (2019). Emerging research on intergroup prosociality: Group members' charitable giving, positive contact, allyship, and solidarity with others. *Social and Personality Psychology Compass*, (13), 1-16.
220. Lupton, R., Smallpage, S., Enders, A. (2020). Values and political predispositions in the age of polarization: Examining the relationship between partisanship and ideology in the United States. *British Journal of Political Science*, 50(1), 241-260.
221. McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press.
222. Maddux, J., Gosselin, J. (2012). *Self-efficacy*. The Guilford Press.

223. Mason, L. (2015). "I Disrespectfully Agree": The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization. *American Journal of Political Science*, 59(1), 128–145.
224. Mayer, S. (2017). How negative partisanship affects voting behavior in Europe: Evidence from an analysis of 17 European multi-party systems with proportional voting. *Research & Politics*, 4(1), 1-7.
225. Meyer, D., Whittier, N. (1994). Social movement spillover. *Social Problems*, 41(2), 277-298.
226. Melucci, A. (1995). The process of collective identity. In H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), *Social movements and culture* (pp. 41-63). Minneapolis: University of Minnesota Press.
227. McCann, J. (1997). Electoral Choices and Core Value Change: The 1992 Presidential Campaign. *American Journal of Political Science* 41(2), 545-563.
228. Molm, L. (2010). The structure of reciprocity. *Social psychology quarterly*, 73(2), 119-131.
229. McCarty, N., Poole, K., Rosental, H. (2008). *Polarized America: The Dace of Ideology and Unequal Riches*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
230. Mirels, H., Dean, J. (2006). Right-wing authoritarianism, attitude salience, and beliefs about matters of fact. *Political Psychology*, 27(6), 839-866.
231. Morgan, G., Mullen, E., Skitka, L. (2010). When values and attributions collide: Liberals' and conservatives' values motivate attributions for alleged misdeeds. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(9), 1241-1254.
232. Morell-Mengual, V., Gil-Llario, M., Castro-Calvo, J. (2016). Construction and validation of a self-efficacy scale for latex barrier use. *The Spanish Journal of Psychology*, 19.

233. Moscovici, S. (1995). *Solidarity: A Social Psychological Analysis*. Polity Press.
234. Moscovici, S. (2000) *The phenomenon of social representations // Social representations: Explorations in social psychology*. Ed. by G. Duveen. New York: New York University Press.
235. Neufeld, K., Starzyk, K., Gaucher, D. (2019). Political Solidarity: A Theory and a Measure. *Journal of Social and Political Psychology*, 7, 726–765.
236. Osa, M. E. (2003). *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
237. Ostrom, T., Skowronski, J., Nowak, A. (1994). The cognitive foundation of attitudes: It's a wonderful construct. In P.G. Devine, T.M. Ostrom, & D.L. Hamilton (Eds.), *Social cognition: Impact on social psychology* (pp. 195–257). Orlando, FL: Academic Press.
238. Parsa, M. (1985). Economic development and political transformation. *Theory and Society*, 14(5), 623–675.
239. Parsons, T. (1961). *Theories of Society: Foundation of Modern Sociological Theory*. The Free Press of Glencoe.
240. Park, J., Vani, P., Saint-Hilaire, S., Kraus, M. (2022). Disadvantaged group activists' attitudes toward advantaged group allies in social movements. *Journal of Experimental Social Psychology* (98), 1-62.
241. Petrenko, V. , Mitina, O. (1997). *The psychosemantic approach to political psychology: Mapping Russian political thought*. *American and Post-Soviet Perspectives on Contemporary Issues in Psychology*. Oxford University Press.
242. van Prooijen, J. (Ed.). (2021). *The psychology of political polarization*. Routledge.

243. van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. (2019). Psychological features of extreme political ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 159–163.
244. Pierson, P. (2011). Politics in time. In *Politics in Time*. Princeton University Press.
245. Piven, F., Cloward, R. (1977). *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*. New York: Vintage Books.
246. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Culture and Politics*, 223–234.
247. Radtke, K. (2007). Transnational Solidarity in the Face of Humanitarian Crises: Trends in Voluntary Giving in Germany. International Studies Association 48th Annual Convention, Chicago.
248. Rand, D., Nowak, M. (2013). Human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, 17(8), 413–425.
249. Roccas, S., Brewer, M. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review* (6), 88-108.
250. Quenza C. (2005). On structural approach to social representations. *Theory and Psychology* 15 (1), 77-100.
251. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, NY: Free Press.
252. Różycka-Tran, J., Piotrowski, J. P., Żemojtel-Piotrowska, Yahiiaev, I. (2019). Belief in a zero-sum game and subjective well-being across 35 countries. *Current Psychology*.doi:10.1007/s12144-019-00291-0
253. Rose, R., Mishler, W. (1998). Negative and positive party identification in post-communist countries. *Electoral studies*, 17(2), 217-234.
254. Russell, M. (2014). *Parliamentary party cohesion: Some explanations from psychology*. *Party Politics*, 20(5), 712–723.

255. Saab, R., Tausch, N., Spears, R., & Cheung, W.-Y. (2014). *Acting in solidarity: Testing an extended dual pathway model of collective action by bystander group members. British Journal of Social Psychology, 54(3), 539–560.*
256. Saint-Laurent, C. Obradovic S., Carriere K. (2018). *Imaging Collective Futures: Perspectives From Social, Cultural and Political Psychology.* Springer Verlag.
257. Sandel, M. (2009). *Justice: Whats the Right Thing to Do?.* New York.
258. Sani, F. (2007). Perceived collective continuity: seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology 37 (6), 1118-1134.*
259. Sanín, F., Wood, E. (2014). Ideology in civil war. *Journal of Peace Research, 51(2), 213–226.*
260. Sapolsky, R. (2017). *Behave: the biology of humans at our best and worst.* New York, Penguin Press.
261. Sargisson, R., De Groot, J. (2020). The relationship between Sociodemographic and environmental Values Across Seven European Countries. *Frontiers in Psychology (11), 1-13.*
262. Sarieva, I. (2018). How to measure perceived political efficacy? A three-component scale. *Psychology. Journal of the Higher School of Economics, 15(3), 477.*
263. Schulz, W. (2005). *Mathematics Self-Efficacy and Student Expectations: Results from PISA 2003. Online Submission.*
264. Scruton, R. (2017). *Conservatism.* Profile Books, Main edition.
265. Schacter, D., Addis, D. (2007). *The cognitive neuroscience of constructive memory: remembering the past and imagining the future. Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 362(1481), 773–786.*

266. Schoonvelde, M., Schumacher, G., & Bakker, B. N. (2019). Friends with text as data benefits: Assessing and extending the use of automated text analysis in political science and political psychology. *Journal of Social and Political Psychology*, 7(1), 124–143.
267. Schwartz S. (1992) *Universals in the content and structure of values*. In: *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press. Vol. 25.
268. Schwartz, S. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19–45.
269. Schwartz, S., Caprara, G. Vecchione, M. (2010). Basic Personal Values, Core Political Values, and Voting: A Longitudinal Analysis. *Political Psychology*, 31, 421–452.
270. Sheffer, L. (2018). *Behavioural foundations of elite politics: How individual-level characteristics shape the decision making of elected politicians* [Doctoral dissertation, University of Toronto (Canada)]
271. Sherif, M. (1978). The Psychology of Social Solidarity. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 371-388). Academic Press.
272. Simon, B. (1998). Individuals, groups, and social change: On the relationship between individual and collective self-interpretations and collective action. In C. Sedikides & J. Schopler (Eds.), *Intergroup cognition and intergroup behavior* (pp. 257-282). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
273. Simon, B., Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319–331.

274. Simon, H. (1990). Bounded rationality. In *Utility and probability* (pp. 15-18). Palgrave Macmillan, London.
275. Somers, M. R. (1993). Citizenship and the place of the public sphere: Law, community, and political culture in the transition to democracy. *American Sociological Review*, 58(5), 587-620.
276. Soss, J. (1999). Lessons of welfare: Policy design, political learning, and political action. *American Political Science Review*, 93(2), 363-380
277. Spini, D. (2017). *Solidarity and Social Cohesion in Europe*. Palgrave Macmillan.
278. Stanley, D. (2003). What Do We Know about Social Cohesion: The Research Perspective of the Federal Government's Social Cohesion Research Network. *Canadian Journal of Sociology / Cahiers Canadiens de Sociologie*, 28 (1), 5-175.
279. Stjerno, S. (2010). *Solidarity in Europe*. Cambridge University Press. P.392
280. Stokes, D. (1963). Spatial models of party competition. *American political science review*, 57(2), 368-377.
281. Subašić, E., Reynolds, K., Turner, J. (2008). The Political Solidarity Model of Social Change: Dynamics of Self-Categorization in Intergroup Power Relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12(4), 330–352.
282. Taber, C., Cann, D., Kucsova, S. (2009). The motivated processing of political arguments. *Political Behavior*, 31(2), 137-155.
283. Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations (pp. 413-437). London: Academic Press.

284. Tajfel, H., Turner, J. (1978). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.
285. Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information/sur les sciences sociales*, 13(2), 65–93.
286. Taylor, V. (1989). Social movement continuity: The women's movement in abeyance. *American Sociological Review*, 54(5), 761-775.
287. Tetlock, P. E.(1983). Cognitive style and political ideology. *Journal of Personality and Social Psychology* (45), 118–126
288. Tetlock, P., Bernzweig, J., Gallant, J. (1985). Supreme Court decision making: Cognitive style as a predictor of ideological consistency of voting. *Journal of Personality and Social Psychology* (48), 1227–1239.
289. Tetrick L., Fred, A. (1992). Identifying Organizational Identification. *Educational and Psychological Measurement*, 52(4), 813–824.
290. Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.
291. Tinbergen, N. (1951). *The Study of Instinct*. Clarendon Press/Oxford University Press.
292. Tosi, G. (2010). La fraternità come categoria (cosmo) política. *Nuova Umanità*, 190, 525-47.
293. Turner, J. (2005). Explaining the nature of power: A three-process theory. *European Journal of Social Psychology*, 35(1), 1-22.
294. Turner, J., Reynolds, K. (2012). Self-Categorization Theory. *Handbook Of Theories Of Social Psychology*, 399–417.
295. Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing Company.

296. Van Assche, J., Dhont, K., & Pettigrew, T. F. (2019). The social-psychological bases of far-right support in Europe and the United States. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 29(5), 385-401.
297. Van Prooijen, J., Krouwel, A. (2019). Psychological features of extreme political ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 159-163.
298. Vergolini, L. (2011). Social cohesion in Europe: How do the different dimensions of inequality affect social cohesion?. *International Journal of Comparative Sociology*, 52(3), 197-214.
299. Vnuchko, S., Teremko, V. (2019). European integration policy of the Eastern Partnership countries during the period from 2014 till early 2018: Georgia, Moldova and Ukraine case studies. *European Political and Law Discourse* 6 (2), 26-33.
300. Voelklein, C., Howarth, C. (2005). A review of controversies about social representations theory: A British debate. *Culture & psychology*, 11(4), 431-454.
301. Waal, F. (1982). *Chimpanzee politics: power and sex among apes*. New York, Harper & Row.
302. Weber, M. (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press
303. de Wet, E., Kleffner, J. (2010). *Solidarity: A Structural Principle of International Law*. Cambridge University Press.
304. Wil A., Gelissen. J. (2001). Welfare states, solidarity and justice principles: does the type really matter? *Acta Sociologica* 4 (4): 283-300.

305. Wil A. Gelissen. J. (2001). Welfare states, solidarity and justice principles: does the type really matter? *Acta Sociologica* 4 (4): 283-300.
306. Williams, J., Brown, J., Bray, R., Anderson Goodell, E., Rae Olmsted, K., & Adler, A. (2016). Unit Cohesion, Resilience, and Mental Health of Soldiers in Basic Combat Training. *Military Psychology*, 28(4), 241–250.
307. Willer, R., Flynn, F., Zak, S. (2012). Structure, Identity, and Solidarity. *Administrative Science Quarterly*, 57(1), 119–155.
308. Yamagishi, T., Mifune, N. (2009). Social exchange and solidarity: in-group love or out-group hate? *Evolution and Human Behavior*, 30(4), 229–237.
309. Zittoun, T., Gillespie, A. (2018). *Imagining the Collective Future: A Sociocultural Perspective. Imagining Collective Futures*, 15–37.
310. Zittoun, T., Cerchia, F. (2013). Imagination as expansion of experience. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 47(3), 305-324.
311. Van Zomeren, M. Postmes, T. Spears, R. (2008). Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological bulletin* (134), 504–535.
312. Zmigrod, L., Eisenberg, I., Bissett, P., Robbins, T., Poldrack, R. A. (2021). The cognitive and perceptual correlates of ideological attitudes: a data-driven approach. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 376(1822),
313. SCORE. Ukraine Social Cohesion and Reconciliation Index. Електронне джерело
[<https://www.scoreforpeace.org/en/ukraine/2019-Schools-0>]

314. American National Elections Studies (ANES). Електронне джерело. [<https://electionstudies.org>].
315. Transnational solidarity at times of crisis (TransSol). Електронне джерело [<https://transsol.eu>].
316. Oxford Dictionary. Електронне джерело [<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/consolidation?q=consolidation>].
317. World Value Survey DataBase. Електронне джерело [<https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>].
318. European social survey. Електронне джерело [<https://www.europeansocialsurvey.org>].
319. European value study. Електронне джерело [<https://europeanvaluesstudy.eu>].
320. Trans SOL. Електронне джерело [<https://transsol.eu>]

ДОДАТКИ

Додаток 1

Результати математико-статистичної обробки даних до адаптації методики з дослідження політичної консолідації Ньойфід К., Гаучер Д., Старзук К.

Додаток 1.1.

Описові статистики за методикою з дослідження політичної консолідації (перший етап дослідження)

стать			
		Frequency	Percent
Valid	чоловіки	69	62,7
	жінки	41	37,3

Вік					
	N	Min	Max	Mean	Std. Deviation
вік	110	18	58	24,15	5,732

освіта			
		Frequency	Percent
Valid	базова середня	19	17,3
	профільна середня	30	27,3
	вища	61	55,5

Додаток 1.1 (продовження)

	Mean	Std. Deviation	Median	Min	Max
1. Я можу сказати, що відчуваю дух братерства чи сестринства з X	5,65	1,130	6,00	2	7
2. X можуть розраховувати як на свого соратника	6,41	0,881	7,00	4	7
3. Ми з X робимо спільну справу	6,28	0,987	7,00	3	7
4. Я солідарний/а з X	6,16	1,097	6,00	2	7
5. Я відчуваю солідарність з X	6,09	1,105	6,00	2	7
6. Для мене важливо триматись з X разом	5,86	1,371	6,00	2	7
7. Я відчуваю себе частиною X	5,73	1,514	6,00	1	7
8. В певному сенсі я відчуваю відповідальність перед X	6,18	1,228	7,00	1	7
9. Я прихильний/а по відношенню до X	6,17	1,030	6,50	2	7
10. Я почуваю себе відданим/ою X	5,78	1,480	6,00	1	7
11. Певною мірою справи X я сприймаю як власні	5,60	1,540	6,00	1	7
12. Справи X важливі для мене	5,96	1,313	6,00	1	7
13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом X	5,72	1,447	6,00	1	7
14. Я вважаю справи X досить важливими	6,39	0,879	7,00	3	7
15. Я розділяю цілі X	6,21	1,158	7,00	2	7
16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені	6,08	1,076	6,00	2	7
17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей X	6,27	1,165	7,00	2	7
18. Я усвідомлюю роль, яку я можу відіграти у просуванні курсу X	6,10	1,149	7,00	2	7
19. Я сповнений/а рішучості підтримувати курс X	6,05	1,305	7,00	2	7
20. Я почуваю себе пов'язаним/ою з курсом X	6,02	1,256	6,00	2	7
21. Законодавчі норми, які обмежують або шкодять X, мають бути змінені	5,95	1,371	6,50	1	7
22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	6,49	0,946	7,00	3	7
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	6,58	0,783	7,00	3	7
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	6,56	0,873	7,00	2	7
25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді X, є несправедливим	6,19	1,153	7,00	3	7
26. Державна політика і закони, які передбачають негативне ставлення до X, мають бути змінені	6,21	1,084	7,00	3	7
27. Ставлення до X із боку влади є несправедливим	6,21	1,059	7,00	3	7
28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить політичні права для X	6,19	1,252	7,00	1	7
29. Я вважаю, що політична структура має змінюватись, щоб повноцінно враховувати інтереси, які відстоює X	6,30	0,963	7,00	3	7
30. Для X боротьба за соціальну справедливість означає боротьбу за суспільне благо	6,33	1,150	7,00	2	7

*Додаток 1.2.**Варіанти факторного рішення для первинного варіанту методики*

	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	13,639	45,463	45,463	13,639	45,463	45,463	12,069	40,230	40,230
2	2,957	9,858	55,321	2,957	9,858	55,321	4,030	13,433	53,663
3	1,800	5,999	61,320	1,800	5,999	61,320	2,297	7,656	61,320
4	1,453	4,842	66,162						
5	1,252	4,173	70,335						
6	1,155	3,848	74,183						
7	,891	2,969	77,152						
8	,824	2,745	79,898						
9	,700	2,333	82,230						
10	,669	2,229	84,459						
11	,591	1,970	86,429						
12	,499	1,663	88,092						
13	,482	1,608	89,699						
14	,401	1,337	91,037						
15	,330	1,100	92,137						
16	,305	1,017	93,154						
17	,295	,984	94,138						
18	,249	,831	94,969						
19	,234	,781	95,749						
20	,213	,710	96,459						
21	,193	,644	97,103						
22	,178	,593	97,696						
23	,136	,455	98,151						
24	,129	,429	98,580						
25	,112	,374	98,955						
26	,095	,315	99,270						
27	,083	,276	99,546						
28	,056	,188	99,734						
29	,045	,151	99,885						
30	,035	,115	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Додаток 1.3.
Кореляційні зв'язки між питаннями методики

	m1	m2	m3	m4	m5	m6	m7	m8	m9	m10	m11	m12
m1	1,000	,648**	,543**	,503**	,403**	,659**	,637**	,632**	,455**	,573**	,645**	,484**
m2	,648**	1,000	,563**	,562**	,443**	,735**	,528**	,660**	,539**	,668**	,753**	,655**
m3	,543**	,563**	1,000	,457**	,438**	,615**	,524**	,502**	,421**	,531**	,576**	,580**
m4	,503**	,562**	,457**	1,000	,755**	,590**	,482**	,401**	,526**	,438**	,553**	,484**
m5	,403**	,443**	,438**	,755**	1,000	,551**	,409**	,484**	,486**	,451**	,413**	,508**
m6	,659**	,735**	,615**	,590**	,551**	1,000	,606**	,719**	,571**	,648**	,653**	,665**
m7	,637**	,528**	,524**	,482**	,409**	,606**	1,000	,555**	,467**	,580**	,530**	,363**
m8	,632**	,660**	,502**	,401**	,484**	,719**	,555**	1,000	,445**	,581**	,598**	,591**
m9	,455**	,539**	,421**	,526**	,486**	,571**	,467**	,445**	1,000	,648**	,497**	,508**
m10	,573**	,668**	,531**	,438**	,451**	,648**	,580**	,581**	,648**	1,000	,758**	,670**
m11	,645**	,753**	,576**	,553**	,413**	,653**	,530**	,598**	,497**	,758**	1,000	,758**
m12	,484**	,655**	,580**	,484**	,508**	,665**	,363**	,591**	,508**	,670**	,758**	1,000
m13	,531**	,710**	,519**	,461**	,485**	,650**	,410**	,598**	,476**	,634**	,804**	,724**
m14	,468**	,382**	,509**	,514**	,456**	,457**	,509**	,364**	,239**	,393**	,606**	,500**
m15	,494**	,478**	,453**	,634**	,572**	,533**	,459**	,467**	,405**	,514**	,536**	,536**
m16	,616**	,754**	,513**	,504**	,447**	,721**	,584**	,681**	,435**	,604**	,650**	,573**
m17	,597**	,720**	,478**	,434**	,459**	,658**	,544**	,732**	,387**	,579**	,667**	,499**
m18	,553**	,476**	,456**	,361**	,331**	,474**	,496**	,467**	,276**	,317**	,464**	,305**
m19	,631**	,665**	,680**	,506**	,424**	,650**	,548**	,550**	,556**	,692**	,742**	,711**
m20	,574**	,683**	,701**	,389**	,424**	,725**	,535**	,641**	,522**	,637**	,705**	,731**
m21	,275**	,377**	,219**	,267**	0,162	,388**	,393**	,310**	,316**	,332**	,323**	,204**
m22	,207**	0,163	0,111	0,161	,296**	,228**	,294**	,266**	,457**	,259**	0,076	0,176
m23	0,182	,200**	,225**	0,106	,233**	,283**	,253**	,294**	,288**	,275**	0,061	0,116
m24	,198**	,355**	,202**	,288**	0,161	,202**	0,055	0,094	,291**	0,120	,222**	0,162
m25	-0,018	,192**	,192**	0,182	0,074	,219**	0,032	-0,002	0,154	0,176	,194**	0,173
m26	0,058	,201**	,461**	,241**	0,133	,262**	,310**	0,083	,284**	,192**	0,107	0,116
m27	0,156	,328**	,468**	,340**	,256**	,338**	,216**	0,097	,347**	,214**	,306**	,301**
m28	,232**	,254**	,353**	,447**	,304**	,449**	,336**	,202**	,355**	,304**	0,177	,238**
m29	,320**	,406**	,518**	,483**	,444**	,516**	,444**	,373**	,419**	,411**	,360**	,480**
m30	,471**	,458**	,212**	,313**	0,168	,443**	,448**	,418**	,370**	,309**	,368**	,348**

Додаток 1.4.*Факторна перевірка питань методики на україномовній вибірці*

Component Matrix^a			
	Component		
	1	2	3
2. X можуть розраховувати як на свого соратника	,881	-,020	,144
5. Я відчуваю солідарність з X	,690	-,068	-,151
7. Я відчуваю себе частиною X	,789	-,001	-,289
11. Певною мірою справи X я сприймаю як власні	,859	-,151	,143
18. Я усвідомлюю роль, яку я можу відіграти у просуванні курсу X	,648	,404	-,107
20. Я почуваю себе пов'язаним/ою з курсом X	,859	-,230	-,005
21. Законодавчі норми, які обмежують або шкодять X, мають бути змінені	,459	-,337	,019
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	,153	,771	-,450
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,297	,563	,727
Extraction Method: Principal Component Analysis.			
a. 3 components extracted.			

Додаток 1.5.*Показники альфа Кронбаха і кореляції для виділених авторами**шкал методики*

Шкала	Альфа Кронбаха
2, 5, 7	0.758
11, 18, 20	0.802
21, 23, 24	0.129
Все 9 вопросов	0.827

	Cronbach's Alpha if Item Deleted
2. X можуть розраховувати як на свого соратника	,788
5. Я відчуваю солідарність з X	,806
7. Я відчуваю себе частиною X	,787
11. Певною мірою справи X я сприймаю як власні	,780
18. Я усвідомлюю роль, яку я можу відіграти у просуванні курсу X	,806
20. Я почуваю себе пов'язаним/ою з курсом X	,782
21. Законодавчі норми, які обмежують або шкодять X, мають бути змінені	,833
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	,843
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,836

	шкала1	шкала2	шкала3
шкала1	1,000	,769**	,425**
шкала2	,769**	1,000	,372**
шкала3	,425**	,372**	1,000

Додаток 1.6
Показники інтеркореляції шкал методики

	2.	5	7.	11.	18.	20.	21.	23	24
2. X можуть розраховувати як на свого соратника	1,000	,443**	,528**	,753**	,476**	,683**	,377**	,200*	,355**
5. Я відчуваю солідарність з X	,443**	1,000	,409**	,413**	,331**	,424**	0,162	,233*	0,161
7. Я відчуваю себе частиною X	,528**	,409**	1,000	,530**	,496**	,535**	,393**	,253**	0,055
11. Певною мірою справи X я сприймаю як власні	,753**	,413**	,530**	1,000	,464**	,705**	,323**	0,061	,222*
18. Я усвідомлюю роль, яку я можу відіграти у просуванні курсу X	,476**	,331**	,496**	,464**	1,000	,455**	,192*	,311**	,372**
20. Я почуваю себе пов'язаним/ою з курсом X	,683**	,424**	,535**	,705**	,455**	1,000	,392**	0,156	0,163
21. Законодавчі норми, які обмежують або шкодять X, мають бути змінені	,377**	0,162	,393**	,323**	,192*	,392**	1,000	0,093	,210*
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	,200*	,233*	,253**	0,061	,311**	0,156	0,093	1,000	,232*
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,355**	0,161	0,055	,222*	,372**	0,163	,210*	,232*	1,000

	all_12
2. X можуть розраховувати як на свого соратника	,798**
5. Я відчуваю солідарність з X	,584**
7. Я відчуваю себе частиною X	,735**
11. Певною мірою справи X я сприймаю як власні	,772**
18. Я усвідомлюю роль, яку я можу відіграти у просуванні курсу X	,682**
20. Я почуваю себе пов'язаним/ою з курсом X	,757**
21. Законодавчі норми, які обмежують або шкодять X, мають бути змінені	,565**
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	,364**
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,397**

Додаток 1.7.

Показники альфа Кронбаха і кореляції за запропонованою нами структурою методики (12 запитань)

Шкала 1:

- 4. Я солідарний/а з X
- 10. Я почуваю себе відданим/ою X
- 12. Справи X важливі для мене
- 13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом X
- 16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені
- 17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей X

Шкала 2

- 25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді X, є несправедливим
- 27. Ставлення до X із боку влади є несправедливим
- 28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить рівні політичні права для X

Шкала 3

- 22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується
  - 23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей
  - 24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X
- Та же фігня с кронбахом для шкал из трех вопросов)

Шкала	Альфа кронбаха
1	0.916
2	0.820
3	0.533
Всі 12 запитань	0.850

	Cronbach's Alpha if Item Deleted
4. Я солідарний/а з X	,829
10. Я почуваю себе відданим/ою X	,820
12. Справи X важливі для мене	,822
13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом X	,822
16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені	,829
17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей X	,831
25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді X, є несправедливим	,847
27. Ставлення до X із боку влади є несправедливим	,839
28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить політичні права для X	,844
22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	,860
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	,856
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,852

	фактор1	фактор2	фактор3
фактор1	1,000	,262**	,243*
фактор2	,262**	1,000	,356**
фактор3	,243*	,356**	1,000

	4.	10.	12.	13	16	17.	25.	27.	28.	22.	23.	24.
4. Я солідарний/а з X	1,000	,438**	,484**	,461**	,504**	,434**	0,182	,340**	,447**	0,161	0,106	,288**
10. Я почуваю себе відданим/ою X	,438**	1,000	,670**	,634**	,604**	,579**	0,176	,214*	,304**	,259**	,275**	0,120
12. Справи X важливі для мене	,484**	,670**	1,000	,724**	,573**	,499**	0,173	,301**	,238*	0,176	0,116	0,162
13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом X	,461**	,634**	,724**	1,000	,651**	,691**	0,176	,294**	,236*	0,105	0,144	,255**
16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені	,504**	,604**	,573**	,651**	1,000	,764**	0,060	0,166	,266**	,207*	0,130	,309**
17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей X	,434**	,579**	,499**	,691**	,764**	1,000	0,085	,225*	,241*	0,162	,191*	,242*
25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді X, є несправедливим	0,182	0,176	0,173	0,176	0,060	0,085	1,000	,637**	,442**	0,001	,244*	,291**
27. Ставлення до X із боку влади є несправедливим	,340**	,214*	,301**	,294**	0,166	,225*	,637**	1,000	,521**	0,150	,347**	,344**
28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить політичні права для X	,447**	,304**	,238*	,236*	,266**	,241*	,442**	,521**	1,000	,313**	,329**	,236*
22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	0,161	,259**	0,176	0,105	,207*	0,162	0,001	0,150	,313**	1,000	,520**	,249**
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	0,106	,275**	0,116	0,144	0,130	,191*	,244*	,347**	,329**	,520**	1,000	,232*
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,288**	0,120	0,162	,255**	,309**	,242*	,291**	,344**	,236*	,249**	,232*	1,000

	Всі 12 запитань
4. Я солідарний/а з X	,621**
10. Я почуваю себе відданим/ою X	,720**
12. Справи X важливі для мене	,703**
13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом X	,744**
16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені	,708**
17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей X	,673**
25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді X, є несправедливим	,466**
27. Ставлення до X із боку влади є несправедливим	,569**
28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить політичні права для X	,560**
22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	,408**
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	,431**
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	,419**

Додаток 1.8.

Описові статистики до питань із запропонованої нами структури методики і до
шкал=

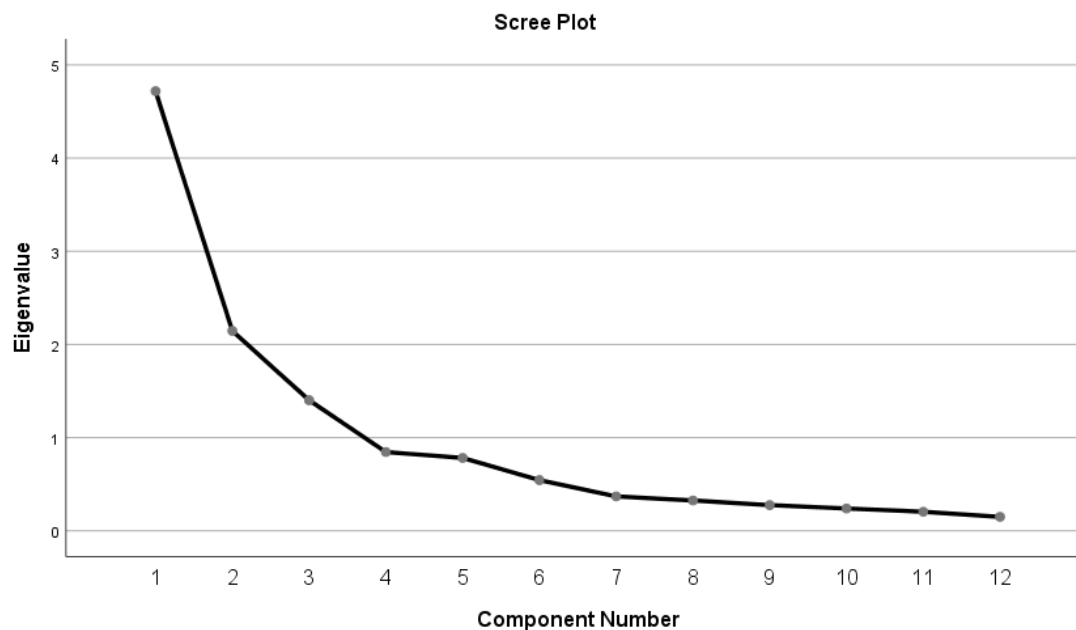
	Mean	Std. Deviation	Median	Min	Max
4. Я солідарний/а з X	6,16	1,097	6,00	2	7
10. Я почуваю себе відданим/ою X	5,78	1,480	6,00	1	7
12. Справи X важливі для мене	5,96	1,313	6,00	1	7
13. Я ідентифікую себе зі справами, з курсом X	5,72	1,447	6,00	1	7
16. Я відчуваю свою частку відповідальності за те, щоб інтереси X були задоволені	6,08	1,076	6,00	2	7
17. Для мене важливо об'єднувати зусилля для досягнення цілей X	6,27	1,165	7,00	2	7
25. Розклад політичних сил, який стоїть на заваді X, є несправедливим	6,19	1,153	7,00	3	7
27. Ставлення до X із боку влади є несправедливим	6,21	1,059	7,00	3	7
28. Нам необхідна державна політика, яка закріпить політичні права для X	6,19	1,252	7,00	1	7
22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	6,49	0,946	7,00	3	7
23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей	6,58	0,783	7,00	3	7
24. Важливо кидати виклик розкладу політичних сил, який стоїть на заваді X	6,56	0,873	7,00	2	7

	Mean	Std. Deviation	Median	Minimum	Maximum
фактор1	35,9818	6,41384	39,0000	14,00	42,00
фактор2	18,5909	2,97789	20,0000	7,00	21,00
фактор3	19,6364	1,87561	21,0000	13,00	21,00
всє12	74,2091	8,51668	76,0000	47,00	84,00

Додаток 1.9.
Факторний аналіз до методики (12 запитань)

Total Variance Explained							
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	
1	4,718	39,315	39,315	4,718	39,315	39,315	
2	2,145	17,879	57,194	2,145	17,879	57,194	
3	1,401	11,677	68,871	1,401	11,677	68,871	
4	,845	7,044	75,915				
5	,782	6,515	82,430				
6	,544	4,535	86,965				
7	,369	3,075	90,041				
8	,326	2,713	92,753				
9	,276	2,298	95,051				
10	,239	1,993	97,044				
11	,205	1,706	98,750				
12	,150	1,250	100,000				

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotated Component Matrix^a			
	Component		
	1	2	3
m4	,739	,287	-,008
m10	,846	,206	,046
m12	,852	,138	,029
m13	,830	,172	,035
m16	,878	-,048	,130
m17	,854	-,062	,115
m25	,096	,810	,081
m26	,103	,891	,120
m28	,194	,830	,045
m22	,035	-,052	,814
m23	-,055	,322	,634
m24	,184	,048	,668
Extraction Method: Principal Component Analysis.			
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.			
a. Rotation converged in 5 iterations.			

Додаток 1.10
Описові статистики
(другий етап адаптації методики)

Вік			
	N	Mean	Std. Deviation
праві	58	24,72	3,928
ліві	50	22,78	3,924
Total	108	23,82	4,028

освіта							
		освіта					Total
		базова середня	профільна середня	вища	аспірант	науковий ступінь	
	праві	6	3	38	9	2	58
	ліві	0	20	28	2	0	50
Total		6	23	66	11	2	108

стать				
		стать		Total
		чоловіки	жінки	
праві_ліві	праві	42	16	58
	ліві	31	19	50
Total		73	35	108

Додаток 1.11

Показники альфа Кронбаха для 12-пунктової структури методики та показники інтеркореляції шкал

Шкала	Альфа Кронбаха
1	0.920
2	0.615
3	0.533
Всі 12 запитань	0.918

	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	,909
m2	,909
m3	,907
m4	,902
m5	,904
m6	,911
m7	,918
m8	,920
m9	,917
m10	,912
m11	,912
m12	,910

	фактор1	фактор2	фактор3
фактор1	1,000	,446**	,572**
фактор2	,446**	1,000	,562**
фактор3	,572**	,562**	1,000

	m1	m2	m3	m4	m5	m6	m7	m8	m9	m10
m1	1,000	,610**	,586**	,737**	,627**	,606**	,364**	,443**	,226*	,391**
m2	,610**	1,000	,670**	,744**	,586**	,616**	,403**	,232*	,262**	,362**
m3	,586**	,670**	1,000	,688**	,585**	,547**	,279**	0,146	,473**	,541**
m4	,737**	,744**	,688**	1,000	,744**	,752**	,412**	,429**	,424**	,375**
m5	,627**	,586**	,585**	,744**	1,000	,817**	,363**	,366**	,300**	,445**
m6	,606**	,616**	,547**	,752**	,817**	1,000	,272**	,303**	,286**	,370**
m7	,364**	,403**	,279**	,412**	,363**	,272**	1,000	,526**	,387**	,373**
m8	,443**	,232*	0,146	,429**	,366**	,303**	,526**	1,000	,350**	,303**
m9	,226*	,262**	,473**	,424**	,300**	,286**	,387**	,350**	1,000	,553**
m10	,391**	,362**	,541**	,375**	,445**	,370**	,373**	,303**	,553**	1,000
m11	,380**	,392**	,518**	,556**	,480**	,460**	,354**	,306**	,522**	,593**
m12	,475**	,511**	,537**	,519**	,511**	,355**	,546**	,481**	,443**	,567**

	Bci 12
m1	,754**
m2	,770**
m3	,728**
m4	,880**
m5	,806**
m6	,774**
m7	,629**
m8	,572**
m9	,524**
m10	,570**
m11	,622**
m12	,706**

Додаток 1.12

Описові статистики за питаннями та шкалами методики політичної солідарності (К. Ньюфілд)

	Mean	Std. Deviation	Median	Minimum	Maximum
m1	6,01	1,081	6,00	2	7
m2	5,38	1,464	5,00	1	7
m3	5,82	1,303	6,00	1	7
m4	5,41	1,529	5,50	1	7
m5	5,43	1,659	6,00	1	7
m6	5,47	1,568	6,00	1	7
m7	5,48	1,450	6,00	1	7
m8	5,56	1,455	6,00	1	7
m9	5,97	1,249	6,00	2	7
m10	6,41	0,928	7,00	3	7
m11	6,31	1,001	7,00	3	7
m12	6,26	1,187	7,00	1	7

	Mean	N	Std. Deviation	Median	Minimum	Maximum
фактор1	33,5185	108	7,34145	35,0000	7,00	42,00
фактор2	17,0185	108	3,12954	18,0000	7,00	21,00
фактор3	18,9815	108	2,72401	20,0000	7,00	21,00
всe12	69,5185	108	11,67350	70,5000	21,00	84,00

Додаток 1.13

Відмінності показників методики консолідації (і окремими її запитаннями) у представників правої та лівої політичних груп (статистично значущої відмінності в представлених групах не встановлено)

Report					
праві_ліві		фактор 1	фактор 2	фактор 3	все12
прав і	N	58	58	58	58
	Median	35,0000	17,0000	19,5000	71,5000
	Mean	34,5862	16,8448	18,8103	70,2414
	Std. Deviation	6,22399	2,93079	2,76860	10,63808
	Minimum	18,00	10,00	12,00	40,00
	Maximum	42,00	21,00	21,00	84,00
ліві	N	50	50	50	50
	Median	35,0000	18,0000	20,5000	70,5000
	Mean	32,2800	17,2200	19,1800	68,6800
	Std. Deviation	8,34961	3,36422	2,68549	12,82924
	Minimum	7,00	7,00	7,00	21,00
	Maximum	42,00	21,00	21,00	84,00

Test Statistics ^a				
	фактор1	фактор2	фактор3	все12
Mann-Whitney U	1251,000	1326,500	1316,000	1379,000
Wilcoxon W	2526,000	3037,500	3027,000	2654,000
Z	-1,231	-,768	-,868	-,438
Asymp. Sig. (2- tailed)	,218	,443	,385	,661
a. Grouping Variable: праві_ліві				

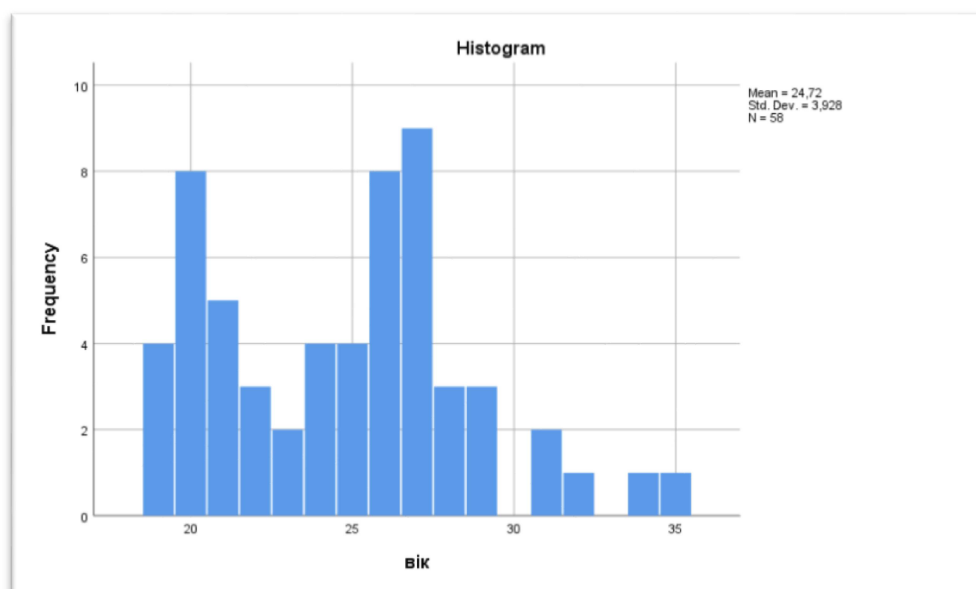
Report			
		22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей
праві	Mean	6,43	6,19
	N	58	58
	Std. Deviation	,881	1,100
ліві	Mean	6,38	6,46
	N	50	50
	Std. Deviation	,987	,862

	22. Громадяни мають бути краще проінформовані щодо негативного ставлення до X з боку політики, що впроваджується	23. Про несправедливе ставлення до X має знати більше людей
Mann-Whitney U	1438,000	1306,500
Wilcoxon W	2713,000	3017,500
Z	-,087	-1,019
Asymp. Sig. (2-tailed)	,931	,308
a. Grouping Variable: VAR00010		

Додаток 2
Описові статистики до групи правих

стать					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	чоловіки	42	72,4	72,4	72,4
	жінки	16	27,6	27,6	100,0
	Total	58	100,0	100,0	

освіта					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	базова середня	6	10,3	10,3	10,3
	профільна середня	3	5,2	5,2	15,5
	вища	38	65,5	65,5	81,0
	аспірант	9	15,5	15,5	96,6
	науковий ступінь	2	3,4	3,4	100,0
	Total	58	100,0	100,0	

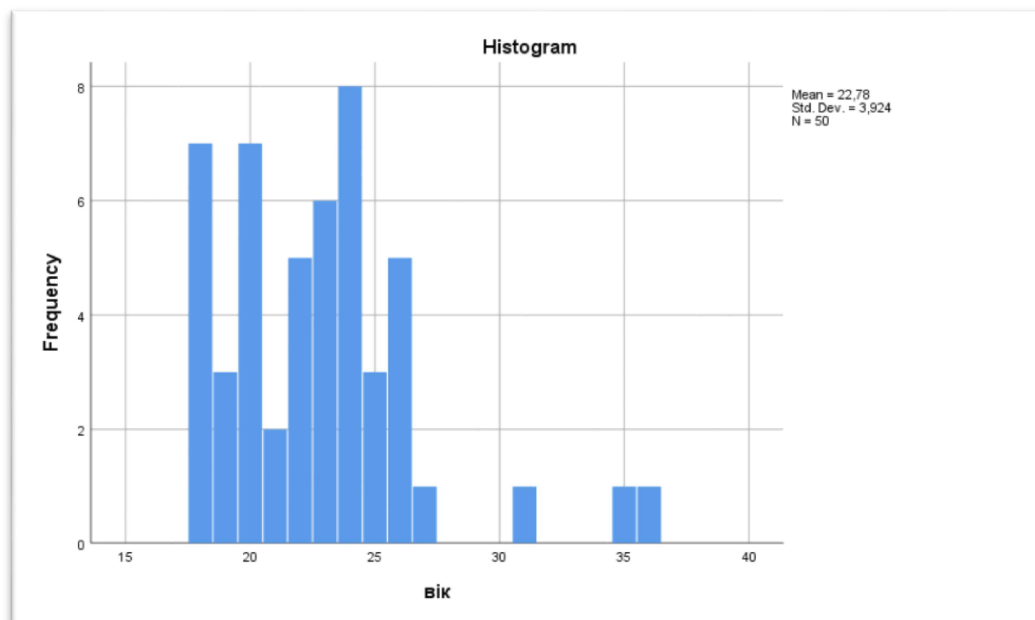
Bik (pravi)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	19	4	6,9	6,9	6,9
	20	8	13,8	13,8	20,7
	21	5	8,6	8,6	29,3
	22	3	5,2	5,2	34,5
	23	2	3,4	3,4	37,9
	24	4	6,9	6,9	44,8
	25	4	6,9	6,9	51,7
	26	8	13,8	13,8	65,5
	27	9	15,5	15,5	81,0
	28	3	5,2	5,2	86,2
	29	3	5,2	5,2	91,4
	31	2	3,4	3,4	94,8
	32	1	1,7	1,7	96,6
	34	1	1,7	1,7	98,3
	35	1	1,7	1,7	100,0
	Total		58	100,0	100,0

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Bik	58	19	35	24,72	3,928
Valid N (listwise)	58				

Додаток 3
Описові статистики до групи лівих

стать					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	чоловіки	31	62,0	62,0	62,0
	жінки	19	38,0	38,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

освіта					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	профільна середня	20	40,0	40,0	40,0
	вища	28	56,0	56,0	96,0
	аспірант	2	4,0	4,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Вік (ліві)					
		Freque ncy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18	7	14,0	14,0	14,0
	19	3	6,0	6,0	20,0
	20	7	14,0	14,0	34,0
	21	2	4,0	4,0	38,0
	22	5	10,0	10,0	48,0
	23	6	12,0	12,0	60,0
	24	8	16,0	16,0	76,0
	25	3	6,0	6,0	82,0
	26	5	10,0	10,0	92,0
	27	1	2,0	2,0	94,0
	31	1	2,0	2,0	96,0
	35	1	2,0	2,0	98,0
	36	1	2,0	2,0	100,0
	Total		50	100,0	100,0

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximu m	Mean	Std. Deviation
Вік	50	18	36	22,78	3,924
Valid N (listwise)	50				

Додаток 4

Інтегральний показник консолідації за методикою Ньюфілд К. (порівняння груп правих і лівих політичних поглядів)

VAR00010	праві			ліві			Значимість отличий (манна-уитни)
	Mean	Std. Deviation	Median	Mean	Std. Deviation	Median	
методика1	6,03	1,09	6,00	5,98	1,08	6,00	0,703
методика2	5,66	1,09	5,50	5,06	1,77	5,00	0,134
методика3	5,90	1,07	6,00	5,74	1,54	6,00	0,912
методика4	5,45	1,33	5,00	5,36	1,75	6,00	0,819
методика5	5,79	1,41	6,00	5,00	1,83	5,00	0,014
методика6	5,76	1,20	6,00	5,14	1,86	6,00	0,185
методика7	6,43	0,88	7,00	6,38	0,99	7,00	0,931
методика8	6,19	1,10	7,00	6,46	0,86	7,00	0,308
методика9	6,19	1,26	7,00	6,34	1,10	7,00	0,654
методика10	5,60	1,12	6,00	5,34	1,76	6,00	0,902
методика11	5,60	1,28	6,00	5,52	1,64	6,00	0,760
методика12	5,64	1,28	6,00	6,36	1,10	7,00	0,000
итоговий_показатель	70,24	10,64	71,50	68,68	12,83	70,50	0,661

Додаток 5

Порівняння середніх в політичних групах правих і лівих поглядів

VAR00010	праві				ліві			
	Mean	N	Std. Deviation	Median	Mean	N	Std. Deviation	Median
робота	4,19	58	0,945	5,00	4,08	50	0,900	4,00
родина	4,74	58	0,548	5,00	4,26	50	1,084	5,00
друзі	4,38	58	0,616	4,00	4,38	50	0,667	4,00
дозвілля	3,62	58	1,057	4,00	4,38	50	0,667	4,00
інт_до_п	4,17	58	0,841	4,00	3,34	50	1,189	3,00
рівність	2,14	58	1,099	2,00	4,76	50	0,476	5,00
демо	2,19	58	1,017	2,00	4,60	50	0,728	5,00
приват	3,88	58	0,975	4,00	4,02	50	1,059	4,00
націо	4,34	58	0,983	5,00	2,82	50	1,521	3,00
традиц	4,38	58	1,040	5,00	2,00	50	1,325	1,00
стабільн	3,29	58	0,749	3,00	3,74	50	1,065	4,00
солідар	3,83	58	0,841	4,00	4,34	50	0,872	5,00
толерант	1,69	58	1,079	1,00	4,88	50	0,328	5,00
мир	3,00	58	0,858	3,00	4,86	50	0,452	5,00
порядок	4,41	58	0,622	4,00	4,10	50	1,055	4,00
свобода	4,02	58	1,000	4,00	4,98	50	0,141	5,00
законність	4,12	58	0,880	4,00	4,26	50	0,965	5,00
патріот	4,72	58	0,790	5,00	3,06	50	1,517	3,00
безпека	4,29	58	1,009	5,00	4,84	50	0,468	5,00
справед	4,57	58	0,704	5,00	4,84	50	0,510	5,00
колект	2,93	58	1,090	3,00	3,08	50	1,066	3,00
ініціатива	4,07	58	0,989	4,00	4,36	50	0,802	5,00
права	3,03	58	1,337	3,00	4,96	50	0,198	5,00

Додаток 6

Таблиця статистичної значущості відмінностей за цінностями між правими та лівими

	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
робота	1333,000	2608,000	-0,771	0,441
родина	1123,500	2398,500	-2,502	0,012
друзі	1432,000	3143,000	-0,123	0,902
дозвілля	856,500	2567,500	-3,856	0,000
інт_до_п	867,000	2142,000	-3,740	0,000
рівність	46,500	1757,500	-8,973	0,000
демо	105,500	1816,500	-8,508	0,000
приват	1299,000	3010,000	-0,983	0,326
націо	641,500	1916,500	-5,243	0,000
традиц	300,000	1575,000	-7,383	0,000
стабільн	1042,000	2753,000	-2,719	0,007
солідар	949,000	2660,000	-3,269	0,001
толерант	21,000	1732,000	-9,350	0,000
мир	107,000	1818,000	-8,809	0,000
порядок	1280,000	2555,000	-1,141	0,254
свобода	620,000	2331,000	-6,177	0,000
законність	1284,500	2995,500	-1,099	0,272
патріот	532,000	1807,000	-6,271	0,000
безпека	1007,000	2718,000	-3,470	0,001
справед	1165,500	2876,500	-2,417	0,016
колект	1388,500	3099,500	-0,393	0,694
ініціатива	1229,000	2940,000	-1,470	0,142
права	226,000	1937,000	-8,173	0,000

Додаток 7

*Показники політичної ідентичності («включеність», «культурна ідентифікація»)
правих і лівих
(встановлено статистично значущі відмінності)*

Test Statistics ^a		
	Включеність	культ_ідент.
Mann-Whitney U	264,000	504,500
Wilcoxon W	1539,000	1779,500
Z	-7,493	-5,897
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000

Report			
VAR00010		Включеність	культ_ідент.
праві	Mean	8,60	8,22
	Median	10,00	9,00
	Std. Deviation	2,192	1,601
ліві	Mean	4,48	5,82
	Median	5,00	6,00
	Std. Deviation	1,249	2,027

Включеність				
	праві		ліві	
	Frequency	Percent	Frequency	Percent
2			1	2,0
3	3	5,2	14	28,0
4	1	1,7	9	18,0
5	4	6,9	13	26,0
6	4	6,9	12	24,0
7	3	5,2	1	2,0
8	2	3,4	0	0
9	5	8,6	0	0
10	36	62,1	0	0

Культ. идентификация				
	праві		ліві	
	Frequency	Percent	Frequency	Percent
1			1	2,0
2			4	8,0
3			3	6,0
4	2	3,4	6	12,0
5	1	1,7	2	4,0
6	6	10,3	11	22,0
7	9	15,5	12	24,0
8	10	17,2	10	20,0
9	15	25,9	1	2,0
10	15	25,9	0	0

Додаток 8

Уявлення щодо консолідації та способів її досягнення (показники тоталітаризму, монолітності, категоричності): порівняння середніх, критерій Манна-Уїтні (всі три показники на статистично значущому рівні вище у представників правих політичних поглядів)

	праві			ліві		
	Mean	Std. Deviation	Median	Mean	Std. Deviation	Median
тоталітаризм	27,2586	6,75787	27	16,5000	4,43663	16
монолітність	27,5000	6,08493	29	22,0200	4,72289	23
категоричність	10,8621	2,89251	11	7,9600	1,94789	8

Test Statistics^a			
	тоталітаризм	монолітність	категоричність
Mann-Whitney U	232,500	593,000	620,500
Wilcoxon W	1507,500	1868,000	1895,500
Z	-7,518	-5,294	-5,147
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
a. Grouping Variable: VAR00010			

Додаток 9
методикою

Кореляційні зв'язки політичних цінностей з політичними мотивами за
Краснякової А.

	МВ	МПСЦ	МДУ	МПС	МПП	МПВ	СМ	АМ	МГВ	ІМ
робота	,352**	0,206	,318*	0,210	0,183	,381**	0,086	0,006	,282*	0,228
родина	-0,032	-0,124	-0,217	-,357**	-,280*	0,120	-0,110	-,287*	-0,039	0,149
друзі	-0,065	0,200	-0,156	0,055	0,053	,324*	0,125	0,092	0,190	0,203
дозвілля	-0,060	0,254	0,148	0,231	0,162	0,207	0,038	0,222	0,183	0,039
інт_до_п	,286*	0,167	0,175	,548**	,466**	,285*	,382**	,375**	,424**	,368**
рівність	0,093	0,112	,358**	,404**	0,246	-0,039	,298*	,420**	0,009	0,027
демо	-0,057	,281*	0,141	,466**	,304*	-0,002	0,151	,295*	0,007	-,522**
приват	-,260*	-0,100	-0,079	0,058	0,155	-0,056	0,099	0,195	0,073	-0,198
націо	,271*	0,056	0,040	0,079	0,035	,485**	0,198	-0,005	,384**	0,170
традиц	-0,143	-,427**	-,365**	-,329*	-,319*	0,106	-0,201	-,287*	-0,002	0,006
стабільн	-0,165	-0,009	-0,120	-0,060	-0,056	-0,014	-0,130	0,153	-0,114	-0,056
солідар	,361**	,339**	,266*	0,038	0,022	,426**	0,185	0,167	,341**	0,180
толерант	-0,049	0,121	0,235	,317*	0,184	-0,072	0,192	,332*	-0,045	-0,140
мир	0,037	0,043	0,077	0,180	0,200	-,335*	0,216	0,185	-,317*	-0,055
порядок	,372**	,463**	,341**	0,184	,308*	,464**	,267*	0,012	,274*	0,011
свобода	0,049	-0,003	0,258	,405**	,278*	-0,074	,280*	,289*	0,100	-0,055
законність	0,052	0,128	0,214	0,211	0,068	-0,134	0,239	,314*	-0,065	-0,109
патріот	0,107	-0,028	0,082	,370**	,261*	0,154	,303*	,429**	,306*	-0,146
безпека	0,037	0,034	0,081	,374**	0,141	0,134	,264*	,350**	0,174	-0,213
справед	-0,011	0,078	0,204	-0,018	-0,124	0,257	-0,029	0,228	0,254	0,075
колект	0,110	-0,183	-,302*	-0,189	-0,106	0,063	-0,094	-,360**	-0,008	0,246
ініціатива	0,177	,441**	,460**	,319*	,278*	0,217	,268*	,353**	,263*	-0,143
права	0,040	0,213	,293*	,363**	,392**	0,067	,339**	,408**	0,155	-0,096

Додаток 10

Показники політичної самоефективності (порівняння середніх значень в групах представників правих і лівих політичних поглядів: статистично значущі відмінності за шкалою політичної ефективності влади)

		личностная самоэффективность политическая	коллективная политическая эффективность	политическая эффективность власти
ліві	Mean	10,72	12,18	7,16
	Median	12,00	15,00	7,00
	Std. Deviation	3,453	3,385	2,486
	N	50	50	50
праві	Mean	9,47	11,47	1,97
	Median	11,00	12,00	,00
	Std. Deviation	4,256	3,771	2,828
	N	58	58	58

	личностная самоэффективность политическая	коллективная политическая эффективность	политическая эффективность власти
Mann-Whitney U	1211,500	1266,000	264,000
Wilcoxon W	2922,500	2977,000	1975,000
Z	-1,479	-1,185	-7,447
Asymp. Sig. (2-tailed)	,139	,236	,000

Додаток 11

Кластерний аналіз для політичних груп правих і лівих поглядів

Average Linkage (Between Groups)	1 (N=42)		2 (N=13)		3 (N=3)	
	Mean	Median	Mean	Median	Mean	Median
FS_all	44,60	45,00	34,08	34,00	28,67	28,00
Неуфелд_all	188,17	188,50	151,85	150,00	102,67	103,00
лібералізм	36,21	36,00	42,54	41,00	44,00	44,00
реакційність	14,45	14,00	13,54	13,00	13,00	14,00
пацифізм	4,17	3,00	4,92	5,00	5,00	4,00
включеність	9,40	10,00	5,85	5,00	9,33	10,00
політична ідентичність	8,52	9,00	7,15	7,00	8,67	9,00
особистісна політична самоефективність	10,50	11,00	5,69	3,00	11,33	11,00
колективна політична самоефективність	12,40	13,00	7,77	8,00	14,33	14,00
політична самоефективність влади	1,29	0,00	3,23	3,00	6,00	6,00

праві

Average Linkage (Between Groups)	1 (N=44)			2 (N=6)		
	Mean	Median	Std. Deviation	Mean	Median	Std. Deviation
FS_all	41,32	42,00	4,969	24,33	25,50	4,803
лібералізм	44,11	43,00	4,426	48,67	48,50	3,204
реакційність	6,52	6,00	2,689	9,83	10,00	1,835
пацифізм	10,91	11,00	3,820	10,67	11,00	3,204
колективна політична самоефективність	12,73	15,00	3,128	8,17	7,50	2,483
особистісна політична самоефективність	11,16	12,00	3,154	7,50	7,50	4,135
Політична самоефективність влади	7,43	8,00	2,491	5,17	5,00	1,329
включеність	4,55	5,00	1,284	4,00	4,00	0,894
політична ідентичність	5,73	6,00	1,969	6,50	7,00	2,510
солідарність	72,43	72,50	7,302	41,17	42,00	11,053

ліві

Додаток 12

Апробація результатів дисертаційного дослідження на конференціях

1. Кравченко, С. (2018). Теоретичні аспекти дослідження консолідації малих груп. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції/за заг.редакцією Власової О.І., Дембицької Н.М., Запеки Я.Г., - К.: в-во «Віваріо». с.65-67*
2. Кравченко, С. (2019). Політична ідентичність особистості як детермінанта групової консолідації. *Матеріали XXI Міжнародної конференції молодих науковців/за ред. І.В. Данилюка, С.Ю. Пащенко .с.112-114*
3. Кравченко, С. (2019). Перспективи дослідження консолідації у психології. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції за ред..І.В. Данилюка, І.В. Толока та ін. с.129-133*
4. Кравченко, С. (2019). Перспективи дослідження консолідації в електоральних групах. *Українське націєтворення: між конфліктом і консенсусом: Тези доповідей, виступів і пропозицій учасників II Круглого столу (18 квітня 2019 р.) [Електронний ресурс] / за наук. ред. О.В.Суший; упор. Макс Слюсаревський. – К.: ІСПП НАПН України,*
5. Кравченко, С. (2019). Психологічна сутність консолідаційних та мобілізаційних процесів в політичних групах (на прикладі президентських виборів 2019). *Матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» [Електронний ресурс]. Відповідальний за випуск к.ю.н., доцент З.Ф. Сіверс, укладач – к.психолог.н. А.В. Полегенько, К.: ІСПП НАПН України.*
6. Кравченко, С. (2020). Консолідація військових груп: структура та функції. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції за ред..І.В. Данилюка, І.В. Толока та ін.*

7. Кравченко, С. (2020). Інформаційний простір як чинник поляризації суспільства: проблемне поле. *Матеріали XXII Міжнародної конференції молодих науковців/за ред. І.В. Данилюка, С.Ю. Пащенко. К.: Видавництво Ліра-К.*
8. Кравченко, С. (2021). Соціально-психологічні причини політичної поляризації молоді. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 22-23 квітня, 2021 р.: Матеріали XXIII Міжнародної конференції молодих науковців/ За ред. І.В. Данилюка, С.Ю. Пащенко. – Київ : Видавництво Ліра.*
9. Kravchenko, S. (2020). Political values in postmodern society: a problematic field. *Political and Economic Self –Constitution:Media, Citizenship Activity and Political Polarization Proceesing of the 8 International scientific and practical seminar Padua, Italy Edited by I. Bondarevskaya, Alessandro De Carlo. p.158*
10. Kravchenko, S. (2021). Socio-psychological structure of consolidation of political groups (by the case of the right-wing movement). *Conference proceedings VII International research&training conference. – 2021 Lublin, Poland. p.53*